

BIBLIOTHECA
UNIV. JAGELL.
CRACOVENSIS

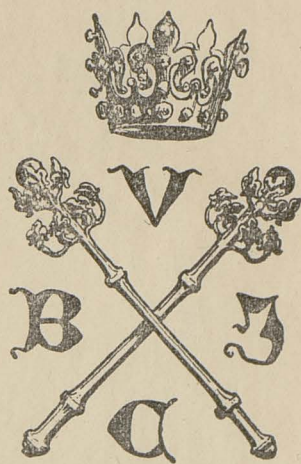
kat.korn

42599

1

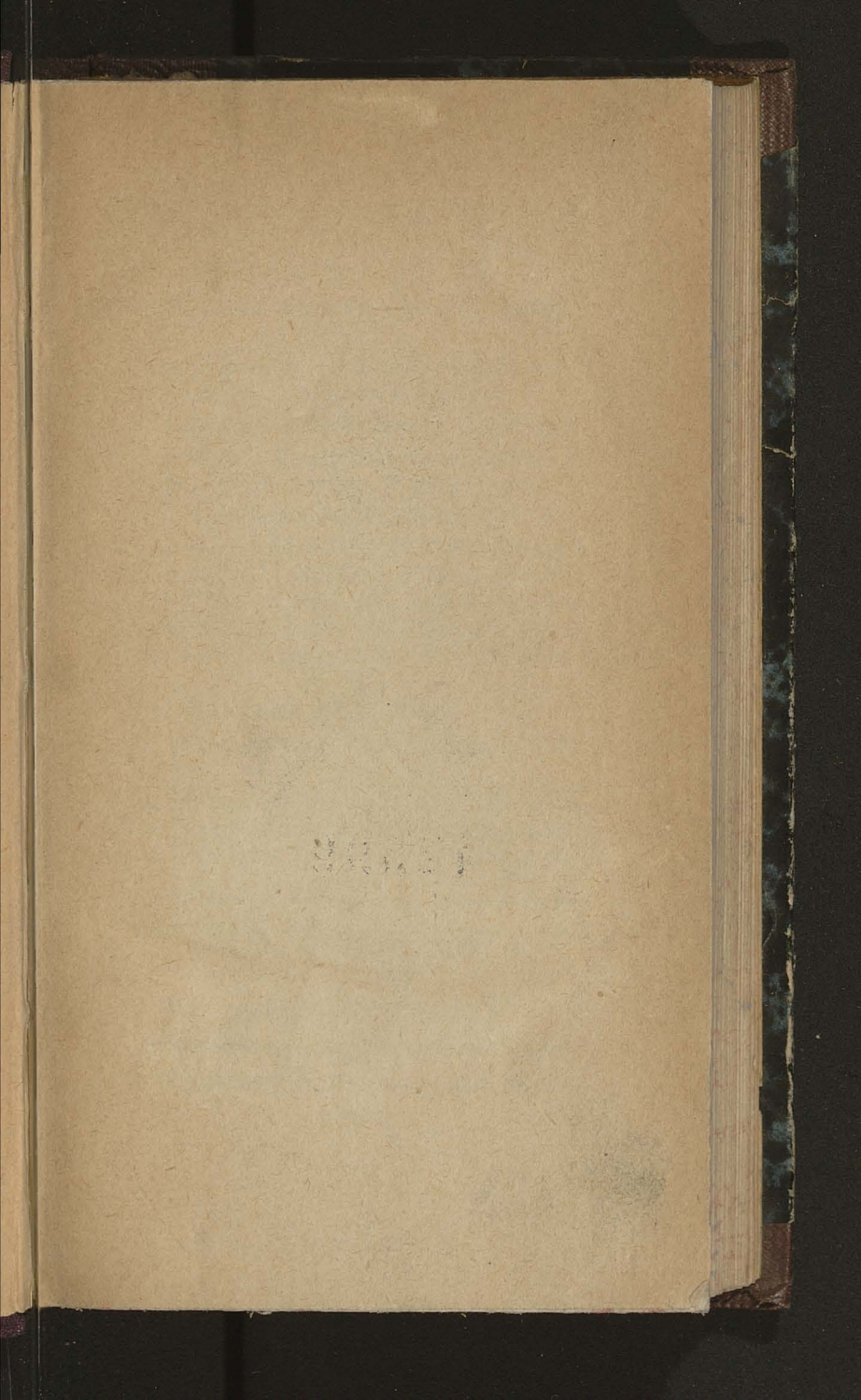
Mag. St. Dr.

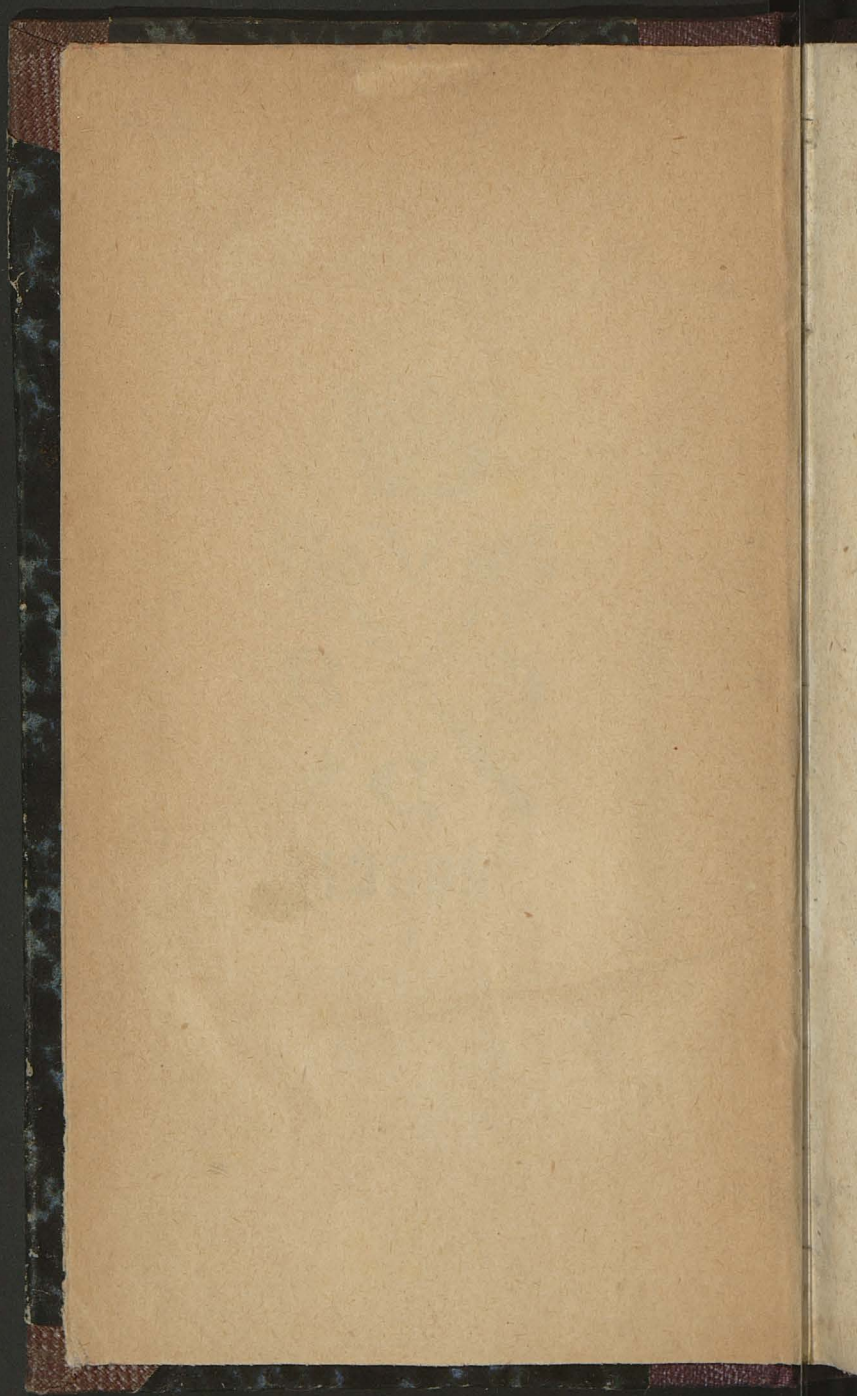
P

42599

1

38. 11. 117. 51. ... 2160
160

PRZEPISY DYETETYCZNE

CZYLI REGULY

Zachowania zdrowia i przedłużenia życia.

Zamykające Opis Lekarstw Mechanicznych naturalnych prostych

POPREDZONY DYSSERTACYĄ ŁACIŃSKĄ

Pod tytułem : *Disquisitio de epidemiorum & contagiorum natura, & proprietatibus.*

NAPISANE PO FRANCUZKU

Przez Franc: *KURCYUSZA* Konsyliarza JK. Mci Polsk: Doktora Filoz: i Med: w Akad: Paw: Towarzystwa Fizyokrytykow Sieńskich, Akademii Padewskiej, i Towarzystwa patryotycznego Medyolańskiego &c.

PRZEŁOZONE NA OYCZYSTY JEZYK

Przez Stanisława *SZYMANSKIEGO*.

Simplicitas, est princeps excellentiæ infirmentum: nil desperandum simplicitate duce, sed fallit spem laboris involuti successus.

CZĘŚC DRUGA TOM I.

w WARSZAWIE

w Drukarni Nadworney JK. Mci.

1786.

XII. h. 35
112 9

Verum & si quis à sententia in omnium
libris fere vulgata recedet, calumniis ob-
strepentium pseudo--medicorum facile ob-
noxius sit: attamen ubi de veritate agitur,
non quis, aut quot aliquid dixerint viden-
dum, sed quam bene quid dicatur perpen-
dendum est.

Sennert de spasms.

42599

BIBLIOTE: UNIV:

JACELLONICAE

SERENISSIME REX

*Quae Tuis, Humanissime REX,
sub Auspiciis incaperunt,
nunc vero adolescunt illa Praecepta
dietetica, quae Genti Polonae
non parum profutura spero;
etenim & si non elaborata industria,
aut perfecta ingenio sint,
ut tam Excelso Optimoque REGE
digna esse possint; quum tamen
ad publicae felicitatis commodum
conferant, in maximam*

spem erigor, fore ut pro Tua
singulari propemodum in leues
cujuscumque conatus, potissimum
hominum incolumitatem respi-
cientes, animi propensione, beni-
gna, ac laeta fronte demuo exci-
pantur. Ita fatis laboribus meis
factum, mihiq; novum incita-
mentum majora audendi praebi-
tum esse intelligam.

Servorum infimus

Curtius.

De Epidemiorum, & Contagiorum
Natura, & Proprietatibus disqui-
sitio.

Quae de epidemicis, & Contagio-
fis publici juris feci in disserta-
tione idiomate polonico edita 1783-
insertaque in meo opere, *Opis Chorob
predkiego ratunku potrzebujacych &c.*
Cum non sufficienter dilucidatae ap-
paruerint aliquibus in arte Medica
peritis, hanc disquisitionem, tanquam
supplementum ejusdem dissertationis
typis vulgari permitto. Deinde quem-
admodum in re magna, et difficili, ut quod
ab uno perfici posse non credo, conjun-
ctis multorum viribus, sapientum au-

thoritate, & consilio expleretur. (a)
Excitari enim per hanc disquisitionem
Medicorum in Polonia medicinam fa-
cientium mentes posse putavi, ut in
hanc

(a) Charitatem, unam fere inveniendarum adversus difficilimos morbos curationum viam, ii maxime intelligere visi sunt, qui unam hanc perficiendæ artis methodum proposuerunt. Eam autem *Baglivius* iu primis exaratis diligenter præceptis, & legibus ordinaverat; ut foederatis toto orbe medicis, conspiratione omnium una, medendi scientia, experientia fundamentis innixa, certa tandem aliquando, & demonstrata confisteret. (vide eius op.).

Baglivii votum porro per arduum tentatum, dein frustra a *Chirac* suscepit tandem (1776.) sub auspiciis optimi Regis, quæ viget hodie R. medic. Societas Parisiensis eademque aliquando perficiet, quæ magnis viris, magnis opibus fulta, non tam cumulantibus observationibus, quam redigendis etiam artis præceptis insudatura esse videatur.

hanc medicinæ partem, ob vicinitatem
Turcarum, atque ob pessimæ discipli-
næ *Politien* appellatae inefficaciam ad
coercendos, abigendosque contagio-
sos fomites, oculos, animumque con-
verterent.

Equidem ut olim *Lancisio*, sic mihi quo-
que abstrusa illa, & philosophica exer-
citatione dignissima quæstio semper vi-
sa est, quæ de pestifero veneno insti-
tuitur, = a nemine hactenus, quod
sciam, fortasse, ne ab ipso quidem
Hippocrate satis enucleate proposita.
Quum enim fateri omnibus necesse sit,
ut nullo morborum genere plus pericu-
li esse, in nulla re medicinam magis la-
bare, mirum utique videri oportet,
non omnem huc medicorum sagaci-
tatem fuisse penitus, penitusque con-
versam. Nam quamquam custodiarum

diligentia, jam factum est, ut minus a pestibus timeremus; tamen Massiliensis, et Sicula, & Transilvanica Ucratica Moscoviensis, nuperque Cherfonensis hoc ipso saeculo visae sunt.

Nec porro defuerunt; qui saecul. XVI. XVII. hanc impensiore animo spartam agitent: Nam praeter multiplices illas doctorum etiam hominum in *Hippocratem* & *Galenum* commentationes, nullum ferme illis aetatibus medicarum rerum scriptorem reperias, qui non de peste multa subtiliter, elaborateque conscripserit. Sed erat illa temporum, & rerum conditio, ut jam sapientum studia in exquisendis rerum naturalium rationibus. Academiam magis saperent, quam naturam. Durabat enim hactenus ambitiosa illa & umbratilis disciplina, quae certas naturae leges ad normam hypo-

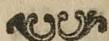
thesium ingeniosa subtilitate deflecte-
ret: quo factum est, ut naturalium
rerum cognitio, quae observatione, &
experimentis pene tota consistit, di-
sputationibus eruditorum per ambages
verborum, & opinionum commenta
distraheretur. De pestibus autem inva-
luerat illud potissimum, atque ani-
mos alte pervaserat, primam harum
causam esse aberratorum vindice Deo:
nec repugnavit *Quainerio Mercuriali,*
Cardano, Langio, quam plurimis, ut
ab Jehovah in Davide, sic in rapta chri-
seide saevitum peste ab Apolline: pro-
in causas pestium primas in natura-
libus frustra quaeri, secundarias &
tamquam coelestis irae instrumenta
haberi malignos ex maligna coitione
syderum influxus; dein aeris, vel vi
alienigena, vel sponte vitiati, item-
que vel ineffabili atque abdito, vel ma-

nifesto ab exhalantibus, putoris vitio labefacturi.

Atque his volutandis, digerendis, percerpendis per singula, stetit diu Medicorum omnis concertatio, & sedulitas. Nec quicquam profecit revoluta iam primo literarum diluculo observationum necessitas, quam *Verulamius* perviderat, nec *Solers Boylei* diligentia, nec *Halesii*, nec caeterorum, qui sunt subsequuti curiositas quicquam ad hanc medicinae partem profecit. Non enim tentaminibus quicquam profici potuit, quae bona fide sibi *Kirkerius* proposuit, aut quae alia ab iis super putredine, super vermibus sunt nimis leviter pertentata.

Pro n, quae tribus saeculis (feracissimis pestilitatum temporibus) frequentissimis librorum voluminibus, super
am lvy, quibus super illis heni pesti-

pestibus sunt exarata, ea aut exferendis causarum subtilitatibus, aut congerendis opinionum portentis, & immani remediorum farragine continentur. Nec finis eorum, qui diaetas prophylaxes, antidota incredibili & varietate & superstitione invexerunt.

Utique utilia multa, & ad naturae normam ordinata, seu recensendis phaenomenis seu pervidendis periculis, quae *Benivenius*, *Pancrolus*, *Jalius diversus*, multoque magis, quae *Cajus*, deinde *Diemberbroekius*, *Degnerus*, & alii annotaverunt; erudita, quae *Fabius Pavinus*, & *mercurialis*; sed supervacua saepe etiam portentosa, & absurda, quae *Skenkius*, *Cardanus*, *Wiridigius*, *Mizaldius* congerere non dubitarunt: ut omnino mirandum sit, aut fuisse tum plurimos tot vanitatibus

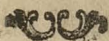
irre-

irretitos, aut fuisse omnino aliquem, qui a tantis tenebris ad lucem aliquatenus exisiliret.

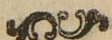
Et fuere equidem in multis; Nam epidemica magna, *Ballonius* quondam inter primos, mox *Sydenhamius*, *Huxamius*, nuperrime *Tissotus*, & *Grantius* quae primis, ad *Hippocratem* atque adeo ad ipsius naturae rationem discretissime recensuerunt.

Sed ultro tamen fatendum est inter haec, si quid est in hac parte ad huius artis accomodatum, id Italii medicis maximam partem deberi. Nam brutorum quidem pestilentes, quas vocant epizootias, non modo *Fracastorius* primus omnium, aut certe inter primos descripserat, sed *Ramazzinius* deinde, & *Vallisnerius* diligentissime sunt persequuti; *Lancisus* autem
usque

usque adeo explicavit, ordinavitque, ut nihil ad ea posse adijci videatur: qui & prophylaxin quoque, dum curatio inveniri certe nulla adhuc potuit, eam primus post Virgilium proposuit, quae unica in posterum videatur esse futura, eandem infectorum.

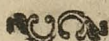
Humanam autem pestem, quum tentaverint frustra plurimi, quum cognoverit certe nemo, nonnulli tamen diligenter, utiliterque sunt persequuti. Nam *Mafsarias* equidem, *Trincavellus*, *Massa*, *Capivaccius*, *Ferrius* ad saeculi genium plura communiter: sed quae *Ingrassias* in peste Sicula, (ann: 1585.) quae in Romana (1656.) *Gastaldius* proposuerunt, ea & historiam morbi universam, & omnem undique seu coercendis, seu abigendis, extinguendisque contagiorum fomitibus, disciplinam, minutissime complectuntur.

Quare etiam regimen perlustrandae, perpurmandaeque contagis & custodia- rum rationem, ut Itali primum Ve- netis, sic caeterae dein per Europam gentes Italici debuerunt.

Nec vero mirandum est, quum omnis retro ab Hippocrate antiquitas epidemica, pestes, aerem, putredinem, influxus syderum personuisset, eadem etiam exploratis, perpenis, saereque attrectatis manu contagibus perdu- rasse.

Videbant enim utique advectas cum commerciis contagas, contrectatio- ne proserpere, micare in proximos, vulgari late etiam in remotos; eadem ex adverso, aut subita coercitione per- stinguui, aut etiam si exiluissent, dispo- sitis late circum custodiis, intercipi posse & cohiberi. Atque haec ista

quocumque coeli, ventorum, aeris, & tempestatum statu, eodem pene ritu administrari, & confieri, ut omnem funditus influentis coeli, atque aeris suspensionem evelli a mentibus, ac pene evanescere ab oculis oporteret.

Sed inest illud etiam magnis ingeniis humanae imbecillitatis vestigium, ut supergressi sublimia, humilibus ac pene minimis inhaerescunt. Et micantem saepe ante oculos veritatis lucem, offusus aliquis tenebrarum, et erroris vapor intercipit. Quapropter quum esse plures per tempora, & tempestates morborum casus viderent, qui in plures passim, & vehementer invaderent, quos epidemicos nempe multis communes, & ab aere, quo nihil est communius, vocari, & esse constaret; contagiosos etiam, quod & similibus modis

dis incederent, quod saepe subito, aut
interirent, aut crescerent, quod mira
prorsus incomprehensibilique natura
consisterent; arcana aeris, elemento-
rum, & coeli potestate conflare, &
demitti etiam coelitus, crediderunt.
Nec enim quicquam fieri simile in ter-
ris, nec ipsa antrorum spiramenta &
quidquid ex imis terrae visceribus
barathrorum inferna profundunt, sine
intermixto aeris, et coeli spiritu ad
pestes quicquam valere: proin arcana
hac ista, atque ineffabili maiestate natu-
rae, qua tonitru, prestares, fulgetra,
eadem contagiorum etiam, & pestili-
tatum incomprehensibilem vim conti-
neri.

Accessit Philosophorum autoritas,
& medicorum consensus, qui multa su-
per his meditati, multa conati, late-

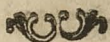
re in abdito hanc vim arcanorum professi sunt. Mutari equidem multa asidue in corporibus vi caloris, & frigoris, sed incompertis modis, & miris: nec ea posse comprehendere, quum naturam etiam fluentium in corpore, & continentium rationem ignorari fateamur: et esse aeris arcana elementa ineffabiles proprietates, quae fugient aciem sensuum humanorum, eaque ignotis hactenus modis dissociata, conjuncta, quae inaeffabilibus item viventum corpora afficiant. Proin abdito naturae ministerio perfici haec omnia arcanorum portenta, quae occulta prorsus occulta, & occultis qualitatibus aeris coalescant.

At esse interim fatendum est certas epidemiorum rationes, esse in fonte coelo, & innocuo contagia, esse

isdem certas origines, & sedes locorum, easdem alicubi certas, alibi nullas esse, quae per manus tradantur scienti, volenti, quae ad arbitrium excitentur. Ut possint tandem contagia, vel repugnante coelo confieri, cohiberi, eodem patente omnibus conrepta, coercita, ac pene per vim abstracta, perstringui. Quorum omnium aut propatulae veritati demenda fides, aut dedere manus victas necesse est, ut esse epidemica ab aere, esse contagiosos toto coelo dissidentes ab aere, ab epidemico fateamur.

Quae quum meditarer, & versarem animo diligenter, mirabar magis in dies medio ipso seculo XVII. e *Charthesii* secta *Thomam Cornelium*, solerti ingenio, atque acri, post egregia multa, quae physiologicis experimentis

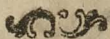
adiicit, hanc quoque de natura contagiorum sententiam, primum omnium, deinde etiam solum extulisse: quod nempe pestium causa = statuenda sit in halitu, spirituque illo, qui continetur in sanguine, & vitam salutaremque calorem universo corpori infert = quo visus est non modo pestis causam, sed contagii quoque naturam, atque originem attigisse, qui sint nempe. = Halitus, expirationesque a morbido corpore exhalantes. = Nempe inter ipsas tenebras quibus est omnis involuta natura, felicibus ingeniis contingit saepe veritatis lucem aliquam excidere, eoque tamquam praecoces fructus, nec studiis hominum, nec temporibus congruentem: Quemadmodum suspicere licet in multis.

Non

Non levis momenti operam impendisse cunctis videbimur, qui reputaverint, quantum intersit occultis, an manifestis causarum potestatibus morbi gignantur: Ut enim praecipuis omnium in depellenda vi causae curationem cardo versatur; Sic illa ignorata hactenus, potuit curatio nulla constitui: *latentis* enim ut cognitio, sic Medicina nulla esse potuit.

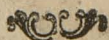
Primo autem qui *epidemicum latens* proponunt, nequiquam Hippocratis auctoritatem testantur, quanquam enim divinum illud in morbis hic illic commemoravit; tamen id ipsum alibi luculentissime refutaverat, tum & morbosam quamdam ex aere expirationem, (exerationem disserunt) in corpora derivavit, ab divino plane remotam: non enim ejus providentiam

cenfuiſſet haberi poſſe, cujus nulla eſ-
ſet apud homines certa cognitio. Qua-
propter jure etiam poſt *Galenum Bal-*
lonius ſuſpicionem ejus ablegavit lon-
ge ab *Hippocrate*: ut mirum etiam vi-
deri poſſit doctiſſimos dein *Sydenha-*
mium, & *Boerhaavium* deceptos ob-
ſcurae, atque incertae vocis amba-
ges, aut falſa rerum opinione, pro
divino, *latens* ex incompertis aeris
qualitatibus conſtituiſſe. (b).

b

(b) Et ſi quid in morbis *divinum* habe-
tur, illius quoque edifcere providen-
tiam (*Hipp. Prog. text. 4.*) quem locum
Galenus poſt multa, interpretatur, *am-*
bientis nos aeris conditionem ..., o por-
tet impetum morborum *Vulgariorum*
cito conſiderari, nec non tenere tempo-
ris conditionem, (*comment in Prognost.*
Op. Claſs. 4. p. 190.) *Ballonius* autem
multa ſuper his meditatus, *divinum*
illud inquit, intelligi debet non ſolum
de alterationibus, & viciffitudinibus tem-

Ergo epidemicum in morbis id esse
dicitur, quod certis temporibus simul
plures invadit; idque ex occulta coe-
li malignitate, aut insensibilibus aeris
qualitatibus ingravescens. Quapropter
Latens aliquod in aere principium, id-
que non *divinum* porro, sed inefabile
absconditum, regnare proponunt; quo
uno explicari caetera epidemiorum
phenomena necesse sit: nempe aliquid
maius manifestis aeris qualitatibus, &
contagiis etiam valentius.

Illud *latens* quidem post magnas ae-
ris, & tempestatum perturbationes ple-
rumque oriri fatentur; sed undecun-
que vis tandem illa est, illud maxime, &
vehe-

porum (ut Galenus) sed et de defectio-
ne, & alienatione eorumdem... quod
quum contingit, morbi pestilentes, ma-
lignique oriuntur, qui prae caeteris ali-
quid *latens*, & *reconditum* habent.
(*Ballon de morb. virg. cap. 4.*)

10

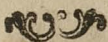
vehementer contendunt illo regnan-
te sub quavis coeli constitutione,
quaecunque parata sint morbo corpo-
ra, similibus morbis tentari; caeteras
autem aegritudines maximam partem
oblitescere, aut in *Latentis* indolem
verti.

Quibus legibus ab initio, mirum quan-
tum vim *Latentis* infringunt! Si enim
morbos non facit ipsum per se, sed
parata esse morbo corpora oportet;
fateantur necesse est, vel inviti, ven-
turam inde Epidemici causam omnem,
& rationem, unde illa manat, quae di-
citur corporis dispositio: frustra que
adeo *Latens* proponi quod nihil possit;
parata enim corpora, etiam levis
quaelibet causa in morbum potest
conijcere; imperata ne epidemicum
quidem potest; proin communem cau-

fam, & vere epidemicam habendam
eam, quae corpora communi modo,
& similiter reddit obnoxia.

Fere autem his, qui aerem cor-
rumpi sponte in venenatum naturam
crediderint, respondit satis ex *Aristotele*
Mercurialis, (de pestil. c. 7.) & sub-
dere etiam illud facile est, ut corrumpi,
degenerare, resolvi aerem, si unum eum
ponunt, & omogena concretum natura,
non intelligas posse; si eundem varium
& multigenum, intelligas omnino non
posse. Ut enim maria ex infinita illa im-
marcescentium colluvie, ne computre-
scant, facit ipsa in perenni illa fluctuum
volutatione commixtio: sic multo ma-
gis in aere, quo cuncta cogit indefi-
nens evibratio, expiratioque naturae,
nec usquam contigit quicquam tale,
nec ulla, si contigerit, emendatura vis

videatur; (c) ut omnino nec posse aërem corrumpi, nec ex putri corruptaque aëris alienatione progigni *latens* id quidpiam credendum sit.

Jn-

(c) Certum perspicuumque est esse talia in natura oportere, quae instaurandis, ac pene regenerandis elementorum constitutionibus assiduam operam praestent: siue enim permutatione assidua inter se invicem elementa noventur in dies, ut probabilibus argumentis acutissime *Boffonius* proposuit (*Supplem: tom. i.*) seu causae sint, quae inquinatam alienatam, atque adeo degenerem eorundem naturam paulatim restituant: certum est eadem inter assiduas, & vehementissimas corruptionis causas ab omni aëvo immutata persistere. Jure autem dictum est hoc loco, si quando aër omnino corumperetur, nullam fore deinde vim, quæ posset in integrum restituere, non posset enim funditus depravari, nisi iis ante causis extinctis a quibus hactenus instauratur. Oportet autem hujusmodi causas haberi graves, & plurimas, & in natura late diffusas. Primum vim insitam aëri, extenuandis,

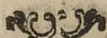

Indumenta corporum per anni vi-
ces mutari consonum est; sic innume-

ra

exsolvendisque terrarum pene omni-
um expirationum moleculis, efficacem;
dein imbres, ventos, tonitrua, fulgura,
& omnia quae vocantur meteora: tum
in terrenis detecta nuper (*Ingenhousz*
exper. tom. 1.) alibilis aeris e vegetanti-
bus expirationo.

Num instaurando aeri conferre pluri-
mum infinitum illam marium, & aquarum
omnium naturam, & vim dubitemus? E-
quidem leve illud, quod a *Tullio* ex ve-
teri phylosophia positum est, quod nem-
pe aer oritur ex *respiratione aquarum*:
earum enim quasi vapor quidam aer
habendus est. (*de Nat. deor. l. 2. n. 20.*)
sed illud certe gravioris momenti est
quod multo vividior, salubriorque aer
e mari semper expiret. (*Bac. Verul* &
Ingenhousz id testatur, & *Lindius An Es-
say on diseases incidental to Europeans*
in hot Climates . . . appendix concerning
intermittent fevers.) quod pisces dix-
erit *Arist.* pestis immunes. Nonne vivi-
dam illam sine calore vim in aquatilibus,
cum minima crassi aeris usura, expres-
sus sensim mediis in aquis tenuissimus

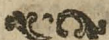

ra quoque sunt in victu, in quotidiana corporum procuratione, & totius vitae regimine, quorum vi servari eadem ab impendentibus morborum confiti-

spiritus, & alibilis aura, compensat, ac sustinet? Ego equidem in natura videre hanc mihi videor mutuam providentiæ dispensationem, ut quemadmodum regenerandis resolvendisque ex omnigena rerum admixtione aquarum elementis, atmosphaeram hanc datam; sic recreandis, instaurandisque vitalis auræ spiritibus, constitutam hanc in mari aquarum universitatem arbitremur. Num non ingentes fluctus, & pene immensa inquinati aeris volumina, obortis ventis & tempestate mari versantur? Num non aer ab aquis cupidissime hauritur? Atqui expirat item ab iisdem, & nuperis naturæ sapientibus cognitum est, fixum quem vocant aerem, iterata simplicis aquæ ablutio sanari: verique admodum simile est hunc ipsum aerem, quem admodum in foliis plantarum, sic in brachiis quoque piscium, singulari quadam machinatione mutari, & per purgatum sanescere.

stitutionibus possint. Nec de contagiis
desperandum est, si quae de origine
horum proponimus plane consistant,
quin proprietate quoque paulatim ex-
ploratu, specifica tandem aliquando
medicina perstringi possint, aut red-
di leviora. Sin minus, id certe ma-
gno emolumento futurum est, avc̄ta
populorum securitas, firmatae mentes,
error depulsus: ut qui arcana aeris
frustra formidant, intelligant quam
multa, quam jure a diuturnis, praepo-
steris, & interversis annorum, & tem-
porum constitutionibus sint metuen-
da; quae possint tamen disciplina vi-
tae aliquatenus, aliquando etiam fa-
cile averti. Nec fore umquam tam
certos influxus lunae in terrestria,
quam manifesta, quae a manifestis
aeris qualitatibus, calore, frigore, hu-
mido

mido, sicco, in corpore manifestissime derivantur.

Porro si *Latens* quicquam in aere existit, id esse aliquid necesse est; id aequè esse unum, atque simplex, vel multiforme atque varium oportet. At unum, & uniforme id repugnat haberi, quod multiformes, & plurimos uno tempore morbos progignit. Multiforme esse id ipsum repugnat magis, nempe sub epidemico tot esse epidemica, & discrepantia morborum miasmata, quot morborum formae grassantium. Ut etiam atque etiam necesse sit esse nihil, quod esse aliquid omnino non potest. Fere autem necum contagibus quidem potest *Latens* tale misceri; quae nec in aere versantur, nec in abdito consistunt.

Prorsus autem si qui vel multiformes

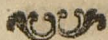
mes posse ab *Latente* uno progigni morbo contendunt; videant hi ne multum digladiari in vana re videantur. Primum enim quae certa, & perstantia morborum principia sunt, ea certum est certos, & eosdem perpetuo morbos fecisse. Variolarum enim, morbillorum, pestis, & caeterorum, quae sunt certa seminia, aut hos in quibusvis, aut nullos omnino morbos tulerunt.

Nec tuto hi quidem ad varias corporum constitutiones confugiant, ut possit idem epidemicum varios pro corporum ratione, morbos inducere. Nam potest corpus, prout varia constat temperatione, proprio quovis seminii morbo gravius, aut levius tentari; tentari alieno, aut degeneri omnino non potest. Frustraque ab eodem

dem epidemico, si caput istud incendi-
tur, si fauces aestu tentantur, compu-
trefcere illic viscera, aut liquari san-
guinem expectes: non enim potest i-
dem, seu miasma, seu virus, aequè ner-
vos, aequè sanguinem, & viscera con-
trariis pene rationibus labefactare.

Dein cur notae reï ignotissimam
causam proponunt? Cur *Latens* pro
manifesto? Quandoquidem certum est
haberi causas horum omnium poten-
tes, quae non abdita potestate, non
occultis seminibus, non statim, atque
subito; sed sensim per vices, & his quae
patent sensui qualitatibus, hanc istam
in corporibus pro cujusvis ratione. E-
pidemiorum labem facile inducant.
Nec fore eas infra epidemicam pote-
statem illud demonstrat in primis,
quod contagiosos quoque morbos ab-
sque

fque epidemico, absque seminio confesse compertum fit in corporibus excitari.

Sed factum est vi praeconceptae opinionis, & oscitantia magis, quam ignorantia causarum, ut etiam sapientes contabescere identidem naturam aeris sponte crederent, aut venenatis corporum expirationibus contaminari in immensum, ut epidemicum ineffabili modo in aere coalescens, simul iners, simul lethifera potestate valens proponeret; ut epidemicos aequae ac pestes per certos annorum circuitus novari, tanquam necessaria quaedam expiatione naturae profiterentur: quae omnia refutat ratio, & manifesta rerum observatio. (d)

Num

(d) Mirum est *Syndehamium* inter alios, in hunc errorem incidisse, ut crederet

Num degeneri Spiritu, quem *fixum*
aerem nominant, aut *Phlogisto* per coe-

li

pestes statis quibusdam periodorum intervallis redire, eamque periodorum esse in Britannia annorum 30. aut 40 (Obs. Sect. 2. c. 2) Post quem *Savagesius* (Nofol. Clafs: 3. ord. 1) epidemiam pestis in Gallia vix quovis seculo redire testatur, autoritate potissimum *Valeriolae* qui pestem in Occitania viderit anno 1533. *Ranchini*, qui anno 1630, suimet qui eandem viderit 1720, adiectis quas *Mezeraius* notat anni 1348. 1362. 1380. Testimonia pestium quotquot fere ab Auctoribus recensentur apparet in toto illo censu ne unum quidem reversionis certo periodicæ exemplum posse constitui. Habemus etiam eruditissi: Viri *Joh Targionii* literas, quae doceant sex saeculorum intervallo frequentissimas in Etruria epidemicas constitutiones fuisse, praesertim ex variolis, morbillis, febribus malignis, &c. quin ulla in tam magno numero, ne suspicio quidem periodicæ reversionis appareat. Revera autem repugnat fere, (etiam si epidemicum *Latens* receperis) in atmospheræ, tam mutabili, tam va-

li tractus regnante, epidemicam intendi labem mortalibus reputemus? Balbutit haecenus super his nuperorum sagacitas, nondum satis experimentorum firmata fide, nec rei prorsus revelata natura. (e) Verumtamen infirma

ria re, in tanta concurrentium causarum inconstantia, revicturam determinatis temporum spatiis, & periodis, seu vim, seu germen posse consistere. Quapropter jure etiam a *Meadio* notatam illam videas *Sydenhamii* opinionem (de Pest. part. 1, cap. 1.)

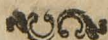
(e) *Wilsonius* inter alios nondum sibi satis constare super his, quae de *Aere fixo* afferuntur, plane testatur (opusculi scelti stampati in *Milano*; sulla forte motrici nella *Circolatione del Sangue*. tom. 2. p. 4. & pag. 271.) *Wallerius* autem in eo libro quem dedit *de L'origine du monde. & de la terre*, multo ulterius processit, ratione enim, & experimentis subvertit hanc omnem funditus de *Aere fixo* doctrinam, testatus non extricatum sed factum ex acido vitriolico phlogisticum vaporem eumque magnitudine par-

firmari magis experimento ejus *La-*
tentis epidemici opinionem credibile
est; quo magis compertum est his o-
mnibus, quibus ab degeneri spiritu no-
men est, lethiferam veneni vim, atque
adeo subitae mortis inesse non morbi.
Quandoquidem ab charoniis antris, at-
que mephiticis erumpens ejus indolis
vapor, subitas huc illuc mortes inter-
cepto spiritu vitae, facile sparsit: sed
morbos inde extitisse epidemicum in-
morem, nec unquam satis probatum
est, & ex eo repugnat quam maxime,
quod talia, recenti commissa coelo,
necesse sit quam citissime in auras
tenuari, atque absumi.

Porro

tium varia elasticum, tenuem, volatilem,
quem spiritum olim, atque Gas nunc
fixum aerem physici nominant (§ 9.)
quorum disputationes tueri nostrum non
est, nec refellere.

Porro equidem peccasse in his vulgo Medicos facile patet, & inconsultis hominum sermonibus perturbatam hanc omnem epidemiorum, & contagiorum notitiam, cum epidemicum, & contagiosum sine ulla passim discriminatione usurpaverint; cum epidemicis multa dederint, quae manifestis constant contagiorum seminibus; nonnullorum, certe contagia in admirationis quamdam speciem, epidemicas, ut Boerhaavius variolas esse contenderint (f).

Atqui

(f) *Chicoyneau, Decidier Verny* sub Auspiciis *Chiracii* Med Regii, cum pesti Maffiliensi jussu regis interfuisent, pestem contagiosam esse negarunt, eamque sententiam edito deinde scripto *Chicoyneau* evulgare non dubitavit, (*Reflexions sur la peste de Marseille*) quem *Astrucius* primum graviter refutavit, *Meadius* etiam jure reprehendit. (Vid. *Mead de peste* in praefat).

Atqui illud quoque aequum est perpetuum, & constans censeretur, naturae nil temere tribui oportere, ; nec philosophum quicquam in naturali scientia, nisi ex rationis, & demonstrationis autoritate statuere. Proin in morbis quoque pangendis, propagandisque, sicubi certa, & patentia Seniorum contagia sunt, ibi frustra epidemiorum obscura, & latentia requiri. Epidemicum quicquid est, id ipsum contagio disseminari, ipsi etiam *Boerhaavio* repugnat (g). Fere enim con-

c

(g) Et repugnat jure, nam contagium est quod e corpore, aut e fomite transit in corpus; epidemicum contra illud est, quod plures simul, & immediate prehendit; nempe quod a communi causa atque loco, id est ab aere, qui comunissima causa, & epidemici sedes. immediate, sine traduce, sine contactu, in singula corpora infunditur, aut cum ipso ae-

tagiosum ex certis seminiorum principiis certe consistit; epidemicum non magis occulta coeli malignitate, quam ex occultis corporum mutationibus coalescit.

Miasmata contagiorum non posse in aere progigni, eos facile intellecturos putamus, qui ne epidemicum illud quidem

re hauritur. Ergo contagium, si non est in aere, non potest esse epidemicum; si est in aere frustra vocatur contagium: epidemicum item, si contagiosum est, frustra in aere collocatur. Et potest quidem nonnumquam ab epidemica causa contagiosus morbus erumpere, at probat id ipsum non in aere, sed in corporibus epidemicam causam extitisse. Contagium nequeat epidemice in multos invadere, nisi ex multa nimis materiae multitudine, aut citissima propagatione. Novissime illud perpetuo recolendum est, quod in epidemicis omnibus quaecumque sint, non aer aegrotat, sed corpora. Nec si gallinas epidemice videas privato morbo perstringi, credas in aere talem epidemicum caeteris innocuum versari.

dem incomprehensibile *Latens* similiter generari crediderint. Quapropter si jure epidemiorum *Latentia* ab aere, & coelo depulimus, illud etiam validius convinci posse manifestissimis testimoniis rerum opinamur; contagia eadem in aere, qualicumque concretu corpore, non modo progigni, sed ne versari quidem posse, aut consistere impune.

Primum enim undecumque ea sunt, nondum dicam maiore aeris, an aquae amore, quam affinitatem vocare solent, aut cupiditate capiantur: haerescere enim multis & diutissime visa sunt, quin assiduo aeris illapsu divellerentur. Quae si divelli tamen, & converri in auras contigerit, deliquescere ea penitus admixtione recentis aeris, & extingui subito oportet: quandoqui-

dem certissimo populorum, & probato etiam legibus experimento firmatum est, teterrimas pestilitatum contagies nullo modo discuti citius quam aeris perflatione; perflatione enim, lustrationeque iterata, suspectae merces, & pestifera cuncta expurgantur tutissime.

Utique nebuloso aeri, crasso, atque inertis adhaerere eadem facile comperitum est; itemque aerem interceptum locis angustis pestiferis horum expirationibus onerari. Sed vincit hoc ipsum quanta sit vividi aeris in has venenorum labes potestas: siquidem carceres, interiora navium, conclavia coacervatis intus, & diu stagnantibus contagiorum miasmatis venenata, perflatione recentis aeris, citius, quam ulla artis disciplina sanescunt: tum in convallibus pigrescens coenosi, & venenati

nenati spiritus vapor, flatu ventorum, tonitru, flamma, discutitur, & dissipatum restinguitur. Hinc graves Aegypto pestes, circa Aestivum Solstitium, non tum aestu coeli, quam sudi, purissimique aeris evibratione extinguuntur. Ut appereat *sublime hoc candens, quod invocant omnes Jovem*, (Henn) perflabilem hunc spirabilem, & vivificum coeli spiritum, quem aerem passim, & atmospheram vocamus, non gignendis, continendisq, sed restinguendis, quae a terrenis sursum expirant, pestilitatibus datum esse; atque eo potissimum contabescentes naturae vires, mirifice recreari, & viviscere in dies.

Jn esse autem hanc aeri vivificantem coeli vim, delentem cuncta venenorum quae sunt cumque miasmata, il-

lud

lud demonstrat in primis, quod ex-
pirantibus assidue multis, quae mari,
terra, ex assidua corporum exsolu-
tione, & interitu, & venenatis alicubi
locorum emanationibus in auras jugi-
ter evehuntur, vivifica tamen aeris,
& coeli vis ulibi nondum deficit, per-
statque alendis animantibus, mater
eadem, atque nutrix.

Nonne antra quae dicuntur charo-
nia, opaca nemora, lethiferea specus,
Criptae, mephites, pestiferos halitus
perenni fluxu expirantia, vivificum
hunc vitae spiritum, ni arcana quae-
dam vis naturae resisteret, corrupif-
sent? Quin, & acervatim erumpentia,
magna vi, ingenti mole, & tamquam
recenti spiritu evecta in altum conta-
gia, admixtione vigentis aeris exte-
nuata, momento evanescunt. Saepe
enim

enim patefactis, computrescentium cadaverum foveis, erumpens vapor, quos circumfudit, fulguris instar extinxit, nec tamen late defluxit in paroxifimos nec circum aera contaminavit; sed jugi fluxu proreptus in altum, omniparae se gremio matris infudit, & exfoletam usu multiplici, revicturis deinde corporibus elementorum materiam retribuit (h). Nec

Foeda

(h) Etiam a contagio pestis notum est subitas nonnumquam mortes contingere; relatumque esse Byzantii, & in Aegypto saepe bajulos & id genus valentes homines, medio in opere, tamquam de Coelo tactos, exanimatos concidere: sed discrepat tamen vehementer inter hos, atque eos, qui coelesti fulguris, aut mephytico afflatu extinguuntur. Hi enim vere subito, & in comprehensibili modo opprimuntur, pestiferi autem, quamquam repente, tamen non ante, quam concepto intus contagio, combustis tamquam vitae instrumentis, & corruptis visceribus, occulta penitus, exitiali tamen laebe extabuerint.

foeda cloacarum spiracula obscena forde, nec coemeteria patulo hiatu, pestiferos halitus emittentia, ullam aeri, nisi e directo noxam attulerunt; ni forte, si humenti circum caligene, & defidia ventorum tardatus aer, simul contagis vapore multo oneratus, exantlare ingruentium, prae multitudine, inquinamenta non potuit.

Ergo coacervata in aere ingenti mole contagia, aliquando vires servare, & labem spargere in proximos; maxime si inertis in aere, multa nimis, aut aquei vaporis tamquam libramento suffulta, per atmospheram feruntur: sed libero aeri, sudo, perflato commissa eadem, cito interire, & extinguï perspicuum est: quorum alterum autoritas, alterum exempla rerum abunde multa confirmant. (i)

(i) *Non se corrompe l'aria, se non per*

Quapropter videant hi quoque, qui de cadaveribus urbe exturbandis, tanta animorum, & partium, alicubi concitatione disputaverunt, ne supervacua in his impendisse operam videantur. Equidem de salute publica, deque ipsis religionibus perquam optime meruerunt: nequam enim est extabescentes defunctorum exuvias inferre perniciem viventibus: absurdum deinde est religionis obtentu, foedari sacra coelestium, litari in templis pœdore cadaverum magis, quam thure; & maiestatem deorum, computrescentium vapore, atque situ contaminari.

Verum

molti cadaveri putrefatti (si simul magno numero, & angustis locorum spatiis marcescant) L'Evaporazione putrida di un Solo, o di pochi corpi, e per piu tempo Si combina subito coll'aria, vili perde, e non è poi nociva. Haives Avvisi al pubblico &c. Opuscoli di Milano tom. 2. p. 4. 1779.

Verum tamen temperamento quoque opus est, & quaesitu consilio rationis, non opinione, dubiis in rebus, salutis publicae modos providentia dispensat. Nec vero ut res sunt temporum horum, tanti putare convenit extracta in propatulo sepulchreta, quam minore admodum impendio constare civium securitas possit, intacto iure, aut superstitione sepulchri: siquidem ab his tumulorum caveis, iuxta parietes emissis in altum tubulis, evibrari extumescentem intus vaporem facile est; tum horum discretis hic illic faucibus, sine periculo efflari perniciem.

Caeterum nulla diu contages perstat in aere. Nec vero putare quemquam necesse est, convectas nonnumquam e longinquo pestes, ventis perflantibus advenisse, aut sine contagi-
bus

bus extitisse nec quae a terrestribus, ab infernis etiam terrae meatibus eruperunt, sparsisse hac illac pestilitates credendum est. Nec quae multa historiarum sunt prodita monumentis, aereo magis contagio, quam occulto epidemico valuisse (k).

Quod

(k) Non credam facile eam pestem, quae Babilonae usque ad Parthos ingenti excidio manavit, erupisse ex aurea mirae vetustatis arca in Apollinis templo reperta, quod aetate M Pomp. accidisse relatum est. Nec quae Italiam, Europamque universam pene vastavit, aetate Marci Antonii Imperat: direpto Seleucia Apollinis item templo, ex angusto foramine in milites expirasse, ut *Ammian Marcell.* testatur. Nempe utraque recepto Seleucia, & Babylone contagio, in imperitos vehementer excaudit; sed quae deinceps origo mali, quum reperiri non posset, admiratione vulgi, & oscitantia scriptorum, ab templorum adytis est repetita. Caeterae pestes cum commerciis utique, non ventis advectae nunquam venerunt,

Quod enim M. Varro obferatis ad Austrum fenestris, Corcyram, *Empedocles*, alter obstructis itidem montium faucibus, Agragantinos a peste servavit; alter grassantem iam in Selinuntinos, salubrium annuum aquis in corruptum flumen immisis averterit: talia contra epidemicum nemo credat; sed repellendis, aut extinguendis contagiis plurimum valuisse. (1) Castren-
fium

(1) Sin mavis ventorum, & aeris a corruptis aquis vitiati, qualitibus emendandis, quae putridos, malignosque morbos, non epidemice tantum, sed etiam endemicis in iis regionibus spargerent. Atque eo sensu interpretari etiam decet perplura historiae veteris testimoniae: fere enim perspicuum est, quae afferuntur a Romanarum rerum scriptoribus, tum frequentia pestilitatis exempla, maximam partem ad epidemicas constitutiones spectare, maximeque ad eas morborum classes, quae vitio aeris, aquarum, locorum, rudi ad huc populo, moribus, & urbe nondum

sium autem. & obsidionalium contagionum, usque adeo manifesta, certa- que sunt experimenta, phoenomena, historiae, ut unde ea sint, ne ullus quidem dubitationi locus superfit.

Novissime *Hippocratis* quoque memoria dignum experimentum est, qui *Acronis* Agrigentini, aut *Sachenis* Aegyptii exempla imitatus, furentem tota Graecia pestilitatem, accensis passim per compita, per domos, & undique crebris ignibus profligavit.

Quo experimento, utcumque recentibus non semper respondisse proditum sit, quoties respondit, illud evin-

cas

expolita, frequenter invalescebant; quaeque Augusto jam saeculo quam rarissime evaserant. Coeterum quae afferuntur scriptorum Authoritates, habent idoneos testes, de *Sachene Suidam*, *Catonem ipsum de se ipso*, de *Empedocles Laertius*.

cas, succensis ignibus, iisque & crebris, & diu circumfusum aerem in proximo a Contagiis posse expurgari; universam atmospheram omino non posse. Ut volitantem humo tenuis, ac pene etiam stagnantem regnare contagiorum materiam omnino credere necesse sit: nec facile in Avras attolli; sed propius humo simul densiorem, validioremque haberi; eveham altius rarefcere, & admixtione aeris extenvatam debilitari; concitatione autem ventorum, aut vi evibranti purique aeris, facile dissipatam, & exsolutam evanescere.

Quo redeunt tandem illa pestilitatum pro locorum altitudine, perque varias tempestatum, ventorum, frigoris, & caloris vicissitudines maximam partem phoenomena, nullis epidemio-

miorum rationibus explicanda. Tum quae de obfidionibus, deque exercitiis probata sunt, utique ex his contaminato circum aere, vulgari morbos in pestiferum morem; contagio tamen primitus ex putrore, atque situ in ipsis corporibus excitato.

Omnino Contagia nulla re, nulla vi magis, & citius, & vehementius quam vividi purique aeris admixtione, coalitu, evibratione extinguuntur. Ut magis, atque magis necesse sit esse in gignendis, excitandisque praestantes origines, & certa proprietatum primordia.

Quum esse certa in natura contagiorum phaenomena, & potestates appareat, quae nec ab aere progigni possint, nec in ipso diu multumque consistere; reliquum est constare eadem

dem ex nativis telluris, aquarum, atque in his degentium, expirationibus; aut conflari arcana coalitione expirantium ex his ipsis vaporum, atque miasmatum, aut spontanea motuum illorum machinatione, qua multiformes naturae spiritus effervescentia, fermentatione, putredine miris inter se modis copulata mirifice coalescunt.

Esse has terrenorum expirationes ex putridis aquis, ex marcescentium tabo plantarum, ex obscuro camporum uligine, & coacervata fossilium, animatorum, vegetantium putredine, quae jugi fluxu, commixtione, coalitu, in malignas habeant paulatim contagia. Siquidem arcanis affinitatum legibus, ex multiplici elementorum concursu coalescentes in unum, tum leni pulsu caloris extrusas, humo tenus

in

in aerem repere, pulvisculorum iner-
rantium ritu, paulatimque in corpora,
convehente praesertim spiritu inva-
dere.

Else autem his primordiis, quas no-
centes potentias vocant, singularem,
ut originem, sic indolem ingenii, ut
miris modis in corpus vadentia, multo
etiam obscurissimis & subruendae vi-
tae, & propagandae, servandaeque virtu-
tis vim tueantur. Hinc ipsas conta-
giorum, & pestilitatum vices, pro
varia horum constitutione mutabiles,
temporibus, locis, phaenomenis variis
haberi; non posse enim varia, & inae-
quali concreta natura, eisdem perpe-
tuo, & ubique effectus inferre.

Atque hoc genus omnia, quamquam
authoritate sapientum in magna veri-
tatis specie versantur; tamen, & inter-

versa constant ratione, nec maximo-
pere cum ipsis naturae legibus, &
phoenomenis quadrant.

Utique enim ab assidua expiran-
tium sorde contaminari circum corpo-
ra aerem, nempe varium sordescens
reddi, atque impurum: utique involan-
tibus assidue in corpus etherogeneis,
mutari multa in humoribus, in visceri-
bus necesse est: utique item corpora
quotquot principiis similibus vapora-
ta, similibus pro ratione vitiis tenta-
ri consequens est. Sed acervata coe-
cis concursibus, fortuito nexu, ele-
mentorum principia, imo expirantium
ex universis corporibus indiscreta lege,
molecularum detrimenta, coire in u-
num certum, persistans, sibi que con-
stans contagiorum virus, nulla hacte-
nus satis videntibus, naturae ratio per-
suadet.

Contagiorum autem esse certa, perstantia, ex certis principiorum elementis, certis legibus coagmentata principia necesse est; quae effectus certos ab aevo in quibusvis, quoque tempore, & loco, semperque eosdem producant. Nec ulla alicubi esse certa, e terrigenis contagiorum elementa, certis unquam observationibus compertum est: nec ulla ullibi, quae certas morborum contagies perpetuo, & certo produxerint.

Et quamquam plures hic illic, vitio locorum, atque aeris, morborum causae difficiles, & graves existant; quaeque in morbos saepe contagiosos erumpant; nullibi tamen hactenus probatum est, eiusmodi causas versari, quae certam in se ipsis contagem, & contagiosi rationem morbi contineant.

Ea enim certa, & indubia contagis ratio censenda est, quae vim in se ipsa causamque futuri morbi contineat, cum propagandae virtutis facultate coniunctam.

Ideo ea, quae sunt primitus a *Fracastorio*, *Fernelio*, *Mercuriali*, *Ballonio*, tum crebris deinde multorum voluminibus disputata, non attingemus; sapiunt enim pleraque subtilitatem magis, quam scientiam. Debemus multa *Meadio*, *Sydenhamio*, *Lancisio*, qui quamquam vim epidemicam evertere non sunt ausi, rationem tamen contagiorum habendam esse in his omnibus demonstrare conati sunt: Ut mirum videri possit doctissimum *Boerhaavium*, ne post hos quidem irrumpere in hac naturae latebras potuisse: quin immo, nec ulla in parte, quam in hac,

ieiunio rem fuisse & coespitare etiam
in epidemico nonnumquam videri.

Protinus ergo Contagium id esse con-
stat, quod actu corporum, ab
aere in sanum traducitur; sic ut mo-
le inconspicua, vi incomprehensibili,
sui generis morbos, pestilentes, aut
pestem producat. Ut toto genere
distare appareat haec ista inter se, quae
Hippocrates uno aere derivavit; alte-
rum nempe ab manifesto vitio, alte-
rum ab excretionemorbosa, quam pe-
stis causam proposuit (m).

Credo

(m) Contagium, contagio, contages, sy-
nonima omnino sunt, & promiscue u-
surpantur; eorum autem significatio pau-
lo latius patet; sumitur enim aequae
promiscue pro actu ipso corporum,
quo miasma in uno, in aliud transfundi-
tur; sumitur item pro Miasmate, seu
materia ipsa morbi futuri: sumitur tan-
dem pro morbo, qui fit a communicato
contagio. Potest autem id ipsum etiam

Credo equidem elephantiasim, celticum, stomacacen quem scorbutum nominant; *Sauv*, item *Pian*, & quæ sunt cætera inaudita inter barbaros morborum portenta, vitio coeli, atque soli, vitio victus, aquarum, vitæ progigni, & certas deinde per contagia vulgari. Nempe contaminatis per hæc intus humoribus, labem corporibus paulatim inolescere; degenerere s. h. illic succos, impura corporum recrementa, retenta intus, expiratione prohibita, in venenatam indolem verti; paulatim corpora in crudos viscerum succos, in malos habitus incidisse: sic pri-

Mercurialis autoritate firmari. = Invenio, inquit, ab hominibus nomen contagii tribus attribui... Tribuitur primum ipsi morbo contagioso; ,, tribuitur etiam ,, qualitati ipsi venenatae; tribuitur, & ,, ipsi communicationi morbi contagiosi. &c. (de Pestil. cap. 10.) Quæ eadem est *Fracastorii*, & coeterorum deinde doctrina.

ma excrevisse morborum horum rudimenta, coaluisse sensim, non in aere, sed in ipsis intus corporibus, in certas atque persistentes naturas, in certa morborum seminia, aut miasmata: simul corporibus inhaesisse illam paulatim notam, quam diathesin vocare solent, ut tactu exteriori, aut communicatis invicem expirationibus excepta semina, tanquam apto solo, in eosdem morbos excreverent.

Reliquum est, post haec omnia, ut manare ex animali substantia credamus contagiorum illa principia, quae nequaeunt hactenus ex reliquis naturae fontibus derivari. Sed anceps ingruit ab initio, eaque non levis admodum dubitatio, non modo organicis, sed num etiam animatis, ac pene viventibus corpusculorum elementis,

con-

contages omnes pestilitatem constant. Prorsus enim ex animali substantia, & penitus animata, atque actu viventia, creditum est aliquando, contagiorum elementa posse & oportere conferri.

Quo loco non minus auctoritate veterum, quam recentiorum testimoniis permoveri necesse est. Quandoquidem animatorum sententiam repetitam ab veteribus *Varrone*, *Columella*, *Vitruvio*, *Kirkerius* primus inter modernos proposuit; *Lancisus*, & *Reaumurius* inter recentes, probabilibus argumentis fulcire conati sunt. (n) Sed
per

(n) *Kirker Scrutin. Pest. Sect. 1. Lancisus de Noxiis paludum effluviis lib. 1. Sect. 1. c. 9 ad 19.* veterum etiam Scriptor super his sententias recenset, easque novis argumentorum rationibus in subsequentibus confirmare conatur. *Reaumurius* pene in eandem sententiam descen-

per obscurae rei, & experimentis hactenus inaccessae inconсульта recentiorum quorundam securitas fidem pene omnem ademit.

Nam quamquam credere ex *Varrone*, & *Collumella* facile sit, crescentia in palustribus animalcula, quae non possunt oculis consequi, quum intus in corpora per os, & nares perveniunt, difficiles morbos efficere: Tum item infestis aculeis armata animalia, quae in nos densissimis agminibus involant, emitti a paludibus, ex quibus saepe contrahuntur coeci morbi, quorum causas nec medici quidem perspicere queunt. Intelligas tamen,
haec

dit (*Memoires pour servir a l'Histoire des insectes. Mem. 10.*) Eadem fuerat *Christoph. Langii* opinio. (*Pathologia Animal.*) sed ante alios multa super his, & perdocte ut coetera, *Vallisnerius* (*sopra i Vermi pestilentiali de buoi, e in generale.*)

haec maximam partem, originem primam pestilentium morborum in animali materie perspicue demonstratam proponere; eandem viventem actu in corporibus, nullatenus indicare (o).

Re-

(o) *Locus Varr. est de Re rustic. lib. 1. c. 12. sequens Collumellae habetur de Re rustic. lib. 1. c. 5 Gesner. edition 2 tom. 1. His vero adiciere licet quae Palladius habet, Palus omni modo vitanda est, praecipue, quae ab Austro est, vel occidente, & siccari consuevit aestate, propter pestilentiam, vel animalia inimica, quae generat, & loco cit. tit. 7 ejus edit tom 2. sed multo adhuc opportuniora sunt, & ad veritatis normam exarata, quae Vitruvius proposuit. „ Evitabitur „ palustris vicinitas. Quum enim aerae „ matutinae, cum sole oriente ad oppidum pervenient, & eis ortae nebulae „ adiungentur, spiritusque bestiarum „ palustrium venenatos cum nebula mixtos in habitatorum corpora flatus „ spargent, efficiunt locum pestilentem. „ (De Architectura I. cap. 4 editio Magna Neapolitana f. 22.) Tandem est etiam „ Lucretii illud ... „ Obnoxia cuncta pu-*

Repugnat autem quam maxime, quae aliorum fuit coniectura, receptis in corpus ovulis, aut vermiculis innumera insectorum examina, toto sanguine, totis humoribus propagari, adulescere in praesentem hominis pestem, disseminari in venenata contagia. Ut obdormisse illi penitus videantur, qui talia sibi percepta oculis videri voluerint, & verminosa pestilentium omnium principia, in visceribus germinantia, nimis oscitantenter obstruserint; quorum nec origo certa, nec exitus constat; quibus pestilentium nec phaenomena, nec vices consentiunt; in quibus aequae ratio, & observatio vacillat (p).

Pro-

„ tori corpora, putrores infecta anima „ ta sequuntur. „ lib. 6.
 (p) Non licet praetermittere hoc loco quod a *Menureto* Cel. apud Gallos Medico, nuper propositum. Quemadmo-

Propter quae, illud praecipue ex veterum autoritate non difficulter recipias; in paluribus saepe locis, ex fermentata putrescentium coluvie, invisibilium insectorum examinibus posse aërem compleri; ut inspirari eadem, aut

dum herbarum, atque arborum, sic morborum quoque esse germina in natura certa, & persistantia, quae aere, & ventis huc illuc delata, atque in corpus vadentia, tamquam solo oportuno in certas morborum contagies evolvantur, & crescant. Ut enim coetera liberaliter demus, & ante omnia vitalitatem, incomprehensibili ratione, & origine his germinibus inhaerentem; at illud tamen videtur dari nullo modo posse; morborum germina, & semina certa fuisse a natura in viventum perniciem instituta. Non facit enim morbos natura, sed patitur; absurdumque est censeri vitalia morborum germina, quae non modo novae rei nihil ponent, sed existentia per se corpora extinguant: deinde tot germina poni, quot morbos: deinde germina incompetae, incomprehensibilisque naturae: deinde non necessaria,

aut hauriri cum cibis necesse fit, quorum putrido tabo inquinari paulatim viscera, & sanguinem oportet, ut difficiles morbi, facile etiam contagiosae nascantur. Quem casum venenatae, aut etiam contagiosae putriditatis, ex animali principio, in corporibus excitandae facili ratione pervincas. Sed vermium viva contagia per pestes in humoribus propagari, atque ipsa generatim ex vermibus contagia conflare, observationi rerum, & manifestis naturae legibus aequè repugnat.

In-57
quum manifestae suppetant, fereque innumerabiles causae, quae multiplici copulatione, perspecta vi, fereque indomabili contumacia, & feritate materiae, repugnante in casum naturae, viventium corpora laesant. Sed pro merito Academiae Suffragia, & Minerval veritatis etiam testimonia, quae solet dies confirmare auguramur. (*Dissertation sur les causes des Maladies Contagieuses.*)

Inspiciamus vero, nil esse in natura mutandis rebus animalitate potentius, trahit enim ipsa in se vehementer quidquid est ex alibili succo; & novam materiem afflatu veteris vaporatam, nativis corporis qualitatibus imbuunt; donec intimiore admixtione subactam, mutatam, in animalem vertit naturam. Proin recentia, ex recentibus cibis, qui nihil saperent, corporis purgamenta, iam statim animale olidum spirat; multaque etiam magis per morbos, accensus praeter naturam calor, activum mobile quicquid est, in acre putridum volatile concitat, & vehementer extrudit: quo ipso per febres corpora graviter olent, & semiputrida recrementa profundunt.

Sed

qui a remporté le prix de L'Académie
l'éc. en 1780.

Sed multo etiam gravius, si altius adhaerit vis morbi, conservent intus cuncta in putrorem. Nam per malignas febres, & pestes facile videas quum virus nervos momordit, immunito vasorum nisu, auctu putrescentium intimiore illa concitatione, & attritu, fervere intus flammam, quae foris nihil apparet; & putrificum illum acritatis calorem, ne in cadaveribus quidem facile extingui.

Satis cognitum est calorem vitae, a motu mechanico vasorum existentem, & calorem morbi, ab intimiore molecularum attritione: quem putrifici caloris motum concitari in humoribus necesse est, contagio affimilem sibi materiem ab nativis humoribus abstrahente. (q) Quamquam enim communi

ori

(q) Quin veri admodum simile est, haec

origine, & natura funditus constant;
tamen pro modo rei, pro qualitate, at-

que

omnia, quae in evolutione contagis contingunt, fieri simplici motu directi in intimum mutatione; nempe illapsu contagis in nervos, in fibras singularem, & specifica miasmatis ejus potestate, nervi fatiscunt, & concidunt, ac fere obstupescunt: animalis ille halitus quassatione cordis, & nisu arteriarum imminuto quam primum subsidet, retrovertitur ab extremis intro, cumulat in vasis: calore interim nondum imminuto, quin materie quoque ejus cumulata, putrificus intus cum intestino motu fervor enascitur; evolvitur intus contagioli putroris materia, & augetur: quae enim non potuit, vi projectionis imminuta, difflari, repressa intus, putrescit magis proejectili enim motu perfici fluida, & supervacua exturbari, interiore conservare & computrescere certum est.

Ea nempe est humorum, & animalis materiae conditio, phlogiston, seu quidquid illud tandem est; ut quum a vivitae subacta perfectaue est, aequae calorem, aequae quietem refugiat; quorum alterum volatilem, alterum corruptibilem vim nominamus. Fere enim quid-

que sensu, inter se plurimum discrepant. Quod indicatum ab veteribus,

e

quid volatile est, ideo enititur quaqua-
versum, ut effugiat, quod sustinere vim
caloris, atque adeo ignis non possit.
Quapropter etiam sub minimo caloris
gradu, evolare aliquid de vivo corpore
necesse est, aut eniti.

Corruptibilem autem animalis esse
materiem, credibile est, quod illa ex con-
trariis principiis, vi motus vitali com-
parata, coacervatio magis quam mixtio,
non potest dudum sine agitatione, & mo-
tu consistere. Quapropter cessante mo-
tu, dissidio ipso, secessioneque repa-
gnantium invicem elementorum, fit illa
aggregati humoris perturbatio, exfolu-
tioque, a qua proximus est ad putredi-
nem gradus: quem casum, etiam mini-
mus, vel subinde evolutus calor mirifi-
ce juvat. Nituntur igitur humores ma-
gna vi continentur, calore loci, & dispa-
ritate principiorum cogente, ut disso-
ciato nexu exfolvantur in putre. Ne au-
tem aliquando subsistat humor in loco,
facit illa assidue vis, evibratioque vaso,
rum, qui motus proiectilis vocari solet;
quo simul subactio, permixtioque ele-
mentorum, simul extenuati vaporis evo-

fera tandem posteritas revocavit, & recentium sagacitas plane constituit.

Nec illi prorsus metam attingere, queis visum est, exquisitae putriditatis inesse contagiis materiem. Utique enim exolutum cadaver abire in putre perspicuum est; sed vivo corpori progigni putrorem, negatum est a natura. Nec rursus vis ulla solidorum, nec spontanea animalis substantiæ degeneratio in vivente, nec singularis ulla stimulorum facultas, generandis in sano contagibus quicquam valet, nisi forte ex maximis omnino causis, perverti intus nonnumquam ordinatam humorum temperationem concedas, & tam-

latio perficitur. Proin jure computrescere humores, in vivo corpore, negatum est, quod stagnare eosdem alicubi, & in se ipsis esse, & conquiescere omnino, quamquam minima vite non finit.

tamquam subitas per vim oboriri contages.

Nam quamquam iure negatum est terrorem assiduum, & vehementem animorum ex ingenti periculo consternationem, cenferi unam, certam, perpetuam pestilitatis causam licere; tamen ratione quoque, & eventu perspectum est, posse talia nonnumquam contingere. Nonne ex ingenti pavore consternata repente corpora in malignos, omninoque lethales morbos incurrunt? jure equidem relatam est, ex ejusmodi causis, aliis immaturam subito canitiem irrepisse aut capillorum defluvium, nonnullis mentem repente emotam, aut sensum aciem omnino hebetatam fuisse. Numquid cum talia percensimus & tantas fieri in corporibus nervorum, & animi nutu permutationes, & turbas videmus; quum tantam es-

se inter sanguinem, & spiritus confessionem sciamus, dubitet quis nervorum spiritu fatiscente, etiam vitia collabi? Nempe percussis nervis, collabitur vis vasorum, perstringitur ille aut cohibetur, qui jugi fluxu manat e corpore, volatilis, vapor, aut spiritus, & cumulus conservet in putre: contingit illa ex vitali in putrificum calorem, & motum mutatio, cujus vi volatilem animalitatis materiem, in malignum putre, in tabificum, & contagiosum virus perverti praediximus.

Quid etiam tristitia ingenti, & angore animi diuturno posse confieri, sponte patet. Quapropter post gentium excidia, & vastationes, motusque terrarum, in obsedis urbibus, & ultima annonae egestate, obortas nonnumquam pestilitatum contagies cumula-

mulatis in unum naturae calamitatibus, non difficulter credamus.

Ergo confieri contages in corpore ex ipsa animalis substantia ad summum animalitatis evecta, nempe maxime attenuata, & volatili, si exhalatione prohibita revocatur intus in viscera, si accumulata vehementer & putrifico motu confervet, nempe intimiore, & perturbato.

Admirari hanc istam quoque naturae legem necesse est, quod in animalem *organitatem* evecta materies, quum proprio corpori inimica est, tum aflatu, aut commixtione potest affini, aut etiam effoeto prodesse; eadem retenta diu, provecta vehementius acuitur, & tamquam rancescendo alienata, & proprio unde est corpori, & similibus acriter nocet. Eadem e proprio
tam

tamquam fonte, caloris pulsū, & motu incitata, similibus haeret vehementer, & simili labe pervertit; quae a primo veluti putroris gradu, ex vivo corpore, aut adhuc recens enecto, contagēs viva merito vocari possit. Putrefactione autem cadaveris altius provecta, perit illa contagibus *organitatis* vitalitas, aut quidquid id est animalis viscido ad spontaneos motus alacre, ac promptum; ut extenuata, exsolataque compage, pestilens vapor in subitum teterrimumque virus vertatur (r).

Ergo

(r) Quod spectat ad vim contagiosam cadaverum peste extinctorum, non miror eam a medicis Gallis in Peste Māsiliensi fuisse obfirmate negatam, qui etiam ipsi pesti contagium negaverunt; (*traité de la Peste de Marseille*) Sed *Arbutnotium* demiror (*de effectibus aeris* a. 7. §. 8.) a physicis luculenter instructum, in talia delapsū „ praefatos vapores

Ergo esse in animali natura contagiosas, vi ipsa naturae coalescentes, confiteri necesse est: esse eadem ab aere, aut ab inanimis omnino non posse; siquidem vitali vi vitae, & effectu consistunt. Gignuntur enim ex ipso vaporis spiritu multifariam degeneri. In ipsa autem alienatione naturae, pendet vis omnis contagii a conceptu vitalitatis gradu; intimiore eadem motu protracta altius, & aut mora, in virulentum fereque primigenium virus acuitur, in nuda tandem elementa abiturum.

Ergo a vitalitate protracta nimis, aut alienata conflare communem
quam-

„ nullatenus perniciosos esse, dum frigida sunt corpora; „ Nempe cadavera pestiferorum, quae consensu omnium, lente admodum, & difficulter perfrigerantur, & horrendum foetent, & quam citissime computrescunt,

quamdam tandem contagis naturam, quae omnem contagiorum rationem, & vim comprehendet. Eadem per loca terrarum, & regiones variare hic illic, pro varia causarum, & animalium ratione; ut illic leves evanidas, & facile perituras, his saevas, perstantes, omninoque invictas ex eadem materie contagies producat; alibi tenaciores quidem, mitiores tamen, nec omnino lethales, sed diuturnis morbis aptissimas cieat. Nonne etiam bestiis ex eadem specie, alibi innocua atque mitis, alibi odore gravis, & venenatis natura moribus viget? Usque adeo credibilis est per loca terrarum certa, certas posse contagiorum partitiones, per varios pestilitatis gradus ordinatas constitui.

Fateri enim manifesta rerum veritas

tas cogit, contagiorum hanc omnem familiam non satis hactenus definitam, atque ordinatam videri, & fore ei, qui hanc istam in se spartam susceperit, cogitandum, hoc omne genus dividi primum in acuta, & diuturna, oportere. Acuta autem, quae hactenus indigitamus, oportere distingui in exotica, quae eadem plerumque nativa sint primigenia, perstantia, ut pestem, variolas, morbillos, similia; inde in indigena, eademque fortuita, eventitia, & evanida, qualia fortasse nobis Stomacacem, quem scorbutum vulgo nominant, & miliaria; multo autem certius disentericos fluxus, febres castrenses, maligna exenthemata.

Nostratum consolatione per longas observationes illud quoque comper-
tum est gravissimis aevi nostri scri-

pto-

ptoribus pestilitatum vera contagia, Europae coelo, atque terris omnino aliena censer; nec pestes ullas in Europa unquam visas, nisi traducto aliunde contagio: nec ea contagia sub hoc coelo posse conflare: proin pestes familiares Aegypto, Aethyopibus indigenas, & nativas haberi; opportunis eo coelo locis, & paratu perpetuo materie tamquam a promptuario, etiam in disritos exilire, nec aliam haberi in terris variolarum, morbillo- rum, & verae pestis originem.

Habemus autem consentientes in haec pene coevos *Meadium*, *Lancisum*, *Ramazzinium*, *Sydenhamium*, atque ipsum post multa *Suictenium*, ut omnino tandem credamus gravissima, & magna, quae sunt cumque contagia, suis quaeque terrarum regionibus, prout
corpo

corporum, & locorum sunt conditio-
nes, ex animali materiae perpetuo
germinare, & progigni. Quapropter
etiam in Europa, mitiore coelo, libra-
ta corporum, & causarum omnium
temperatione, contagia saepe exoriri,
& passim vulgari; sed eadem levia,
& fortuita, & facile evanida: quae
nempe pestilentes utique morbos,
pestem vero ipsam, variolas, & quae
sunt caetera perstantia magnorum
contagiorum miasmata, numquam
produxerunt. Omnino pestes Europae
exoticas, Aethyopum terris indigenas,
& nativas haberi; (s) Contagia rur-
sum

(s) Quum certum pene sit apud omnes pe-
stem, variolas, & coetera magna con-
tagia Europae coelo exotica censerì op-
portere; tum illud nondum penitus fir-
matum est univèrsim, cui solo propria,
& indigena sint reputanda. Utique e-
nim convenit ad Europam moveri pestes

sum pro locis varia, animalis tantum
naturæ propria esse oportere.

Quae

ab Austro; sed multis Aegyptum gravi-
ter accusantibus, tamquam malorum o-
nium feracem, *Meadius* notitiam, re-
rum a veteri historia mutuatus, & singu-
larem regionum illarum conditionem
diligentissime speculatus, non equidem
excusata Aegypto, Aethyopes quoque
in societatem culpæ produxit; professus
iterato. non unice in Aethyopia, sed in
Aethyopia, aut Aegypto pestes progigi,
indeque per commercia cum reliquis
gentibus communicari. (de Peste P. I. c.
I. 2.) Cuius ego viri doctrinam atque
aciem, quum vehementer suspicio, atque
veneror, tum non possum tamen in hoc
ab illa opinione discedere, ut credam pe-
stes alibi, quum apud Aethyopes gene-
rari. Permoveor enim quam maxime
authoritate *Thucididis*, qui Athenien-
sem pestem illam, sæpius citatam, tum
Procopii (de Bello Pers. l. 2. c. 12.) &
Evagrii, (Historia ecclesiastic. t. 4. c. 2)
qui Byzantinam illam post natos homi-
nes maximam Saec. VI. Justin. imperan-
te, ann. 543. duobus, & quinquaginta
annis toto orbe debacchantem; tum
Drosii, qui aliam Gallo, & Volus prin-

Quae omnia si forte rerum generis,
& naturae sapientibus probabilia vi-
deri

cipibus ; quas singulas singuli mansisse ab Aethyopum terris abunde, & perspicue testantur. Accedit etiam auctoritas Prosperi *Alpini*, qui in Aegypto multos annos versatus, indigenam tamen Aegypto pestem non est ausus testari. (*De Medic. Aegyptior c. 13.*) Praesertim quum fide omnium pene scriptorum testatum sit, Aegyptios ipsos pestem sibi alienigenam reputare, eamque quae ab Aethyopia procedat, multo saevissimam omnium, quae a Syria, aut aliunde processerint, sibi videri. (*id. l. c. 16.*)

Sed vincit omnia singulorum hactenus testimonia eruditissimi, aequae ac doctissimi viri *Targioni* Medici Florentini, perspecta industria atque fides; qui collectis omnibus ex praeis, aequae ac modernis scriptoribus, atque ex omni memoria historiarum monumentis, (*Della Valdineo. P. 7. Dissert. sopra L'Egitto.*) illud tandem firmasse penitus visus est, deesse Aegypto, etiam Turcarum incuria iam tabescenti, gignundae pestis causas potissimas, easdem Aethyopibus superesse; quorum regio, praecipui solo, immanibus, & maxime diu-

deri potuerint, dignaque, quae & suffragiis procerum, & perspicuis argumentorum rationibus confirmata inclarescant; eadem, & auditu quoque non iniucunda, & ad usus artis non inutilia fore auguramur: Praesertim

turnis pluviarum imbribus macerata, tum vehementissimo solis ardore percocta, computrescat in annos oportet. Quapropter utemur utique veteri post *Thucid.* *Lucretii* quoque, *Galenii*, *Maxtirij*, & *Ann.*, *Marcellini* autoritate, qui eandem illam Atheniensis pestem, tum recenti *Gunkerii*, *Stahlii*, *Werlophii*, qui coertas deinde omnes, Aethyopibus tribuendas esse contendunt. Nec concedemus in his quicquam *Hoffmano*, *Mich.* *Adolpho*, *Arbuthanotio* & ejusmodi quamquam doctissimis, qui pestem Aegypto non modo indigenam, sed etiam endemiam esse velint: praesertim quum afflictis Aegypti rebus, deesse tamen hactenus pestis causas appareat, ut paulo ante indicatum est; & iam olim eadem florente sub regibus felicissimo cultu, & beata coeli temperatione, Thucidideam tamen illam extitisse, & plerasque alias, compertum sit apud omnes.

quum revelata contagiorum origine, discussa non coelestis modo, sed aereae quoque ad contagia potestatis formidine, spes eluceat non mediocris fore aliquando, ut paratiora avertendis, & perstringendis etiam pestilitatum omnium contagibus, promptissime tandem auxilia aegris mortalibus afferantur.

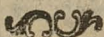
Porro equidem, si morbos liceat a magnis temporum constitutionibus futuros praenoscere, ut *Hippocrates* passim, & luculenter ostendit, numquid non eosdem liceat ordinatis vivendi legibus, & diaetetica disciplina maximam partem praevertere? Reclamat ratio, & magistra rerum experientia. Quin imo aut nullam esse Medicinam, aut illam hac ipsa, quam prophylaxim nominant, valere plurimum

mun fateamur. Nec dubitandum quin ipsi quoque legum latores bene mereri de vita hominum, ut olim apud judaeos, Indos, Aegyptios, sic nostris etiam temporibus possint, si in haec diligentius animadverterint.

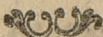
Nec quicquam repugnat, arbitror, quin armentis pecudum per tempestates, & loca praeverti metus periculorum diligentia, & impensis curis videmus; quum canes, equos, bovia, defricatione, & permulsiōe corporum assidue multa, regimine, victu vario curamus in dies: aliquam etiam adhiberi his populorum gregibus providentiam. Quandoquidem non contagia modo, & endemios, quos vocant, sed epidemios quoque aut per certas annorum, aut per insuetas, gravesque temporum constitutiones, indicatis

per

per aetates, & sexus periculis, propo-
fitis pro vitae genere, pro conditio-
nibus hominum, praeceptis legibus &
salubri disciplina posse nonnumquam
praeverti, aut reddi leviores creden-
dum est. Nec enim frustra de ordi-
nandis publicae sanitatis legibus, de
praecavendis populariter morbis, quam
quam non saepe, non satis aliquanto-
tamen disputatum est ab autoribus.

Contagia vero ut animali constant
natura, & invictis plerumque viribus
perstant; sic utique non ullo magis
auxilio, quam fuga, & vitatione vin-
cuntur. Verum tamen in his quoque
exquisitum vitae regimen, comparatio
salubrium, tandem ipsa ratio, & vis
disciplinae, quae esse in omnibus ma-
gna consuevit, praemuniendis adver-
sus labem corporibus, valere pluri-
mum censenda est. Quo ritu non pes-
tes modo, sed variolarum etiam quas
vocant constitutiones, licere minus

timeri, receptum est publice privatim-
que apud multos.

Ne

(t) Ne difficultatem, aut dubitationem a-
liquam faciant, quae variis locis huius
disquisitionis de vi, & effectibus vapo-
rum, halituum expirationum erumpen-
tium dicta sunt, possunt omnia quae ad
varias eorum facultates pertinent, pau-
cis concludi.

Ab terrenis, aqueis, aereis, qui attol-
luntur vapores, aut spiritus, habere vim,
rationemque venenatae naturae, quae
aspirans in corpora, mortem, aut mor-
bos, qui maxime a nervis pendent, in-
ducat; tum malignos etiam, atque pu-
tridos, si illa invicem computruerint.
Sed contagia, & contagiorum effectus,
non posse excitari, nisi ab his, quae na-
scuntur a phlogisto animali, ad summum
animalitatis evecto. Contagia enim non
possunt gigni nisi a contagio; nempe ab
animali materie ad contagii proprieta-
tes provecta.

Ea vero, quae sunt verae pestis con-
tagia, si quando aut magna copia, aut
magna subito vi ex angusto loco in cor-
pus eruperint, ea certe poterunt non
modo pestem, sed etiam subitam mor-
tem inferre: habent enim vim nervis
vehementissime infensam. Quo ritu de
religatis farcinis, quae pestem convehe-
rent ex angusto, quo nempe absque ae-
re, modico spatio stagnavit, in apertum

42

erumpens contagium, adstantes perimere subito potuit. Idem proVectum spatio, & admixtione aliqua aeris extenuatum paulisper, potuit vicinos etiam peste tentare; nempe si ante apto corpori adhaesit, quam potuerit aeris interfusione debilitari, & extingui.

At eadem illa contagia, si admixta aeri, clauso loco, ultima fermentatione, confervescendo, diu, multumque extabuerint, eadem credibile est, amisso contagis effectu, in vehemens, subitumque, fereque omnium teterrimum venenum evasisse. Quapropter non modo a non contagiosis posse confieri pestem negamus, sed ne a pestiferis quidem dabimus, si ut in sepulchris, diuturna fermentatione in ultimam illam venenati spiritus auram extenuari potuerint: nec enim ullis unquam satis certis experimentis probatum est e vetustis pestiferorum sepulchris redivivam pestem extitisse. Proin illa quoque exempla haberi frustra maximam partem putamus, quae vulgo, & passim afferuntur. Namque in vetustis puteis, Cryptis, fodinis, maximeque in sepulchris, qui incaute descenderint, momento interemptos, & credimus & nimis multis periculis comprobatum est. Sed balenam immensae molis, in littore belgico computrescentem, sparsisse pestem referentibus multis, (*Paul Zaech. Sauvag. Arbut. Haguenot, Targioni*) & quam plurimis ex *Pareo* (lib. x. c. 13.) ex *Georg. Agric. (de Peste lib. 1.)* & *P. Foresti*.

Observ, 116.) nemo satis probavit; & ea falsa sunt, quae *Kirkierius* (scrutin Pest. c. 3.) proposuit; pestem Aegypto familiarem, Nilo deberi, Crocodilorum cadavera in campos passim egerenti. Et ea rursus temperanter intelligenda sunt, quae idem *Parius* narrat de puteo *Pennensi*, in quo coniecta post pugnam (ann, 1352.) caelorum cadavera, profuso late ad decem leucas vapore, complura ad huc hominum millia morbis, & morti dederunt: credibile enim, fereque perspicuum est, malignos, putridosque morbos ea de causa extitisse non pestem.

Confirmor autem in his potissimum auctoritate clarissimorum *Poissonier*, *Geoffroy*, *Lorri*, *Macquer*, *Desperrieres*, *de Horne*, *Michel*, & *Vicq d'Azir*, quorum celebritate, & doctrina, institutae nuper Parisiis Reg. Societ. Medicae stat decus, & augetur indies qui dato nuper ad Melitentem Legatum responso, super putridorum Miasmaturum potestate; inter egregia multa, illud quoque attulerunt; effossum (a *Corbeil*) matronae cadaver, quae ante annum Variolarum morbo occubuerat, eos spiritus emisisse, qui adstantibus, aliis Syncopes, aliis mortem subito attulerint: unum ex omnibus Architectum deinde in variolas incidisse. Ut appareat ex contagioso cadavere, & veneni vim, & contagem exspirasse: nempe ex putrifica cadaveris fermentatione, vaporem spiritus venenati, immutatam variolarum contagem, ex fomite, ut credere necesse est, indumentorum, atque vestium.

PRZEMOWA

Kiedy Autor podaie do druku dzieło swoje, niezaniedbawa wyrażać tych powodów, które go do napisania i wydania dzieła znie- wolili; jest to niby powinność ia- kowaś, do której zna się być o- bowiązanym ku swym czytelnik- om, i ażeby ich przysposobił, do łaskawego przyięcia pracy, czy to dla nauki, czy dla rozrywki ich przeznaczoney.

Przeięty poważaniem, winnym odemnie temu Narodowi, którego zażyczycam się pożyciem, a w szcze- gulności J. O. Xiężney Jeymości

A

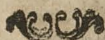

Sanguſzkowey Wdowy Marſzałkowej W: Lit: przy której mam honor więcey nad dzieſieć lat zoſtawać, i iey cnoty uwielbiać, tak rozumiem, iż mi ſię niegodzi zaniedbać przełożenia tych pobudek, które mnie do piſania pociągęły.

Co ſię tycze łaſkawych względów na moię pracę: iako ie wyſoſce ſobie poważam, tak tym mniej ſądziłbym ſię ich być godnym, gdybym ſię nieprzyzwoicie kuſił one zyskiwać; wſzakże nie mogę niewyrazić, iż w tym punkcie podchlebna ſmiem ſobie czynić otuchę, biorąc miarę z tych łaſkawych względów, któremi Narod uczyć raczył dzieła moie poprzednie (a).

(a) 1. Opis Chorob prędkiego ratunku potrzebujących &c. 8. w Warszawie 1783. w Drukarni Nadworney Królewſkiej.

(2) Przepiſy dietetyczne czyli reguły za-

Praktykę Doktorstwo w tym kraju, w którym przesady niezliczone, i nienasycona chciwość Pseudomedyków i Aptekarzy, zalecają cnę lekarstw i dzikich mixtur, prawie zawsze przeciwnych tym chorobom, na których uleczenie podawane bywają, nie wchodząc bynajmniej w rozważanie sił dzielnych natury, która sama z siebie, i powodowana tylko rozsądną Ginnastyką, zdalna jest, tak do zachowania ludzi w zdrowiu, iako też do wyprowadzenia ich ze wszelkich prawie chorob, nam znaiomych. Owoż uważając skutki rzeczywiste Medycyny pierwiastkowej, porównane z sposobem leczenia temi czasy, a nadewszystko po Prowincyach tego Królestwa, w których gruba

A ij

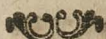
chowania zdrowia i przedłużenia życia. Tom. I. dzieła niniejszego Str. 1785
Tamże.

niewiadomość i ślepa praktyka powoduje mniemanych Lekarzów, łatwo ukaże się, iak wielce użyteczne być musi dzieło, ukazujące każdemu z osobna, naypewniejszy i naylepsze lekarstwa, z sposobem ich zażywania, i wystawiające przed oczy, zaśliski niekończzone natury. J to to jest świadectwo, którego oczekuję od czytelnika, zacnego, rozsądnego, i bezstronnego.

Zeby poznać ważność mego zamiaru, trzeba wiedzieć, iż jest wnas *principium*, oznaczone pod imieniem natury, którego ustawiczne działanie, utrzymuje lub miesza zdrowie, i leczy choroby; iż sztuka nic niemoże, bez przyłożenia się sił natury; i że w praktyce Medycyny, wszystko zawisło od dostrzegania obrotów natury, od obrachunku iey sił, i od przewidzenia, iakie ma być nateżenie iey działania.

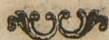
Do-

Dosyć jest uważać, że są choroby, na których zleczenie, wszelkie sposoby sztuki, są bezskuteczne; już to, iż sama natura zleczyłaby je bez sztuki; już, iż są one nad siły sztuki; już nakoniec, że Apteczne lekarstwa, bardziey ieszcze drażnią chorobę.

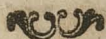
Dosyć ieszcze i nad tym się zastanowić, iż w tych nawet chorobach (iakiemi są gwałtowne) w których zasilki medycyny są naypotrzebnieysze, bywają takie czasy, w których natura działa skutecznie; są drugie, w których uprzętać należy przyczyny, zawadzające działaniu natury; są inne, w których podwoienie iey siły, mogące więcey strachu nabawić, przyporządza *crisim* szczęśliwą.

Prawda, iż wszystkie choroby, spuszczają na stateczną pieczołowitość natury, i iey się tylko we
włzy-

wszystkich okolicznościach samey trzymać, iest to podawać się częstokroć na widok nayokropniejszych przypadkow; ale też i to prawda, iż chcieć zawsze czynić, zawsze musztrować naturę, zawsze kierowaćiey czynności, zawsze poruszać wyprożnienia sztuczne, zamiast wyprożnień, przez *crisim* zrzędzonych; chwytac się we wszelkiey okoliczności lekow Aptekarskich, iako czynią pospolici Lekarze, iest to podawać się na niebezpieczeństwo, wywrocenia często zamiarow natury, i przyśpieszenia zguby chorych, których się zamyslało leczyć. *Hippokrat*, i iego naśladowcy, postrzegali wiele, a czynili mało. Ten sposob tak trudny, wyciągający po Doktorze wielkiey cierpliwości i przeczorności, popadł wkrótce na obmowy oszczercow.

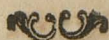
Du-

Duma *Asklepiadesow*, *Themisnow*, *Paracelsow*, wybiła się z pod tego jarzma, które roztropność na Doktorow wkładała; i od tego czasu, bardzo wielu Doktorow, trzymają się aż nadto *exclusive* względem natury, a z wielkim nader przywiązaniem do Apteki; i obywatele tego Królestwa, zostają ielżcze wystawieni na niebezpieczeństwa, nieoddzielne od przesądow, zachwalających sposob, w brew przeciwny dobru publiczności.

I dla tych to nieprzyzwoitości zapobieżeniu, podaję części oświeconey Narodu, ten opis lekarstw mechanicznych naturalnych prostych, czyniący drugą część moich *Przepisow dietetycznych* czyli *reguł zachowania zdrowia i przedłużenia życia*. Przyśtąpmy do materyi.

Rozumny całe jest to domysł, iż
wyna-

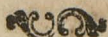
wynalazek Medycyny między ludźmi, miał spólny początek z ich potrzebami; gdyż natura ostrzegła, iak szukać pokarmu na głód, napoju na pragnienie, lekarstwa na chorobę. A lubo w niedostatku obserwacyi i praktyki, niepewnie tylko rzeczy macano, z tym wszystkim, za powodztwem trafu, udawało się podczas na to napadać, czego właśnie było potrzeba. Niektorzy Autorowie miemają, iż człowiek oświecenie i naukę w tej mierze wziął od zwierząt. Ztąd to przypisują, cale pociesznie, zaszczyt pierwszego krwi puszczania, koniowi morskiemu; a *Plinius* i *Helianus* mają *Ibisa* Egipskiego, który zda się być z rodzaju bocianow, za nauczyciela ludzi zażywania klister

W *Babilonie* zwierzchność wydała edykt, za świadectwem *Plutar-*
tar-

tarcha, nakazujący wszystkim, chorych swoich wynosić na place i drogi publiczne, na widok przechodzących. Przechodzący, uważali pilno chorych; a porównywając ich stan, z tym, który okoliczności już im były indziej podały, zalecali lekarstwa, które im w podobnych przypadkach pomogły: był to w tym Narodzie obowiązek iakowys, pochodzący z politowania i patryotyzmu. Praktykę tę, według *Strabona*, przejęli także *Chaldejczycy*, *Egipcyanie*, i *Luzytani*. Wkrotce starano się korzystać z obserwacyi; zapisywano je z lekarstwami na tablicach, które wystawiano po Kościołach, iako cel czci najpierwszey, i każdy na to miejsce zachodził szukać sposobu na prawy zdrowia swego.

Prawda, iż nie znali oni innych reguł, ani innych przyczyn, iak
tyl-

tylko te, które ukazywały, złe lub dobre skutki po zażytych od chorego lekarstwie, i chociaż takowa praktyka, była bardzo prosta, wszelako wystarczała ona im do doprowadzenia ku szczęśliwemu końcowi wielu tych chorób, które nas teraz tyle nauki, tyle pracy, i tyle słów, dla urzędowego obeyscia się z niemi, kołztuią.

Jakoż, tey pierwiastkowej praktyki, trzyma się i dziś ielzcze miała garstka biegłych i oświeconych Doktorow, ktorzy znaią bardzo dobrze, iż pociągi tego, co pomaga lub szkodzi, daleko więcej wazą, niż wszystkie owe blazgonienia Systematyczne szkolników.

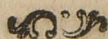
Egipcyanie, pozbiali i wydoskonalili z wielką usilnością, nauki i kunszty, przyniezione sobie ze wschodu. Ale że Kapłanom zdana była

Me-

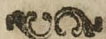
Medycyna , według *Diodora* Sycylijskiego , a ci wmieszrywali zabobon i tajemnice do wszystkich swych czynności , zatym dokładnie niewiemy, iakich oni lekarstw zażywali. *Herodot* zapewnia, iż Lekarze Egipscy , byli bardzo liczni , a Medycyna dzielita się na wiele części. *Isokrat* rozumie , że ich lekarstwa były bardzo proste, i bynajmniey niebezpieczne: iak najsćisleysza wstrzemięźliwość , woda z Nilu , którą wielce sobie ważyli, zażywanie klister , niektóre napoje purgujące, surowa dieta, kąpiele, nacierania, osobliwsze ochełdostwo , oto cała ich Apteka, nam wiadoma, z dzieł *Herodota*, *Dyodora* Sycylijskiego , *Dyogenesa*, *Laercyusza* , i *Plutarcha*.

Historya Medycyny Grecka, dostarcza nam wiele szczegulności. Wiadomo , iż nauki w powszeczności

ści, a w szczególności medycyna, weszły do Greków z Egiptu. Grecy, szukający oświecenia, zachodzili do Egiptu, żeby czerpać wiadomości w ich źrzodle.

Około roku 1430. przed Chrystusem, *Melampus* z *Argos*, wprowadził Córki *Pretusa* Króla *Argińskiego* z szaleństwa, purgując je ciemierzycą, której dolzedł mocy ze skutkow, wydanych na kozach, gdy ją zjadły. *Melamp* nie przestał na tym; kazał królewnom kąpać się w pewnym źrzodle wody ciepłej, dla dokonania swey kuracyi. J te to są naypierwsze purganse, o których załzła wzmianka u Greków. Ciemierzycy, nadano potym nazwilko *Melampodium*. Przypisuią ielzce temu staremu Medykowi, uleczenie niedoleźności Argonauta *Iskła*, Syna *Filaka*, przez żelazo rozpuszczone w w
nie

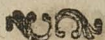

nie ; w czym nie ma nic niepodobaego do prawdy. Ale *Melamp*, popisywał się pod ten sam czas z sztuką guślarzką. Kunszt ten oszustowski , którego tyfiące przykłady w postępkach *Empirykow* można wystawić, był w wielkim poważeniu w pierwszych wiekach *Medycyny*. Z tym wszystkim przyznać należy, iż jeżeli *Melamp*, zażywał czarow, mamień i guflow, w kuracyach chorob, tedy naśladował w tym *Egipcyan*, od których przejął tę praktykę. Takowy obyczaj, był mocno wzięty w tym narodzie, równie iako i u tych wszystkich, którzy w niedostatku wiadomości, nadrabiali pozorem tajemnic, wprowadzając je do *Medycyny*. Duma i próżność traktujących *Medycynę* z profesyi, tym więcej zykiwała w tey mierze, im bardziej niewiadomość osob

osób, około których chodzili, po-
dawała się ślepo za wszelkimi pra-
ktykami ich niecnego rzemiosła.
Napatrzyliśmy się sami w tey Sto-
licy, iak daleko oszuft *Cagliostro*,
omamił oczy pewnych osób stanu
wyższego, którym zapewne nie
brakowało rozumu, przywodząc ie-
do tego stopnia lekkowierności, że
wszystkie owe figle, wykrzywiania,
sztuki kuglarckie, i bałamućwa
naygrubsze, których ten filut w
śwyc robotach, a nawet i w swym
obcowaniu zażywał, uznane były,
za owoc umiejętności wyfokiey i
niedościgłey; gdy tym czasem ca-
ła iego nauka, niezawisła, iak tyl-
ko na figlach, wyiętych z dawnych
bałamućw kabalistycznych i Alchi-
micznych, zagrzebanych w niepa-
mięci od wieku.

Jeżeli Kapłani *Eskulapiusza* lub
Isisy, poznali moc Kwinkwinny;
bar-

bardzo łatwo im było, z uymą
szacunku tey korze, przywodzić
osoby do pewnego gatunku czci,
iaka im się podobało nakazać, da-
jąc do zażycia kwinkwinę. Wsze-
lako przyznać należy, iż takowe
figle, mogły pomnażać ufność cho-
rego, ku swemu Medykowi; iakoż w
rzeczy famey tak i było; w owych
bowiem czasach, wyłoko odfunio-
nych od nas, miano Doktorow za lu-
dzi, osobliwicy uprzywileiowanych
i upoważnionych z Nieba; szło za-
tym, iż ludzie, we wszystkich cza-
sach, wyrządzali osobliwszą cześć
Doktorom, a w chorobie, zupeł-
ną ku ich rozkazom okazywali po-
wolność. I wiele to pomagało w
chorobach, z mocy wpływow ko-
niecznych, dyspozycyi duszy do
dyspozycyi ciała, iako dwoch sku-
tkow, niemało ważących do prę-
dsze

dszego zjednania użyteczności lekarstwom.

Chiron Centaur, był po *Melampie* ieden z tych, którzy najlepiey posiadali sztukę zażywania lekarstw; nadał on imie swoje *Centuryi*, którey dociekl własności, iako też i innych niektórych roślin. Pewni Autorowie, przyznają mu iedyne wynalazek cyrulictwa. *Galen* trzyma, iż Grecy nazwali *Chironami* wrzody iadowite, i które są prawie nieuleczone, dla tego, iż ieden był tylko *Chiron*, co ie leczyć potrafił Jaskinia góry *Pelionu* w Tefsalii, była mieszkaniem tego Centaura. Tam to udawali się wszyscy wielcy ludzie Grecyi, dla uczenia się umiejętności i kunsztow od niego. Liczą między iego uczniami, *Eskulapiusza*, *Herkulefa*, *Aristeusza*, *Tezeusza*, *Telamona* *Teukra*, *Pazona*, *Deleasza*,

Iza, Achilleja, Circe, Medea, którzy w szkole jego nabrali, mniej lub więcej wiadomości lekarskich.

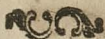
Dawnych wieków, każdy chciał być Lekarzem. Taż sama chętka w ludziach, i dziś panuje, chociaż się okoliczności odmieniły. Dawniej, każdy chciał być lekarzem, ale tylko dla siebie samego; ponieważ bardzo mała była liczba osób, zaprzatających się z profesyją stanu swego, kurowaniem chorob, i każdy ociec Familii, był właściwie Doktorem swego potomstwa. Dzisiejszego dnia, pomimo wielkiej liczby Lekarzów z profesyją, każdy wyjeżdża z biegłością swoją w Medycynie, daie rady drugim, których niechciałby wykonywać sam, bez poradzenia się swego Doktora.

Clerc, przypisuje *Arysteuszowi* sztukę wyciskania oliwy, i robienie

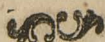
nia fera; dwa wynalazki, warte bez wątpienia nieśmiertelney wdzięczności. Małą go także za wynalazcę soku sławnego, wyciągniętego z pewney rośliny, znaney Grekom pod imionami, *Silphium*, *Lasfer*, czyli gummy Cyreńskiey, która była mocno zażywana w kuchniach i w medycynie. Jey skład, był ieszcze nieznanomy i niepewny za czasów *Pliniusza*, i nie zdaie się być *Asa fatida*, iako to utrzymywał Doktor *Bentley* przeciwko *Meadowi*; gdyż, według *Teofrasta* i *Dioskorida*, *Silphium* Cyreńskie, miało zapach wdzięczny i przyjemny.

Cyrce i *Medea*, mówią, iż się nauczyły od *Hekaty* matki swoiey, wiele preparacyi iadowitych, z roślin robionych. Pierwsza, zażywała tey wiadomości arcyfzkodliwie; ale druga, wystawiana od Greków iako

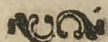

iako mniey okrutna, zażywała wiele kąpieli ciepłych, i umiała przywracać czarną barwę włosom, które ią z laty utraciły; i ten jest pochop, ich powłzeczego wzięcia za czarnoksiężnice.

Bardzo wiele jest ciemności w Historykach o *Eskulapiuszu*. Lubo wielu Autorow mniemało, iż on był iestestwem baiecznym; nacyelnieysi iednak Historycy Medycyny rozumieją, iż był człowiek tego imienia, który sprawował sztukę lekarską z naywiększą chwałą. *Cycero* i wielu uczonych powiadaią, iż było trzech *Eskulapiuszow*; ale my tu nie mowiemy, iak tylko o *Eskulapiuszu* Greckim, który był wychowaućcem i uczniem *Chirona*. Według *Celsa*, *Eskulapiusz*, ma być pierwszym wynalezcą Medycyny; i że zasłużył na Oltarze, wystawione sobie, za pod-

ięte ufilności znakomite . w nadaniu tey sztuce, niedoskonałej i grubey przed sobą, kształtu oświeczonego i porządnieyszego. Stoi w *Galenie* (*de sanitate tuenda Lib. II. Cap. 8.*) że *Eskulapiusz*, Bog swego kraiu, nakazywał pieśni, rozrywki, i iakowąż niby muzykę tym, którzy przez zbyt gwałtowne poruszenie duszy, wprawili ciało w większe ciepło nad miarę Radził wielu innym polować, iezdzić na koniu, i ćwiczeniami woyskowemi bawić się. Wytknął im gatunek agitacyi, który sądził być im pomocnieyszey; a między ćwiczeniami woyskowemi, te, które były przyzwoitsze. Niemiał on dosyć na tym, iż nauczył ludzi sposobu orzeźwiania, agitacją umysłu, w iego zwątleniu; ukazał im ieszcze, iak w proporcyi, to lekarstwo do choroby wymierzać, i iak
na-

naturę iednego, do natury drugiego stołować.

Achilles, uchodzi za człowieka, znaiącego się na Medycynie. Mowią, iż imię swoje nadał zielu tyfiącznikowi -- *Achillea*, które zalecał na rany; i że bardzo wiele używał gryszpanu.

Teucer, drugi bohater Grecki, znajdujący się na wojnie Troiańskiej, udzielił także imienia swego roślinie: *teucrium*, i to imię zostało w Botanice. *Pliniusz* mówi, iż *Teucer* dociekł w tey roślinie mocy leczenia obstrukcyi śledziony.

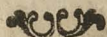
Z rodziny to *Eskulapiusza*, wyfzli naywiękfi w starożytności Lekarze. *Podalir* i *Machaon*, dwayiego synowie, którzy wyprawili się z Grekami na oblężenie *Troi*, nieśmiertelną sobie sławę ziednali. Pierwszy, uleczył corkę *Dameta*,
Kró-

Króla Karyi, z znacznego potłuczenia. Ten trefunek, podał *Podalirowi* sposobność okazania swojej umiejętności; ponieważ puściwszy krew z obu rąk tej królownie, zachował iey życie. *Damet*, pełen zadziwienia i wdzięczności, oddał ją za żonę, z pułwyspą w posagu. Ten Medyk i Felczer, zbudował na niej dwa miasta; iedno, które nazwał *Syrnum*, od imienia *Syrny*, żony swojej; a drugie *Bibalsus*. (Co za różnica nadgrody Doktorom dnia dzisiejszego!)

Od *Podalira* tedy, blisko na tyśiąc dwieście lat przed Chrystem, wywodzi się pierwsze upufczenie krwi przez sztukę. *Machaon*, był w większym poważeniu od swego brata, i używano go w prymie przed tamtym, do opatrywania pierwszych osób w woysku.

W

W rzeczy samey *Machaon*, leczyl *Menelausa*, zranionego od *Tindara*. *Machaon* ieszcze zleczyl *Filokteta* zkulawialego, iz dal upasc na swa noge strzale, umaczoney w zolci *Hidry Lenreńskiey*; czy w podarunku, czy do zchowania, przyсланey sobie od umieraiacego *Herkulesa*. Niewiadomo, czy ten *Medyk* i *Felczer*, byl *Królem* sam przez sie, czy tez nosil te dostoinosc z zony swoiey *Antiklej*, corki *Diokla*, *Króla Meseńskiego*; ale *Homer*, we dwóch lub trzech mieyscach, nazywa go *Pasterzem ludu*, który tytul daie *Agamemnonowi* i innym *Królom*. *Owidiusz*, dla oznaczenia *Medyka*, tak wymienia *Machaona* w pierwszey księdze *de Ponto Liście IV*.

*Utque Machaoniis Peautius
artibus Heros.*

I w księdze trzeciej, *Liście IV*.

*Firma valent per se, nullumque
Machaona querunt.*

Marcyalisz mówi także o nim
w księdze drugiey Epigramm: XVI.

*Lobilus agrotat, faciunt hanc
stragula febrem:*

*Si fueris sanus, coccina quid
facient?*

*Quid torus à Nilo? quid Si-
done tinctus olenti?*

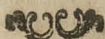
*Ostendit stultas quid nisi mor-
bus opes?*

*Quid tibi cum medicis? dimit-
te Machaonas omnes*

*Vis fieri sanus? stragula fume
mea.*

Król Salomon, żyjący około ty-
siac czterysta lat przed Chrystu-
sem, miany jest za wielce biegle-
go w własnościach roślin.

Pitagoras Filozof, uważany jest
od P. Cocchi, sławnego Medyka
Flo-

Florenckiego , iako wynalezca zażywania świeżego roślin, które tak wielce wpływa do zachowania zdrowia , i leczenia wielu chorob. Był to wielki Fizyk , Astronom , i dobry naturalista. Dostały się nam niektóre maxymy, miane od *Pitagory* za potrzebne do zachowania zdrowia.

„ Jeżeli chcesz, dobrze się mieć, mawiał on, przyzwyczajaj się do prostych potraw, i którebys wszędzie mógł znaleźć. „ Niepozwalaj obcowania z kobietami, chyba gdyby kto czuł niemoc iakową z zbytney iędrności; z drugiey strony, ganił nieumiarkowanie we wszystkim, czy w posiłku, czy w pracy.

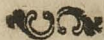
Harmonia, na której on zafundował zdrowie, składała także cnotę, wszystko co jest dobre, i Boga samego. Cały świat, miał iędyńie stać przez nią.

Wc.

Według iego sławney i misty-
czney nauki liczb, każda liczba,
miała swoię dostoyność i swoy sto-
pień doskonałości; wszakże ta nau-
ka, przywiewywała do liczb nierow-
nych, daleko więcej innych wła-
sności, niż do liczb równych. Mię-
dzy wszystkimi liczbami, *siedm*,
była liczba naycelnieysza. To zda-
nie, utworzyło poczet lat *klima-
kteryycznych*, który wziął począ-
tek w ziemi Chaldeyskiej; i podo-
bieństwo iest do prawdy, że tam
to *Pitagoras* wyczerpnał swą na-
ukę o liczbach. Doktor *Cocchi* (b)
do tego punktu ią podnosi, iż mo-
wi, że prawdziwym tylko Dokto-
rom, właściwa rzecz iest, poczuwać
iey ważność, nad zmianą kolejną
wzro-

(b) Obacz, *Pieces interessantes sur la
Physique & la medecine*. Chap. I. Regi-
me Pythagoricien in 12. Paris. tradui-
tes de l'Italien 1782.

wzrostu i ubytku chorob, w dniach nierównych, i ciągu kresów siedmiornych, tego wszystkiego, co przypada ciałom pod czas choroby.

Zamolxis, miany za ucznia *Pitagory*, przypisywał wiele złego wpływaniu duszy do ciała (co jest prawda) i leczył często sposobami moralnemi. Wielu z terażniejszych, wznowili tę dawną praktykę (c), i wszyscy dobrzy Doktorowie, łączą ją z lekami fizycznemi.

Empedocles, jest ieden znaystawniejszych uczniów *Pitagory*; żył on na czterysta trzydzieści lat przed Chrystusem. Mowią o nim, iż wielce ważył muzykę, dla leczenia chorob umysłu, i nawet na wie-

le

(c) Obacz *La Medecine de l'esprit par Mr. le Camus*, Medecin de la faculté de Paris. i rozdział o pasjach w pierwszej części dzieła niniejszego.

le innych chorob ciała. Jego wiadomości Fizyczne, uważane były za cuda, w oczach nie oświeconych współziomków. Umiejętność jego, mieli za nadprzyrodzoną i czarnoksięzką, i przez nią to on czynił takie rzeczy, które brano za przewyższające siły ludzkie. Jedną osobliwość, którą zrobił w swoiey oyczyźnie, ta była, iż uznał, że nieplodność i pomorek, które częstokroć niszczyły Sycylią, były zrzadzane przez pewien wiatr południowy, który się wciśkał przez rozpadliny niektórych gór; radził tedy zamknąć te miejsca; usłuchano rady jego, i te klęski ustały (d). Szczęśliwy medyk, któremu okoliczności pozwalają,

da-

(d) Obacz moje Roztrząśnienie o zarazkach na ludzi, i o sposobach ich leczenia, w dziele moim: *Opis chorob prędkiego ratunku potrzebujących* &c.

dawać rady takowe, i tak wielkiej liczbie ludzi razem pożytecznym zostać! Ten Filozof *Agrigentus*, tak wielce ważył medycynę, iż prawie do ubóstwienia wynosił celujących w tej sztuce. Wcale odmiennie myślał on w tej mierze, od tylu nie douczonych mędrkowiec teraźniejszych, i miałkich Filozofów, którzy przez swą nieumiejętność, pogardzają grubo kunsztem, jednym z nacylniejszych, na którego pierwszych nawet początkach nie znają się.

Herodicus z Selimbry, osobliwie przykładał się do Ginnastyki; trzymawszy u siebie Akademię, do której przypuszczał młodzież na rozmaite ćwiczenia: po docieczeniu, i jakie spływały skutki z tych ćwiczeń na ciało, powyciągał z nich prawidła, do utrzymywania i naprawy zdrowia, iako się

to

to ukaże w Wstępie do dzieła niniejszego, umieszczonym po tej Przemowie.

Hippokrat, jest najstarszy Medyk, ktorego dzieła nas doszły; i z tego powodu, uznany jest za Ojca Medycyny. Był on potomkiem *Eskulapiusza* w ośmnaśmym stopniu po Ojcu, a z strony Matki *Fenaraty* czy *Praxitei*, był należącym *Herkuleja* we dwudziestym stopniu. Owo jego Geneologia, taka, iaką Autorowie wyciągneli z dzieł *Eratostenesa*, *Ferecyda*, *Apollodora*, i *Aryusza* z Tarsu.

Eskulapiusz, uczeń *Chirona*, pojął za żonę *Epionę*, córkę *Herkuleja*, z której miał wiele dzieci płci oboiej.

Synowie jego, *Podalir* i *Machaon*, byli królami, pierwszy w *Karyi*, drugi w *Messenii*. Potomkowie *Podalira* ci byli:

Hip-

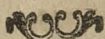
Hippolok
Sofrates I.
Dardanus.
Cleomyttades I.
Crisamis I.
Teodor I.
Sofrates II.
Crisamis II.
Cleomyttades II.
Teodor II.
Sofrates III.
Nebrus
Gnosfidicus z Cos
Hippocrates I.
Heraclides z Cos
Hippokrat Wielki.

Potomkowie *Podalira*, krolowali w *Karyi*, aż do *Teodora II.*, za którego przypadł sławny najazd *Heraclidow*, którzy ich wygnali z dziedzictwa przodkow swoich, i przymusili osieść w *Cos*, wyspie przyległej *Karyi*. Potomkowie
Teo-

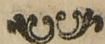

Teodora, wstawili się w tey nowey oyczyźnie, gdzie sprawowali Medycynę z wielką pomyślnością. A chociaż ta umiejętność, wydoskonaliła się znacznie przez *Nebrusa*, *Gnofidika*, *Hippokrata I.* i *Heraklida*, można iednak zapewnić, iż żaden z nich, niemiał tyle, ani talentow, ani załad umiejętności, co *Hippokrat II.* Natura, nadała temu wielkiemu mężowi temperament tak mocny, iż naytwardsza praca nie mogła go osłabić. Zinąd, przenikliwość, i przestrzeń umysłu, tak miał precudowną, iż naygłębsze przepaści nauk, były mialkie dla niego; a miłość zdobywania wiadomości w swej sztuce, zachodziła tak daleko, iż nic ciemnego, ani zawilego nie było, czegoby ufilnością swoią dopiąć nie ważył się.

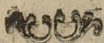
W nay-

W najszczęśliwszych czasach Grecyi, urodził się on na wyspie *Cos*, iedney z *Cyklad*, pierwżego roku Olimpiady *LXXX*, piątego roku panowania *Artaxerxa* Długorekiego, króla Perckiego, na 460. przed erą Chrześciańską. Był godnym współczesnym *Sokratesa*, *Herodota*, *Tucydidesa*, i innych wielkich ludzi, którzy to gniazdo starożytnych mędreow uświetnili. *Hippokrat*, zostawił nam wielkie dzieła, tak pożyteczne dziś ieszcze całej Europie. Najślawniejszy szkoły Medycyny, poszły za nim, i podziśdzień idą ieszcze, iako za tłumaczem najwierniejszym natury: a pomimo rewolucyi, które duch systematyczny, wystawił na przeciw prostocie dawney medycyny, geniusz tego wielkiego męża, wychodził zawsze z tryumfem, potargawszy te więzy, któremi chcia-

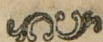

no naukę jego kępować. Niechay
co chcą mówią dzisieysi wkrzeficie-
le nowości; *Hypokrat*, we wży-
ftekich wiekach, miał górę, chwałę,
i wziętość, którym, dwa tyfiące z
okładem lat, skazy żadney nieuczyni-
ły. Po wyśledzeniach rozmaitych
wielu Autorow, a w szczegulności
PP. *Le Clerc i James*, te są
przednieysze lekarstwa, których
ten wielki mąż zażywał: „ Dekokt
z ziela Merkuryału — *Mercurialis
annua Linei*, z miodem; sok od
kapufty, liście bzone, były jego pur-
gatywy wolne. Dla wzbudzenia wo-
mitow, kazał brać wielką kwotę
tych laxatywow, i przepisywał po-
piiać po nich, dekokt z szocewicy,
albo hizopu, z miodem i octem.
Jego purgatywy gwałtowne, były
obie Ciemierzyce — *Helleborus
fatidus Linei i Helleborus viri-
dis* L. bobki Knidyjskie, sok oślich
ogur-

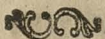
ogurkow—*elaterium*. Sok makowy,
pokrzyk — *mandragora* w małej
kwocie, były iedyne lekarstwa na
sen, których on zażywał. Wielce
zalecał kąpiele, kadzenia, płokania
uśt, nacierania, i smarowidła. Ty-
zanna ieczmienna różney tęgości,
dieta, spoczynek, były iedyne le-
karstwa, zażywane od niego w wie-
lu chorobach gwałtownych, aż po-
ki nie przyszedł do *crises*, którym
dopiero pomagał, sposobami, przy-
zwoitemi każdej.

Diokles z Karystu, sławny Me-
dyk starożytności, i który nastą-
pił wkrótce po *Hippokracie*, miał
medycynę równie prostą, iak i ten,
i równie tak wielką wziętość zie-
dzał sobie, iż go nazywano dru-
gim *Hippokratesem*. Płokania uśt,
nacierania, niektóre womitywy,
ćwikła, merkuryał — *Mercurialis*
annua L., cierpliwość czyli rabar-

barum mnifze—*Rumex patientia*
Linei, miód, kapuſta, oman — *Aſter*
omnium maximus, były lekar-
ſtwa, nacyjęſciey zażywane od
niego.

Ereſtrates, który wydał mi-
łość *Antiocha* ku *Stratonice*, dru-
giey żonie *Seleuka*, Oyca ſwego,
obrał ſpoſob leczenia bardzo proſty.
Medyk ten, bił mocno na lekar-
ſtwa, zbyt ſkładane, i leki, które
mnożyły ſię iuż za czaſów iego.
Nie używał on, tylko lekarſtw nay-
proſcieyſzych. Naganiał, na wzor
Chryſippa, kwotę i oſtrość tych
lekarſtw, których ſtarzy, poprze-
dnicy iego, używali. Lepieyby by-
ło, mawiał on, trzymać ſię ty-
zanny, dyni, i *Hydroleum*. Przez
tyzannę i dynię, chciał oznaczyć
dietę, a przez *Hydroleum*, ené-
my, fomentacye &c. przywodząc
takową rzeczą Medycynę do ſpo-
ſo-

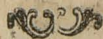

fobow, bez wątpienia nazbyt profitych, ku pokonaniu chorob, a o fobliwie gwałtownych.

Herophilus, sławny medyk, o którym *Cycero*, *Pliniusz* i *Plutarch* mówią z pochwałą, był współczesnym *Erestrata*, przywierał się on bardziey do iego lekarstw, i trzymał się wielce ginnastyki.

Zdania różne, na które rozstrzychnęli się Medycy po *Hippokracie*, podzieliły tych uczonych ludzi, na wiele części czyli sekt, z których każda, miała swoje lekarstwa szczegulne, tak dalece, iż Historią lekarstw, ciągnąć tu musimy z historią medycyny, co do różnych sekt. Ta sekta, na której ezele kładą *Hippokrata*, ma nazwisko sekty Dogmatycznej rozważney.

Dogma-

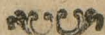
Dogmatycy trzymali, że początki naszych ciał, skład ich części, przyczyny chorób szczególnych, lub ogólnych, i inne rzeczy tym podobne, powinny być koniecznie znane od medyka, wprzód, nim będzie mógł przedsięwziąć sprawowanie swej profesyi. Jakoż mieli słuszność po sobie, co do gruntu; wszakże, lubo byli doścć rozsądni, nad przyznaniem ważności obserwacyi; lubo nawet bardzo ściśle zachowywali się w swych rozważach; wszelako bardzo często im się zdarzało, zatrudniać przypadek praktyczny, swemi subtelnymi i próżnymi spekulacyami, tak dalece, iż nader często trudno było dociec, co chcieli mówić. I to rafinowanie subtelne, wystawiło Empirykow, na przeciw ich systemu; gdyż ci, przywiązywali się więcej do tego,

co wpada pod zmysły , niż do roz-
zwag rozumu.

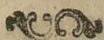
Powſzechnie uznają *Serapiona*
z *Alexandryi*, i *Filina* z *Cos*, za
herztow Empiryckich. Według
nich , Medycyna , niczym in-
nym nie była, iak tylko dziełem
pamięci , i porownywaniem przy-
padkow podobnych , do zapisania
tychże lekarstw. Jeżeli im wypa-
dło brać rzeczy na rozum ; tedy
to w tak proſty ſpoſob czynili , iż
właſnie iak gdyby pomylić ſię nie
mogli. Sekta Empirykow , przez
długi czas ſłynęła : ieſt nawet po-
zor do tego, iż by trwała ieſzcze
z honorem , gdyby ci wſzyſcy, co
iey trzymali ſię, tyle uſilności
przykładali do nabycia zności
chorob, ile iey mieli do poznania
lekarstw; tak iak naywiękſza część
ſtarych czyniła.

Aſcle.

Asclepiades, który żył na 100 lat przed Chrystem, był ieden z naywiększych twierdz tey sekty. Wielce on zażywał kąpieł zimnych; miał trzy sposoby leczenia: agitacją czyli porażką, nacieranie, i wino; cierpiących gorączkę, kazał wozić w porażkach. Zażywał często synapizmow, wody soloney, wody bardzo zimney w wielkiej kwocie, kataplazmow, smarowania, enem; a odrzucał wiele lekarstw wewnętrznych. Przepisywał poszczenie zupełne przez cztery dni; które to poszczenie *Heraklid* z *Tarentu*, drugi sławny *Empiryk*, rozciągał aż do siedmiu dni, za świadectwem *Celsa*.

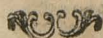
Themison, żyjący za panowania *Augusta*; Medyk ten, często wspomniany od *Pliniusza* i *Celsa*, był z *Laodycei* w *Syryi*. Był to twórca trzeciej sekty, nazwanej
Meto-

Metodyczna ; przypisywał on
w wszystkie choroby, ścisnieniu i roz-
wolnieniu — *strictum & laxum*.
Maia go za pierwszego, który
przystawiał piiaunki. On także,
według *Galena*, pierwszy dał kom-
pozycyą *diacodium*, lekarstwa
złożonego z soku makowego i z
miodu.

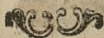
Calius Aurelianus, którego
przywodzę iako ostatniego z *Meto-*
dotystów, bił mocno na lekarstwa,
niby niezawodnie doświadczone na
pewne choroby; śmiesznie mu się
wydawało, i ilusznie, zażywanie
ferca zaiąca, wielbląda; kopytow
końskich, łosich i t. d. Medyk ten,
nie przypuszczał w powszechności,
ani purganstu, ani puszczenia krwi,
w kuracyi chorob; ale często prze-
pisywał wstrzymanie się od iedze-
nia, przez trzy dni na początku, a
diety, także agitacyą w relzcie.

W tey-

W teyżę famey prawie Epoce
powstała inna sekta Medyccka, któ-
rą *Salen Pneumatyczną*, to iest
duchowną, nazywa; ponieważ Au-
torowie, onę składający, przypify-
wali wszystko szczegulnemu du-
chowi. *Ateneusz*, *Archigenes* i
Areteusz, są trzey przednieysi Me-
dycy pneumatyczni.

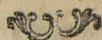
W tymże samym ieszcze czasie,
dała się widzieć inna sekta, którą
Autorowie Greccy nazywaią *E-
klektyczną*; ponieważ iey się trzy-
maiący Medycy, wybierali z ka-
żdey sekty, które ich poprzedzily,
to, co tylko w nich znaleźli do-
brego. Jest to zapewne nayro-
zumnieysza strona, której się
chwytac można, i ta sekta zawsze
kwitnąć będzie. Łączę do tey klas-
fy medykow, i drugą, która wzię-
ła od Grekow nazwilko: *Episynt-
etyczney*, i której naśladowcy,
zbie-

zbięrali w iedno rozmaite zdania,
dla ułożenia z nich, iedney nauki
składaney (e).

Cels

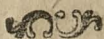
(e) *Eklektyk*, iest to Filozof, który
rzucając o ziemię, przesąd, podanie,
starodawność, iednomysłność ogólną,
powagę, iednym słowem, to wszystko,
co ciemieży umyśli; poważa się my-
śleć sam z siebie, sięgając do prawideł
powszecznych najświatleyfzych, ro-
zbierając ię, roztrząsając, nie przypuszczając
nic, tylko zasądzone na świadectwie
własnego doświadczenia, rozumu, i
wzrostkich Filozofii, rozebranych od
siebie, bez względu i stronności, i uło-
żyć z nich iedną szczególną i domo-
wą, sobie właściwą. Mowie: *filozofia
szczególną i domową*, ponieważ ambi-
cyą *Eklektyka* iest, nie tak być nau-
czycielem rodzaju ludzkiego, jak iego
uczniem; nie przerabiać, i poprawiać
drugich, ale siebie; i raczej znać pra-
wdę, niż iey nauczać. Nie iest to czło-
wiek, co sędzi, lub sieie; ale co zbiera
i przewiewa. Zażywałby spokojnie
zebranego plonu swey pracy, żyłby
szczęśliwie, i umierał w zataieniu, gdy-

Cels, żyjący pod panowaniem *Augusta*, miał daleko więcej zaufania w lekarstwach zewnętrznych, niż wewnętrznych. Wiadomo wszystkim medykom, iż to jest jeden z najprzedniejszych Pisarzy łacińskich, godzien wieku *Augusta*, w którym żył. *Kwintyliam*, kładzie go obok z *Homerem*, *Platonem*, *Warronem*, i *Cyceronem*.

Galen, jeden z najslawniejszych starożytności Medyków, narodził się w *Pergamie*, za panowania *Adryana* Cesarza r. 131. ery Chrześcijańskiej. Kiedy *Galen* się zjawił, wszystkie sekty, o których mowiliśmy, trwały jeszcze. *Metodyści*, byli osobliwie w wielkim poważeniu, i mieli prym nad *Dogma-*

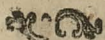
by nie entuzjazm, próżność, albo boday zacniejsze natchnienie, nie wyruszyło go, do wystąpienia za granice swego charakteru.

gmatykami, którzy niezgadzałi się
cale z sobą. Jedni trzymali się
Hippokrata, drudzy *Erefistrata*,
inni *Asklepiadesa*, i t. d. *Empiry-*
cy w nayniższym położeniu byli.
Eklektycy, cicho sobie siedzieli.
Episyntetycy i *Pneumatycy*, ro-
wnego prawie szczęścia z *Meto-*
dystami zażywali, iako do nich
przywiązani. *Galen* odkazał się
w głos, iż niechciał żadney sekty
chwycić się; i za niewolnikow miał
wszystkich swych współczesnych,
którzy nazywali się *Hippokraty-*
kami, *Praxagoreyczykami*, i któ-
rzy nie obierali z ośobna, co się
znaydowało dobrego w pismach
wszystkich medyków. Z tey oko-
liczności, ktoby go niewziął za
Eklektyka? A przecie *Galen*, da-
wał prym *Hippokratowi* nad wszy-
stkich. Był to iego ulubiony Au-
tor, i iego tylko trzymał się. Wy-
dał

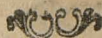
dał wiele ksiąg, zbiiających to, co inne sekty wznowiły w medycynie, i utrzymujących teorią i praktykę *Hippokrata*. *Galen* zpisał także dobrze historią naturalną, i własności istot prostych, których zażywało w medycynie za jego czasow. Więcej ieszeze pisał o lekarstwach złożonych; i ztąd to poszło nazwilko tey części sztuki robienia lekarstw, którą nazywają *Apteką Galenijską*. Wywodził on własności lekarstw, ztąd, co nazywał pierwszymi przymiotami, to jest: zimno, ciepło, suszę, i wilgoć. Każdy z tych przymiotow, podzielony został na cztery stopnie, i przez te to przymioty, i różne ich połączenia, wzięto się do wykładania, iakim sposobem większa część lekarstw działa.

Medycy Greccy, którzy nastąpili po *Galenie*, są: *Oribases*, sławny

wny medyk IV. wieku; mieszkał w *Alexandryi*, gdzie był miany za najslawniejszego Profesora. *Eunapius* wystawia *Oribaza*, iako człowieka nayuczeńszego swego czasu, iako naybiegleyszego w swojej profesyi, i nayprzyjemniejszego w towarzystwie. Mowi o nim takoz, iako o Mężu wielce poważanym, i którego kredyt dołyć wiele wpłynął, do wyniesienia *Juliana* na tron Celarski. Cesarz ten, tak mu za to miał być wdzięczen, iż go mianował na *Swysturę* Carogrodzką. Wiele od tego medyka mamy dzieł szacownych, i wielce on poważał sobie *Ginnastykę*.

Aetius pisał przy schyłku V. wieku, lubił w powszechności lekarstwa toniczne, i przywodzi w drugiej księdze de *Contracta ex veteribus medicina Tetra-biblos*, to wszystko, co *Oribaz* pisał wzglę-

dem skutkow lekarstw prostych. Zyli potym, *Alexander z Tralles*, *Paulus Eginettes*, *Actuarius Myrepsus &c.*

Po autorach, przywiedzionych od nas, następuią Arabowie, z których przednieysi Pisarze Medycyny są: *Rhazes* lub *Rasis*, którego ieszcze nazwano: *Albubecar Muhamed*. Ten był pierwszy Autor, który pisał o ospie; chorobie która ukazała się w Europie w roku 634. Napisał także wiele innych nader szacownych dzieł, między innemi Opis chorob dziecinnych, i to boday nie iest iedyne dzieło przed dziełem *P. Rosen de Rosensteina*, który właściwie traktował o tey materyi. Potym *Avicenna*; prawdziwe iego imie iest *Abuhabi*. Narodził się w *Bocharze* w Perlyi, w Prowincyi *Zaxańskiey*; pisał o Medycynie w *Ispa-*

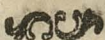
Israkanie roku 1000. i następujących. Wziętość dzieł *Avicenny*, tak daleko rozeszła się po Azji, iż większa część Medyków Arabkich dwunastego i trzynastego wieku, iedynie się zaprzętała, iuż to zbieraniem ich krotko, iuż tłumaczeniem przez objaśnienia; i tenże sam gust przeszedł także do Europy.

Mefve z *Nisabour*, stolicy Prowincyi *Koraszanu* w Persyi, praktykował medycynę w rodowitym swym mieście. Jemu to zdał *Almammon* Kalif, przeyrzenie tłumaczeń Autorow Greckich, zprowadzonych z różnych krain Azji. Pisał o napoiach i składach lekarstw. Między przednieyszemi Autorami Arabskimi, liczą także *Avenzoara*, *Averrhoesa*, i *Albucafisa*. Arabom to winniśmy mannę, kassę, fenes, tamaryszki; wiadomo

wszystkim, iż to są naywięcey zażywane dnia dzisiejszego purgatywy. Oni także wymyślili przerabiac lekarstwa na bardzo wiele kształtow ; oni są wynalezcami, syropow , konfektow, konfitur, ulepkow i t. d. Im także przypisują wynalazek dystryllacyi. A lubo zda się, iż medycyna powinna być obowiązana Arabom ; ia wszelako rozumiem, iż w tymże samym czasie wiele ią uszkodzili , rozmnożeniem nad podziw lekarstw. Na wzor to ich Aptek, wszystkie prawie całej Europy Apteki, są nabite i napchane mixturami, niesfrawnemi, i cale śmiesznemi wszelkiego gatunku.

Ponieważ , według *Boerhaave*, hieroglifikom i metaforom, które Arabowie powymyślali, i przyśtosowaniom, które ustanowili, między gwiazdami, chorobami, kruszcza-

szciami i lekarstwami, winien jest utwor swoy szaf Alchimiczny, i przeistaczanie kruszców, którego tak wielu chwyta się z uszczerbkiem majątku i rozsądku; nie można naznaczyć inney przyczyny ieszcze dzikszego szafu, który ogarnął głowy Alchimiſtów względem medycyny uniwersalney. Ten był z tym wſzystkim początek ſekty medyków Chimicznych, na których czele kładnę *Paracelſa*, niewymieniając tych, którzy go poprzedzili, żeby nierozciągać się nadto w tym moim historycznym opisie.

Paracels, który naywięcey zagorzałſtwa wzniecił w ſwych uczniach, narodził się w Szwaycaryi w okolicy *Zurich* roku 1493. Był to człowiek z rozumem, ale poſtępki miał głupca. W r. 1527. dając lekcyę w ſzkółach publi-

cznych w *Bale*, popalił w szkole
swoięy dzieła *Galena i Arabow*.,
„ Wiedzie, rzekł, Panowie! Me-
„ dycy, iż moja mycka, iest mę-
„ drlza od was: moja broda, ma
„ więcey doświadczenia, niż wa-
„ sze Akademie: Grecy, Łacinni-
„ cy, Francuzi, Włochy, ia bę-
„ dę waszym Królem. „

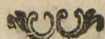
Jeszcze do Medyków obraca mo-
wę w iednym dziele swoim, w któ-
rym mowi: „ Natura cała, przybę-
dzie mi na pomoc do potopienia
całey waszey Astronomii i Efe-
meryd waszego krwi puszczania;
chcę, żeby moje piece, obrociły w
perzynę *Eskulapiusza, Avicenne, i*
Galena, i żeby wszyscy Autoro-
wie, im podobni, zniszczeni byli,
aż do ostatnich partykułek, o-
gniem rewerberu. „ Niechciał wydać
na iaw dzieśiątey księgi dzieła swe-
go pod tytułem *Archidoxa Medici-*
na

na; ponieważ, podług iego mnie-
mania, był to skarb, którego lu-
dzie warci niebyli. Wezwany do
jednego chorego, który tylko co
Sakramentami opatrzył się, od-
szedł precz, mówiąc: iż go już
tu nie potrzeba, kiedy się udano
do innego Lekarza. Popisywał się,
iako by miał pewną preparacyą
kruszcową, zdatną do leczenia
wszystkich chorob. W księdze swo-
iej o morowej zarazie, mowi: iż
nie masz w starych nic takiego, co-
by nam prawdziwie pomagać mo-
gło; gdyż oni, nieznali kabały, i
czarnoksięstwa (f), i że zatym nie-

mo-

(f) Nikt mi tego podobno za złe mieć
niebędzie, iż w tym mieyscu przyto-
czę, na czym stary za dzali kabałę;
ponieważ często o niej w tym dziele
wzmianka przypada. Pewny Autor Puł-
nocny, ieszcze żyjący pod imieniem
Eliaza, który miał ścisłą przyiaźń z

mogli poznawać nawet przyczyny
chorob. Niewstydzil się nawet mo-
wić

Sławnym P. *de Swedemborg*, i który między innymi dziełami *Teosoficznymi*, *fizycznymi*, i *moralnymi*, napisanemi od siebie, wydał za stanowienia godne o *blogosławieństwie Narodów i o dwunastu Testamentach pierwszych Patriarchów*; ale nadewszystko dzieło *du grand Oeuvre*, kilka lat temu wydane, w którym przedsięwzięcie dowieść, iż jest umiejętność liczb, czyli sztuka prawdziwie kabalistyczna. *Elias* chce wmowić, że ta umiejętność, ma coś nadprzyrodzonego, i Boskiego; a iżby cudotworność iey, była w stanie możliwości, potrzeba, żeby człowiek zażywający owocu tajemnicy, nie mógł nic ani przydać, ani niąc od iey prawidła. W rzeczy samej, w założoney zaśladzie, najmnieysze przewrocenie, przerabiając i psując wywody, niewyftawia nic więcey, iak tylko zamieszanie nieodwikłane, iak tylko zamęt potworny, ktorego naypracowitsza usilność nie może przemodź, ani nazad ustawić. Zdanie *Eliasz*a jest, że ta zaślada, *dziewięć razy dziewięć*, umieszczonych w rze-

wić, iż *Galen* pisał do niego z piekła. Tak miał pomieszana imagi-
na-

dzie kabalistycznym, nie jest, ani może być, iak tylko *resultatum* ułożenia iakowegoś, pewney ekonomii dzielniczey, zupełney, i doskonałej, pewnego pojęcia wyższego, do którego pojęcie ludzkie, a nadewszystko pojęcie traflu, dosięgnąć nie mogą. P. *de Swedemborg* przywodzi na wielu miejscach dzieł swoich, zbior, w którym czyni się wzmianka o tej umiejętności, pod imieniem wielkich tryumfów *Jehovah*, i zapewnia, iż ta księga, która była ułożona porządnie od *Abrahama*, jest ieszcze między nami; ponieważ, prawi, przez wyrok *Odwieczney Mądrości*, ta księga musi być okazana w swym czasie.

Pythagoras, *Rhases*, *Averroes*, *Akiba* *Zydowin*, i wielu innych zapewniają iednomyślnie, iż aż do prawa pisanego, kabała, była pierwszym objawieniem *Kabała*, właściwie rzeczona, nie innego nie jest, iak tylko *resultatum*, wydane w pewney kombinacyi, w której przez operacye następne, i mechaniczne, przez obokpołożenie zamierzone, przez trzy imiona *Elohim*, *A-*

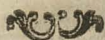
nacyą, i tak skłonny mozg do marzeń naygłupszych, iż uwierzył we wszystkie baśnie, czarnoksiężkie, kabaliczne, i wszystkie głupstwa Astrologii, *Geomancyi*, *Hiro-mancyi*; i upewniał nawet uczniów swoich, iż zasięgał rady diabła, kiedy mu Pan Bog pomagać nie chciał.

I to

Donai, i *Jehovah*. zawieruią się kolejno nowe szyki liczbowe, które pożyczając waloru, wypadłego z związku dziawiciu pojedynk czyli *unitates*, przemieniając je potym według naturalnego ich porządku w litery abecadła, wydaiają odpowiedzi, we wszelkich rodzajach, według ięzyka, w którym się zadała zagadka.

Tak jest rzecz trudna, wydać znacznie cudotworność tych operacyi, iak jest trudna zdać sprawę z *finitum Zephyrothow*, i z *infinitem Aeos*.

P. *de Swedemborg* utrzymywał, iż czarnoksiężstwo liczb, był sposob, którego Bostwo zażyło do utworu świata,

J to to jest wszystko, w czym go
naśladował *Cagliostro*. *Paracels*
popisywał się, iakoby umiał leczyć
choroby nieuleczone, przez pe-
wne słowa lub charaktery, któ-
rych dzielność wynosił nad wszy-
stkie siły natury. Ważył się nawet
odkazać, iż przez chemię zrobi
dziecko, prawdziwe i żyjące, które,
co do wielkości, będzie podobne we
wszystkich swych członkach, do
dzieci pospolitych. Pomimo tych
swych bałamuctw (mówi *P. Zi-
mermann*, iego współziomek), ne-
dznik ten utrzymywał, iż nigdy
nie uczył się natury, iak tylko od
famey natury, a nie z książek. Na-
reszcie, żył iak bydle nieczyste, i
naywiększe swe ukontentowanie
zakładał w obcowaniu z ludźmi,
nayrozwożleyszemi i naypodley-
szemi. Mowa, nadana ludziom ie-
dyńie ku wzajemnemu porozumie-

niu się, była zawsze w *Paracelsie* niezrozumianym blazgonieniem. Piśmie jego, oddają wszystkie opilstwem, w którym był nieustannie pogrążony z przyjaciółmi swemi, takimi, iak sam, opojami. Ton dziki i misterny, którym piśze, zda się ukrywać przed prostakami nayważniejsze prawdy.

Z takimi przymiotami *Paracels*, opanował Monarchią w Medycynie, i trzyma ieszcze pierwsze miejsce między pułgłówkami, zagorzałemi Alchimią. Przy swoiey sztuce robienia złota, w nędzy zawsze zostawał; lekarstwo jego powszechne, i niezawodne we wszystkich chorobach, nie mogło go nigdy uleczyć na podagrę, kaszel, i ztężenie stawow. Ten, który posiadał kamień nieśmiertelności, nie wybiegał się wżelako od śmierci w pięćdziesiątym roku życia. Nic to
nie

nie nada, że oszustwa, głupstwa, żagorzałości, i gusła tego sławnego człowieka, wypiatnowane są w piśmich jego, z tym wszystkim u naśladowców swoich uchodzi on za bóstwo.

Van-Helmont, narodzony w *Bru-xelli*, i w dziewiędziesiąt lat zia-wiwszy się po *Paracelsie*, niemniej-
szym był żagorzalcem w swych
pretensyach względem lekarstw u-
niwersalnych. Z tym wszystkim,
dzieła wydane od niego, są owo-
cem piędziesiątletnich doświad-
czeń nad roślinami, i istotami ko-
palnemi, i wiele dobrego w nich się
znayduie. Przesąd, który powziął
przeciw *Metodowi* i lekarstwom
Galenowym, iako by niewiele co
zeń odnosił skutku i z jego lekarstw,
dał mu pochop do oświadczenia się
za lekarstwami, których *Chimia*
podała mu ich robienia sposób, i
do

do rzucania w tymże czasie pociskow na naukę sekty *Galena*. Cztery żywioły, cztery przymioty, cztery stopnie, cztery humory, są według niego, dzikie *principia*, z których wywiedziono sposob opatrywania chorob, nieuchronnie fałszywy i błędny. Zciągnął więc całą sztukę lekarską, do prawideł Chemicznych. Uprzedzony temi myślami, zasiadł do piśniania ksiąg, w których mało co widać dobrego, a bardzo wiele bałamućw Systematycznych, ubliżających im szacunku. Te są przednieysze.

*De magnetica vulnerum natura-
li & legitima curatione &c.*

Supplementum de spadanis fontibus.

*Opuscula Medica inaudita I de
Lithiasi II. de Febris, III. de
Hu-*

*Humoribus Galeni. IV. de Peste.
Colonia Agrippina.
Februum doctrina inaudita.*

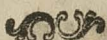
Z całą swoją umiejętnością ten Medyk, nie mógł uleczyć dwóch swych synów, którzy umarli z morowey zarazy; ani swoiey starszey córki na trąd, chociaż wszystkie swe leki na nią wyłożył przez lat dwie. Sekreta iego, nie udały się lepiey na iego żonie i na drugiey corce; umarły one z trucizny. Sam takż umarł 30. Grudnia roku 1644. mając lat wieku 67.

*Silvius de la Boe, i Tachenius,
Crollius, Quercetan, Glaser, Hartman,
Schroder, Lemery, Luduc,
Mynsicht, Glauber, Le fevre
Le Mort, Charas,* byli wszyscy sekty Chimiczney, i wzbogacili materią medykálną wielą lekarstwami, z których niektóre zażywają się podziś dzień, z wielkim
na-

nader skutkiem w leczeniu chorob; ale dway pierwsi, chcieli wykładać *phanomena* funkcyi zwierzęcych, i przyczyny chorob, przez kwasy, alkalizmy, wzburzenia, fermentacye; i więcey zadali złego, niż przynieśli dobrego Medycynie i Chimii.

Chociaż sekta Chimiczna, założyła była fundamenta swego systemu, w brew przeciwne systemowi *Galenu*; ztym wżyszkim Medycy Systematyczni, nie przedstawiali być nigdy *Galenistami*, i prym trzymali w szkołach, aż do szrodka siedmnaściego wieku. Ten był stan medycyny pod tę Epokę, kiedy odkrycie cyrkulacyi krwi przez sławnego *Harweya*, wkrzesiło nową sektę; i nie myślano więcey o niczym, iak tylko o przystosowaniu tego wynalazku, do Historyi chorob i ich kuracyi. To przy-
sto-

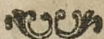
stosowanie, zciągnęło koniecznie
zażycie Hidrauliki do toku humo-
row w swych kanałach, a sekta
Mechaniczna, przytłumiła naostat-
tek sektę *Galeńską*. Około prawie
teyże Epoki, Filozofia naturalna,
doświadczyła wielkiej rewolucyi.
Galileusz, wprowadził do niej ma-
tematykę, a *Lord Bacon*, przez
swoy sposob nawodu, zagrzał u-
mysły do dostrzegania skutkow, i
niepolegania, tylko na doświad-
czeniu. Te nowe Filozofowania
sposoby, wpłynęły w stan medycy-
cyny, ale wolnym cale postępkiem.
Lord Bacon, zwykłą swoją przebie-
głością, postrzegł wczesnie, iż u-
prawa Chimii, obiecywała wielkie
mnostwo skutkow, i wielki iey zie-
dzał kredyt. Wtedy to Filozofia
corpufcularis, wznowiona od *Gas-
fenda*, złączyła się co żywo z ro-
zwagami Chimistow; a Filozofia
Kar-

Kartezyuszka, przystąpiła do związku z niemi obiema. *Pathologia* humorowa, czy *Chimiczna*, panowała więc aż do końca ostatniego wieku, i nie przedstawiała znacznie wpływać do systemów *Medyckich*, aż do czasu teraźniejszego.

Na początku tego wieku, kiedy wszystkie części *medycyny*, wzięły fundamenta gruntowne, i wydoskonalone zostały, ziawiły się w piśmach *De Stahla*, *Hoffmana* i *Boerhaave*, trzy nowe *Systemata* *Medycyny*, bardzo różne, które mocno wpłynęły w praktykę.

Principium fundamentalne systemu *De Stahla*, które ziawiło się najpierwsze, i panowało przez długi czas w Niemczech, jest: iż dusza rozumna człowieka, przełożona jest nad utrzymaniem życia, i że moc natury, tak wstawiona (wyraz: *vis conservatrix & medicatrix naturæ*

tura trwał w szkołach medycznych od najwyższej starożytności, aż do czasu niniejszego, zostało zupełnie w duszy rozumnej. Zamierza on, iż w wielu okolicznościach dusza, działa niezawisnie od ciała, i że bez żadnej potrzeby fizycznej, któraby wynikała z tego stanu, dusza jedynie przez swoje poznanie, postrzegając istoty szkodliwe, ciosem jakim lub zamierzaniem sobie grożące, czyniące się w machinie, wzbudza wprost i tuż w ciele poruszenia, właściwe ku zapobieganiu skutkom, szkodliwym lub fatalnym, któreby przypaść mogły. Oto mniemanie, całkiem wymyślne, które wszelako utrzymywane było od *Deraulta* we Francyi, *Nicholsa i Meada* w Anglii, *Porterfieldda i Simfona* w Szkocyi, *Gaubiusza* w Hollandyi. *P. Hoffman* zbil zupełnie to mnie-

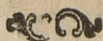

manie w swojej dysertacyi. *Commentarius de differentia inter Hoffmani doctrinam Medico-Mechanicam & G.E. Stahlii Medico-Organicam.* Boerhaave i Haller, trzymali się nauki, bardzo przeciwney nauce *de Stahla*. *De Stahl* mowi, iż jest stan ciała i chorob, które przypuszczają lekarstwa; i że lekarstwa, pod dyrekcją duszy, działają w organizacyi i materyi ciała, w sposob uleczenia chorob. J na tym to fundamencie *Pathologia Stahla*, jest zawsze kierowaną ku pletorze i kakochymii. Naśladowcy *De Stahla*, względem pierwszej, stosują właściwie naukę swojej *Autocrateia*, sposobem prawdziwie fanatyckim. A względem drugiej, wdali się w *Patologią humorow*, tak, iak i *Medycy Systematyczni*, którzy ich poprzedzili, i zapuścili się do teoryi, tak
nie

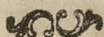
niedoskonałey ; iż niewarta iest
naymnieyszego zastanowienia.

W tymże prawie czasie, P. *Hoffman* wydał systema, cale różne.
Przypuścił on znaczną część nauki
Mechaniczney Kartezyańskiej i
Chimiczney, które przed nim zia-
wiły się. Kto zechce iasnie po-
znać iego systema, niechay oba-
czy iego dzieło, mające za tytuł.
Medicina rationalis Systematica
Tom. III. §. 1 Cap. 4. *Genealogia*
Morborum ex turbato solidorum
& *fluidorum Mechanismo. Wil-*
lis, był pierwey rzucił fundamen-
ta tey nauki (*Pathologia cerebri*
& *nervorum*). *Baglivi* wydał sy-
stema tegoż gatunku (*Specimen*
de fibra motrici & morbosa) Ale
ci Medycy, bardzo mało zażywa-
li tych systematow w chorobach.
P. *Hoffman*, pierwszy wydał Sy-
stema, dosyć proste i iasne w tey
mierze.

Widoczna jest rzecz, iż fenomena ekonomii zwierzęcej, w stanie zdrowia lub choroby, nie mogą być wykładane, iak tylko przez podniesienie się do sił ruchliwych i pierwotnych, które ją kierują, lub ich affekcyi rozmaitych. Ztym wszystkim Medycy, przez długi czas ich niepostrzegli. Winni jesteśmy Doktorowi *Hoffmanowi*, iż nas naprowadził na prawdziwy gościeniec śledzenia. Rzecz ta z tym wszystkim jest trudna. Prawidła systemu żył suchych, w różnych okolicznościach ekonomii zwierzęcej, nie są oznaczone. Niedostatek baczności i obserwacyi, nade wszystko kiedy duch systematyczny głowę ozionie, zdają się czynić je w oczach wielu niedocieczonemi tajemnicami.

Boerhaave, współczesny dwóch Autorów systematycznych, o których

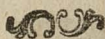
rych się mówiło dopiero, iest to mąż, który w całej Europie do najwyższej wzbil się wziętości. Człowiek ten, prawdziwie sławny, był powszechną obdarzony nauką, i przed ułożeniem swego systemu, zaczął od poznania gruntownego dzieł Medyków, tak starych iako i nowych; a nieprzywiązuąc się do żadnego z Autorów, swych poprzedników, starał się być Eklektykiem, pełnym szczerości i prostoty. Obdarzony przedziwnym geniuszem Systematycznym, ułożył zbior swojej nauki, która go nad wszystkich innych wyniosła: i żadne systema Medyckie od *Galena*, nie otrzymało tak powszechny wziętości, iak jego.

Ztym wszystkim owoż i on, zaczyna w swych przedniejszych częściach upadać; iuż Teorya jego o inflammacyi, odniosła cios szalony.

B. er.

Boerhaave sądził, iż inflammacya robiła się, kiedy niektóre gałeczki krwiste, lub limfatyczne, wciskały się do kanałów, mniejszego diameteru; ztąd on wywodził zapchanie inflammacyjne: a że ten wielki człowiek, poczuwał trudność wyvodu inflammacyi, z samego zapchania żył pullowych, dla cienkości *włofowemi* nazwanych; przydał do niego *attritum* czyli tarcie, i mowi w własnych wyrazach, że inflammacya: *est cruoris rubri, arteriosi, in minimis canalibus stagnantis, attritum à motu reliqui cruoris moti, & per febrem fortius acti* (Obacz *Aphorismos de cognoscendis & curand: morbis* § 370. § 371.) Zdanie to, ukazało się tak niepewne, i tak przeciwne zdrowey Fizyologii, iż wielu sławnych Autorow, za rzecz potrzebą osądzili, powstać przeciw
iego

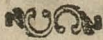
iego mniemaniu. (Obacz *Halleri Elementa Physiologiae* Tom. 2. l. VI. §. 2. §. XIV. Edit Venet. pag: 776. *Senac del Cuore* Tom. 2. nel Supplemento cap. VIII. pag. 342. e seg. de la traduction Italienne. *Caldani Institutiones Pathologiae* Cap. IX. N. 112. *Azzogvidius Institutiones Med.* vol. 2. §. 511. & sequ: & §. 372. aż do §. 586.

P. *Burserius*, w swoim pismie o Inflammacyi pag. 9. mowiąc o *Boerhaave*, tak się tłumaczy w własnych wyrazach: *Verum non animadvertit perspicacissimus alioquin naturæ scrutator*, minimas arterias rubras, quas perfecte ubique conicas & convergentes asumpsit, tales nequaquam esse, cum magna ex parte cylindricæ Anatomicis examini- bûs inventæ sint, nec idcirco in earum sinibus, ob angustio- rem diametrum, globulos sanguineos, ubi ~~feruntur~~ in eos penetrave-

rint, substituros, inhæsiurosque esse, uti falso sibi persvaserat. Neque aperte significavit, aut significare potuit, qua ratione *attritus*, in stagnante sanguine fieret à motu reliqui cruoris, cum nullam indicet causam, quâ cruor à tergo impellatur in vas obstructum; neque ad id satis valeat cordis impellens vis, ut capta in vivis animalibus experimenta ostendunt, neque ipsa febris, quam in auxilium hic vocat, supplementum ullum suppeditare possit, quia sæpe ipsa ab inflammatione abesse visa est.

Sorter, zacny pisarz, najpierwszy powstał przeciw zdaniu swego nauczyciela. Uważając z pilnością *fenomena* inflamacyi, dociekł, iż ledwo co bicie żył pulsowych *ułożowych*, dawało się poczuć w stanie zdrowia; a bardzo stawało się znacznym, i cięższym, w inflamacyi

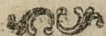
cyi; wniósł tedy, iż to nie mogło
przypadać, chyba tylko przez
czynność pomnożoną żył pulso-
wych, i przywodzę tu własne iego
słowa, dla iasnieyszego wyobraże-
nia rzeczy (*Chirurgia repurga-
ta Lib. III. cap. 3. i Compendium
Medicinæ tract. 47.*) *hanc autem
pulsationem fieri non posse ex u-
no alterove ramo arteriæ obstructo;*
uładził się on to pokazać doświad-
czeniami hydraulicznemi, z których,
prawi, ukazuje się: „ *Liquorem flu-
entem per canalem ramosum, a trun-
co per ramos, ut fit in arteriis, ab
obstructo uno ramo vel orificio,
quod non plus quàm centesimam
partem liquoris transmittit, in re-
liquis ramis vel orificiis, velocita-
tem non ultra centesimam partem
augere, atque non plus urgere in
hoc orificium clausum, quam in
reliqua latera omnium ramorum,*

&

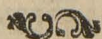

& trunci, quæ exigua mutatio percipi non potest, ut fieret in minimæ partis inflammatae obstructione. Imo, experimentis anatomicis demonstrari, si comprimatur ramusculus minor arteriæ, sanguinem antea per apertum ramum fluentem, derivari per anastomoses, quæ inter minimas arterias sunt copiosissimæ, compertumque esse, ex obstructo vel compresso ramo parvæ arteriæ, *partem non rubere, vel tumere, sed sequi sanguinem suam viam per alias anastomoses.* „Zatym *de Gorter* nie mógł przypuszczać, żeby bicie pulsu i inflamacya, czyniła się przez zatkanie żył pulsowych. Ale on trzyma, iż przyczyna gorąca piekącego, po którym następuje inflamacya, jest: „motum vitalem auctum, inflammationis causam; cum contra obstructio, ex natura inferat frigus.

Nam

*Nam motus vitalis in nobis, zdan-
niemiego, naturalis caloris causa.,,
Autorowie późniejszy, przyczynę in-
flammacyi, przypisują iakowemuś
bódcowi, czyli principium dra-
żniącemu, Senac Trattato del cuore
tom. 2. p. 169. uznaje tyle siły w
żyłach suchych, iż jest przeświad-
czony u siebie, że naywiększe po-
ruszenie żył pulsowych, ztąd po-
chodzi. Haller, zdaie się to przy-
znawać (Elementa Physiologiae tom
2. pag. 102. 206. 252. Opera mi-
nora tom. I. pag. 223. Morgagni
utrzymywał także to zdanie (de
sedibus & causis morborum per
anatomem indagatis Epist. 24. N.
20. i 23.) Ten bódziec, czyli prin-
cipium drażniące, kiedy iedną tyl-
ko część drażni, która niema wiel-
kiej czułości, i gdy to drażnienie
nie trwa długo, wtedy zapala tę
część, ale nie wzbudza gorączki;
po-*

poniewasz często się trafia, widzieć inflammacyą bez gorączki. (Obacz *Vans-Wieten* §. 371. *in Boerhaave*. Ale kiedy to *principium* drażniące, wrzuca części bardzo czułe, przez długi czas, albo mocno; wtedy, przez *consensum nervorum*, irytacya rozchodzi się po wielu członkach, tak dalece, iż serce się ściąga, z większą gwałtownością i prędkością; zkąd się wznieca gorączka, która prawie zawsze wiąże się z inflammacyą.

Można, wykładać następującym sposobem naturę inflammacyi. Niektóre przyczyny podziału nierównego krwi, mogą iey popędzić większą kwotę nadzwyczaj do kanałów szczegulnych, dla których ona staie się nieuchronnie *bodźcem*; nadto jest rzecz dowodna, iż dla wsparcia tego napływu krwi, to, co my zowiemy *vis medicatrix natura*

po-

powiększa ieszcze czynność tych kanałów, a ta czynność sprawuje się przez spazm, który formuje się w ich końcach, iako we wszystkich innych chorobach gorączkowych.

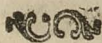
Spazm więc, który utrzymuje i powiększa czynność końców żył pulsowych, może być uważany iako przyczyna bliska inflammacyi, przynajmniej we wszystkich tych przypadkach, w których ona niezdaje się pochodzić z iakiego *bodźca*, wprost działającego; i nawet w innym przypadku można domyślać się, że *bodziec*, sprawuje spazm końców żył pulsowych. Teorya, zbyt mechaniczna inflammacyi, i przyczyny wywiedzione z kwasu i z *alkali* dobrowolnego, będąc zasadą Profesora Leydeyskiego, *Boerhaave* nie upatrywał w obiątrzeniu, iak tylko rozerwanie kanałów, i roztarcie ziarek krwistych. Te prze-
są-

sądy względem przyczyny i względem skutków inflamacji, pociągnęły go do przyjęcia kuracji bardzo wiele chłodzącej: upuszczano krew obficie, oblewano żołądek napojami wodnistymi; skutki, nieodpowiadały zamiarom; i zbytнім krwi upuszczaniem, tyle przynajmniej chorych zginęło, ile *Van-helmont* i jego naśladowcy, przez zabranianie puszczenia krwi pogubili.

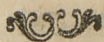
Jeżeli kuracja na ostrości, nie była tak zabójcza; to wszelako *Boerhaave* wiele nią strachu nabawił. Wszędzie on bił na ostrość, na *alkali*, na materje zgryźliwe, toczące; a co dziwniejsza, iż przepisywał sole, zupełnie obojętne, w zamiarze wciągnięcia *alkali* przemagającego; sposobem, całę niezgadziącym się, ani z zdrową praktyką, ani nawet z chemią.

Taki był w powszechności stan
rze-

rzeczy, gdy P. *Dringle*, pierwszy Medyk Króla Angielskiego, wydał na iaw *resultatum* swych doświadczeń (*Traité des substances septiques & antiseptiques*). O nic więc niechodziło, iak tylko o zwałenie zdań, wydanych od *Boerhaavego*, człowieka wielce wstawionego, upoważnionym entuzjazmem, i utrzymywanych przesądem. Pisma Doktora Angielskiego, zerwały zasłonę omamienia; z nich przyszliśmy do poznania lepszego natury naszych humorów, pod czas choroby: przez nie złożyliśmy pewne zdania szkolne, rozstrąsane od *Boerhaawego*; przez nie nakoniec określiły się, w pewniejszym sposobie, siły wielu lekarstw, i iak ich przyzwocie trzeba było zażywać. Wyznać należy, iż kawaler *Dringle*, wydając swoje obserwacye nad chorobami obozowemi, i

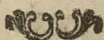
swoy

swoy traktat o istotach *septycznych i antiseptycznych*, przywiodł tak wiele Medyków do lepszej praktyki, ile nauka (g). *Boerhaavego*, zdawała się iakoby ich od niey odwiodła

W

(g) *Morbi fibræ debilis & laxæ. Morbi fibræ rigida & elastica*, i wiele innych chorob, które *Boerhaave* nazywa bardzo prostemi, chociaż one niedostrzegają się, chyba w razach nader zawiąskanych; puszczenie krwi, które ten Autor przepisuie na inflamacyę; aż poki galareta krwi - *gelatina sanguinis* nieznieknie (życzę w tey materyi przeczytać przedziwne i ważne doświadczenia względem *gelatinam sanguinis inflammatoriam* Doktora *Gabera* z Turynu *Ob: Miscellanea Philosophico-Mathematica, societatis privatæ Taurinensis*) znak zawodny, który on czyni sobie z zniknięcia tey galarety; niepewność, w której czytelnik zostaje względem zażywania purgatyw w chorobach inflamacyjnych; zaufanie, którym *Boerhave* ustanawia podział, bardzo często hypotety-

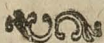
W rzeczy famey, pracowite dochodzenia tego uczonego Anglika, odkryły barzo wiele rzeczy nowych. Utwor *Alkali volatile* w humorach, staie się wątpliwym (*Morbi ex Alkalino spontaneo de Boerhaave*); zamiast obawiania się istotności tey soli, uznano ją przeciwnie za potężne *antisepticum*; wynaleziono reguły pewniejszy, stopnia, mocy, i skuteczności niektórych lekarstw. Dwa antiseptyki, złączone razem, niegdyś mniej dzielne, gdy ich zażywano z osobna, ukazały nieużyteczność tyłu kombinacyi, po więkfzey części źle dobranych, których Medycy praktyczni ustawicznie zaży-

F

czny między inflammacyami prawdziwemi a fałszywemi; naostatek ciemność panująca w tym wżyfłkim, co pisał *de crisibus* (Obacz Encyklopedyę pod słowem *Crise*).

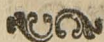
waią. Zyvice, weszły do klasy le-
karstw przeciw zgniliznie. Rośli-
ny *ombellifera*, *alliacea*, *crucifera*,
rośliny gorzkie, pomnożyły liczbę
lekarstw przeciw zgniliznie; uzna-
no nadewszystko w wielu z nich
moc ofobliwszą do przywracania
nazad istotom zwierzęcym owej
świeżości i czerstwości, którą im
korrupcyą była odjęta. Wynałazek,
tym istotniejszy, iż wykładał przy-
czynę pożytecznych skutków kwin-
kiny w gangrenie, w stanie osła-
bienia malignow, i dawał dochodzić
w teyże samey przyczynie gorą-
czek przechwytujących, rozpu-
szczenia humorow, z których ro-
zwolnienie części stałych pocho-
dziło. Naostatek przekonani zo-
staliśmy, co mogą *miasmy* zgnile;
a przypuszczając iakowys rodzaj
zgnilizny w chorobach, nauczyliś-
my się ieszcze, uznawać ten ruch

w ich wywarze ; rzeczy, okazałaney
niekończonemi dowodami, utwier-
dzoney przez obserwacye, i ze
wszystkim zgodney z tym, co nam
Hippokrat podał o odmianie kry-
tyczney chorob.

Uważaiąc niedoskonałość nauki
Boerhaave, w tyłu artykułach wiel-
kiey wagi, któreśmy dopiero co
wymienili, daie się widzieć, iż to
systema, nie tylko iest niedostate-
czne i niezupełne, ale nadto za-
wodne, i do wprawienia w błąd zda-
tne, iako nie zasadzone na obser-
wacyi ruchow systema zwierzęcego,
na których stanie, pewnie i po-
wszechnie, zasadzone są fenome-
na chorob.

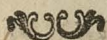
Tak rozumiem, iż tą historiją
krytyczną medycyny, dostatecznie
okazałem, iak daleko na baczno-
ści mają się mieć Doktorowie, wzglę-
dem tego ducha systematycznego,

który tyle wielkich mężow w błąd
wprawił.

Miłość własna, niecierpliwa i nie
spokoyna, mowi ieden sławny Filo-
zof, nadaie nam chęć szukania,
wszelkich, iakie tylko być mogą,
sposobow do ulepszenia bytu na-
szego, i ona to nam słodzi naywię-
ksze i naytrudnieysze przedsięwzię-
cia, w których dusza może rozsze-
rzyć się, iak sama zechce, i wyobra-
żenia swoje naytężey i naywyżey
podbić. Przez to, wszyscy ci Medy-
cy zacni i sławni, nawymyślali wie-
le nowych Systematow; które cho-
ciaż wielu miały swoich stronnikow,
wszakże, iedne burząc drugie, da-
ły nam iasnó poznać, iż im więcej
śadzili się na popis z swey umię-
tności, tym mniej prawdziwe, i tym
mniej gruntowne były ich wiado-
mości i nauki.

Toż

Toż samo i teraz iefzcze dzieie się. Lubo pośród tak znacznych postępów wieku oświeconego, przebiegłego, i w dociekaniu zatopionego, gdy wszelako przy łóżku chorego, zechce się koniecznie przywiązywać do iakiego sposobu, poddanego poniewolnie iakowym systematom i hipotezom; na ten czas Doktorowie, zamiast szukania i docieczenia prawdy, odstępują od niey tak daleko, iż niemasz prawie nadziei, żeby mieli ją znaleźć. Dowod tego mamy, gdy widziemy, iż to, co iedni utrzymują, drudzy zbiłają; i że bardzo często do tego punktu kłotnie zachodzą, iż iezeli chory, głupim iakim uprzedzeniem niewiedzie się, tedy bez ochyby uzdrowienie swoje, samym tylko siłom natury przypisywać powinien. Ztąd pochodzi, iż takowe osoby bez przesądu

sądu, przypominają sobie na nowo
myśli i zdania *Sceptyków*, i nauki
Pyrronistów.

Kiedym się zaczął uczyć Medycyny, zdało mi się, iż codziennie
poymię i poznaię te rzeczy, które
inaczej być nie mogą; i przy-
rownywałem się do tego, który
wchodząc w kray nieznaomy, i po-
glądając na nową ziemię, niczym
się nieprzeraża, iak tylko rozległo-
ścią, kiedy sobie zamierza wży-
tko widzieć i poznać. Owoż i ja mo-
wiłem sam do siebie: „Prawda! iż bę-
dę musiał podjąć wiele pracy, wy-
trzymać w szpitalach wiele przykro-
ści, namęczyć się nieskończenie nad
nauką tyle słow Greckich, których
pośpolicie zażywają Anatomisci
w opisanu ciała ludzkiego, a Do-
ktorowie w chorobach i lekar-
stwach; ale też i to prawda, iż do-
ciągnąwszy do kresu moiej pracy,
będę

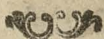
będę wiele znaczył między memi
rowiennikami, i wynidę na biegle-
go Doktora. „ Jakoż, dopełniając
chęci moich pilnym ćwiczeniem
się, po upłynionym pewnym cza-
sie czytania i drabowania książek,
po oświeceniach wziętych od mo-
ich Profesorow, po obcowaniu z
memi współ-uczniami, osądziłem
się za Biegłca, mogącego bardzo
dobrze figurować z najpierwszemi
Doktorami.

Wtedy dopiero rzekłem do sie-
bie: „ ha! tak mi się wydaie, iż iuż
umiem wiele, i odtąd nie zosta-
ie mi, tylko badzo maluczko, do
zupełney doskonałości w sztuce Le-
karckiej. Nuże tedy, uczmy się co
żywo, kiedy iuż tak blisko mety sto-
iemy. „ I tak więc dla dopełnienia
mego zamiaru, od iedney rzeczy
postępując do drugiey, i przez ie-
dnę starając się wydoskonalić w
dru-

drugiey, doszedłem nakoniec po 25. latach nieprzerwanym uczeniu się, (których połowę prawie przepędziłem w tym kraju) doszedłem mowię, nakoniec do tego punktu, iż poznaię nieszczęśliwie, że gdy rozumiałem, iż bardzo wiele umieć będę, w rzeczy samey nic umiem; i że wtedy dopiero zaczynałem uznawać ważność prawd niektórych, kiedym się nauczył powątpiwać. A że dzisiay widzę iasno, iż mało co jest pewności w Medycynie praktyczney, względem chorob chronicznych; uznaię, iżem się nauczył, bardzo mało rzeczy pewnych.

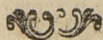
Nauki, mowi *Paschal*, mają dwa ostatnie kresy. Pierwszy, jest czyista niewiadomość przyrodzona, w której wszyscy ludzie na świat przychodzą. Druga, jest niewiadomość, wielkim geniuszom właści-

ściwa, ktorzy przebiegłszy to wszystko, co tylko ludzie umieć zdiają się, widzą naostatek, iż nie nie umieją, i odpadają do tey samey niewiadomości, z którey wyszli byli (h). Niepoznaiąc wrzeczy samey nic innego, iak tylko zawsze niezmierny przeciąg naszej niewiadomości.

P. *de Fontenelle*, bardzo słusznie mówił, iż w *Kollekcyi*, którą Akademia Francuzka kazała drukować, lubo każdy Autor o skutkach i doświadczeniach zapewnia; wszelako ona rozważ nie potwierdzała, chyba

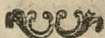
(h) Jści się to zawsze, czyniąc porównanie szczupłych nader granic rozumu ludzkiego, do owey niezmierności rzeczy, które mu trzeba poznawać. A wizakże ten, co do czwartey części okręgu dobiegł; jest bardzo daleki od tego, który pierwszy krok w biegu czynić zaczyna.

ba tylko z restrykcyami rozsądne-
go *Pirronizmu*. Każdy Pisarz
zna to dobrze, iż myśli iego, nie
są gruntowniejsze od innych; ale
on ie utrzymuie, bo są iego. Cho-
ciaż ludzie oszukują się wzajemnie,
przez Systemata wymyślone z swo-
iej imaginacyi, i chociaż chętko
do sądzenia, pomnaża się w miarę
świateł nabytych; z tym wszy-
stkim, każda prawda, której docie-
kamy, nie daie się pozyskać, tylko
przez wielkie mnostwo zdań fał-
szywych, ludzi uczonych.

W Medycynie, takiey iaka iest
dziś w praktyce, (mowmy po szcze-
remu) nic nie widać pewnego, nic
niewzruszonego, iak tylko to, co
natura dała zawfze poznawać, i co
daie nam nieustannie widzieć, kie-
dy się tylko nie chwytamy uprze-
dzeń lub fałszywey nauki.

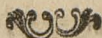
Wnie-

Wnieśmyż więc, iż niemasz nic piękniejszego, nic pewniejszego, nad stan prawy Medycyny; a oraz nic niepewniejszego, nic bardziej niezgodnego z iey stanem aktualnym, iak w ręku więkzey liczby Doktorow.

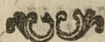
Prawidła Medycyny, wypływaią z famey natury; a ludzie, mało co się zniący na tych prawidłach, i w złym ie rozumieniu biorący, nie umieią nie wydawać, iak tylko systemata, do swoiey fantazy uroione.

Prawdziwa i prosta sztuka Le-
karzka, taka, iaką znał *Cycero*, nic
innego nie iest, iak tylko poznanie
przednieyfzych organow, i funkcyi
ciała ludzkiego, i ciąg obserwacyi,
ktore każdy może czynić nad tym,
co mu szkodzi, i co miesza iego
zdrowie. Ztąd wypada, że Doktor,
do famey tylko powinien przywie-
zy-

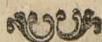
zywać się natury, która sama przez się opatruie swoje potrzeby; zasilając ją wszakże z wielką roztro-
pnością, umiarkowaniem, i przezor-
nością, kiedy zda się wątleć w cho-
robach; a nie obciążać iey kupą
lekarstw, bardzo często złe dobra-
nych do siebie, i chorobie, która się
ma leczyć, przeciwnych. Wtedy
to dopiero dać dank sztuce Lekar-
skiej, kiedy ona umie to wszy-
stko oddalać, co iest szkodliwe na-
turze, i miesza iey bieg, a czego
wprost sama przez się nie poznaie.

O tey to sztuce nayużyteczniej-
szej i nayłatwiejszey, rzecz mieć
będę, wymieniając te sposoby, któ-
re nam podała natura, i których
wyciąga po nas, żebyśmy się nie-
ustannie w dobrym zdrowiu cho-
wali: sposoby, nie w zagorzałym
imaginacyi uroione, ale zasądzo-
ne na obserwacyach wszystkich ie-
stestw

stestw, czy to Doktorow, czy innych, we wszystkich częściach świata, tak dalece, iż śmiało rzec można, że to jest głos powszechny samey natury, którym ona szukała i szuka nieustannie w człowieku tey szczęśliwości, która od całości zdrowia zawisła.

Przedsiębiorąc opis tych lekarstw, i sadząc się na podanie tey części Medycyny, która zawsze mianą była od wszystkich nieuprzędzonych Doktorow za nayspewniejszą i nayszacowniejszą względem Apteczney, bardzo okréśloney, i tyfiącznym wadom podległej; spodziewam się dowieść, iż te sposoby mechaniczne proste, są użyteczniejsze, od wszelkich innych lekarstw, do wyprowadzenia rodzaju ludzkiego ze wszystkich prawie chorob chronicznych, wyjąwszy gwałtowne. Prawidła te, nie są

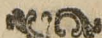
są omylne ; doświadczenie ukazało zawsze , iż lekarstwa mechaniczne naturalne, są nie tylko iedyne , które by nas mogły zachować przy zupełności zdrowia , ale że bardzo często były nayskuteczniejsze do uleczenia chorob , którym wszystkie lekarstwa Apteczne nic poradzić nie mogły.

Nie sam to ja ieden iestem , który na mocy tylu obserwacyi i prawdy, tym myślę sposobem. Bardzo wielu sławnych w starożytności Filozofow i Medykow , iako to: *Hipokrates*, *Diokles*, *Praxagoras*, *Phylotimus*, *Eresistratus*, *Hierophilus*, *Plato*, *Theon*, i wielu innych , tegoż byli zdania ; a z terażniejszych, iż się z wyliczaniem zbyt rozszerzać nie będę, nie przywodzę tylko: *Joan*, *Renaud*, *Sydenham*, *Buretti*, *Mercurialis*, *Bergerus*, *Baglivi*, *Andry* i *Nicho-*

cholson i t. d. z których wielu okazało iak nayoczewiściey, iak są użyteczne sposoby prezerwatywne ku uleczeniu nayupartszych chorob. Uiałem się tego przedsięwzięcia, nayprzod dla zwrocenia uwagi terażnieyszych Medykow, ku tym wielkim prawdom starych, pufzczonym w niepamięć; powtore dla uczynienia zupełnego zbioru nauki Lekarskiey Profilaktyczney; w którymby opisane były wszystkie sposoby, zdatne do zachowania nas w zdrowiu, i odwrocenia chorob; a to tym więcey, iż wiem, że Narod ten, ba ledwo bym nie rzekł wszystkie inne, nie mają dzieła tak dokładnego, w materyi, tak wielce interesującey ludzkość.

J te to są lekarstwa, które roztrząsać będziemy, i dowodzić, iż tyle mają mocy i dzielności do sprawowania tak wielu odmian w ciele ludzkim

dzkim, iakiey niema żadne inne lekarstwo fizyczne, a zatym, iż ich trzeba będzie zażywać w prymie, przed innemi, iakożkolwiek wymyślonymi sposobami; i usiłować będziemy wrazić ku nim zaufanie w tych, którzy dla pozbycia swoich niemocy, szukają tyfiącznych zagranicznych produktów, i nieskończoney ómy Aptekarskich mixtur i zapraw.

Każde lekarstwo mechaniczne naturalne, działa dwiema tylko sposobami; to jest, nayprzod przez własne siły, wrodzone człowiekowi, powtore przez siły udzielone. Będziemy tedy rzecz mieli na samprzod o pierwszym sposobie; po tym do drugiego zstapiemy; lub, iak w iednym tak i w drugim, są one równie nader skuteczne, iako podług iednychże prawideł działające. Starzy, pierwszy sposob nazy-

zywali *Orchestica* albo *Saltatoria*
a drugi *Dalastica*.

Wyszczegulniwszy wszystkie le-
karstwa mechaniczne naturalne
proste, zdatne do zachowania nas
w zdrowiu, i leczenia w bardzo wie-
lu chorobach chronicznych; lubo
im daię prym przed lekarstwami
Aptecznemi, nie myślę iednak
przez to wyłączyć tylu innych le-
karstw prostych, które złączone z
lekarstwami mechanicznemi natu-
ralnemi, na wielkiej pomocy w
wielu chorobach być mogą. *Poli-
pharmacia* to powinna być wywo-
łana z prawdziwey sztuki Lekar-
skiej. Preparacye, mixtury, po-
mieszanie lekarstw, jest iedną z
naywiększych zawad, których me-
dycyna doznaie na przeszkodzie do
swego wzrostu. Poki tylko zaży-
wane będą lekarstwa składane A-
pteki *Galeniskiej*, poki ślepa pra-

ktyka nieprzeftanie dyktować medykom formułek, powikłanych mniej lub więcej lekarstw; poty nigdy mieć nie można będzie dokładney umiejętności, ich prawdziwych własności.

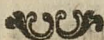
Starożytna Szkoła w *Cos*, zażywała lekarstw prostych; nieznała ona owych mixtur dziwackich, napelniających nasze *dispensatoria*; nie mieszała ona w iedenże dekokt, tuziny roślin, które go tylko bardziej gęstym, lipkim, i niesmacznym czynią; nieznała owych trunkow zmieszanych, tyzannow królewskich; te tak liczne indykacye, czyniące grunt sztuki zapisywania recept, niezjawiły się iefzcze były dla niey; profta w swych operacyach, na wzór natury, nie zapisywała chorym, iak tylko po iednym lekarstwie, i nie dawała go zażywać, iak tylko iedno
po

po drugim, kiedy okoliczności wy-
 ciągały, żeby ie odmieniać. Nale-
 ży tedy zarzucić ten zbytek nie
 bezpieczny, zaprowadzony niewia-
 domością i zabobonem, a nie trzyma-
 ć się mieszaniny, którą przero-
 biono na sztukę, zawodną i niebe-
 bezpieczną. Dla wielu Medyków, sztu-
 ka sprawowania medycyny nie za-
 wiśla, tylko na umiejętności pisa-
 nia formułek, i zbiłania lekarstw,
 mniej lub więcej, w iednę receptę.
 Lud pospolity wszelkiego rzę-
 du, nieznający się nic cale na pra-
 wdziwym zamiarze sztuki lekar-
 skiey, uwielbia i przekłada tych me-
 dyków, którzy co żywo zapisują
 lub dyktują obszerny rejestr le-
 karstw, w których on, ślepą prę-
 dkiego ratunku ufność pokłada.
 Doysć łącno można, iakie wpływa-
 nie, ten pospolity przesąd mieć
 musi w ludziach, sprawujących me-

dycyne, i iak wiele osob padać
musi iego ofiarą. Zamiast elektua-
row sławnych, dekoktow składa-
nych, opiatow kosztownych, pi-
gułek wielorakich, i na wszelkie
przypadki służących, iedna prosta
infuzya, iedna materya, kruszco-
wa, roślinowa, lub zwierzęca w
istocie; sole, znaio me dobrze z swey
natury; niektore preparacye chi-
miczne proste, oto to iest, co ma
składać materyały lekarskie. Ta-
kowego to gatunku zażywania
trzymając się, złączonego z gin-
nastyką, przyzwoicie stosowaną,
doydzie się do zamierzonego celu,
to iest utrzymania ludzi w zdro-
wiu, i leczenia ich w chorobach.

Zdawna to ieszcze przedemną,
inni biegli Doktorowie, bili słusznie
nader na te wszystkie lekarstwa,
które wystawuie nam Apteka,
bardziej iako obiekt zbytku, niż
uży-

użyteczności. *Hoffman* w swoiey
Dysertacyi *de simplicitate medi-*
cinae, tak się w tey mierze tłuma-
czy.

Nata est tanta medicamentorum silva, quâ nihil ad destinendam agrotantium salutem, & ad praxeos rationalis, & efficacis incrementum removendum, deterius inveniri potest. Nam profecto, sub tanto medicamentorum numero, quibus nostra pharmacopolia referta, & plane onusta sunt, genuini, & proprii cujusvis effectus, & operationes, in tot differentibus naturis, morbis, eorum causis, rectè haberi, & cognosci non potuerunt. Neque etiam unquam cognitio intimior subsequitur, aut virium cum successu contemplatio molienda, nisi prius ad pauciorum, & selecto-

torum numerum redigatur innumerabilis apparatus.

Sydenham mowi także: *Agendi gnaro, raram remedii penuriam: — Scientia morbi, & auxilii simplex.* „ I na innym mieyscu, mowiąc o lekarstwach prostych, które podawał na puchlinę, to powiada w własnych wyrazach: *At si quis forte arguerit hac remedia, ut simplicissima, & plane inartificialia, ego potiori jure, ejus nequitiam arguam, & improbos mores. Si dum ringatur alios hujusmodi simplicibus medicamentis, se, uxorem, vel liberos suos, si quando agrotaverint, vel vitissimis ad sanitatem reduci exoptet.* (de Hydropse p. 143.

Boerhaave nie wyciągał, iak tylko wody, octu, miodu, wina, ięczmienia, saletry, rhubarbarum, opium, ognia, i lancetu. Owo co
mo-

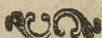
mowi na Chimikow czasu swego,
którzy wprowadzili w Medycynę
émę lekarstw szkodliwych, wyro-
bionych w ich laboratoryach :.
*Apagē anili vix dignas lucubra-
tiones personatorum Chemicorum
fabellas! Apagē vana promissa
in artis hermeticae dedecus nata!
Apagē Cyclopas, qui Phæbi sacra,
Vulcano dicant, qui artium uti-
lissima Chemicæ usum in cyclico-
rum technas convertunt! Lantæ
tamen authoritatis hæc nugæ plu-
ribus habentur, neque naris o-
besæ viris! Quasi satis non fuif-
set simplicium numero, compo-
sitorum confusione, methodorum
mole obrui, nisi in malorum com-
plementum, impudentis ignoran-
tiæ portenta accersissent. Boer-
have in dissert: de repurganda
medicina.*

Hip-

Hippokrat, który śledził tor chorob, ich syły, ich dni burzliwe i spokojne, po zważeniu wszystkich okoliczności, z tym się odzywa: *Pauca quidem hæc, atque pulchra, quæ medicinam consummant, etiam ignaris apparent, sed rerum peritis, ardua comperita sunt.*

Od dawnego już to czasu, szkoły medyckie brzmią tym *axioma* zba wiennym: „ *quod medicina simplicior, eo tutior.* „ Ale moda i przesąd, górę wzięły. Sami to tylko Doktorowie, oświeceni doświadczeniem rozważnym, przywodzą do praktyki, i umieją pożytecznie zażywać tej mądrey *Hippokrata maxymy*: *Natura morborum est medicatrix, & sibi ipsi vias invenit, non ex intellectu. & à nullo edoda, sed citra disciplinam, omnia quæ conveniunt efficit.* O nich to

to tylko samych, zacny starzec z
Cos chciał rozumieć, gdy mówił:
*Medicus obtemperans morbo, ei
imperat, suis illum artibus vin-
cit, dumque deficientis naturæ vi-
res erigit, vel furentis in sua
damna impetus temperat, pauca,
sed certa, vilia sed apta, reme-
dia invenit.* Nietrzeba nic więcej do
przekonania i nawrocenia kompo-
zytorow formulek i recept.

Non cuivis lectori, Auditorive placebo.

Lector, & Auditor, nec mihi quisq; placet.

Ovenus.

W S T Ę P

Czytelnicy moi łačno uznaią , iż tey pracy tak nudney, nie przedsięwziąłem dla tego gatunku ludzi, którzy przymuszeni są pracować na siebie i na drugich ; ale dla tych , którzy żyją i utrzymują się cudzą pracą ; którzy w próżnowanie , nieczynność , i miękkosć puszczaią się , w fałszywych pozorach szczęścia ; którzy codziennie potrzebują Doktorow, elektuarow, i wszelkich lekarstw Apteecznych , żeby tym głębiey coraz, nieszczęśliwie w różnych grzęznąć chorobach. „

Tey

Tey to ia klassie ludzi, których Panowie, maiętni, i Literaci, naywiększą część składają, szegulnie to dzieło przeznaczam; , lubo wszystkim w powszechności stanom użyteczne być może.

Zalecając wielce potrzebę rozmaitych agitacyi, niemyszę ia przywozdić tych Ichmościow, żeby żyli iak królowie, i królowe Troiańskie, albo iako dawni Arkadscy pasterze, lub iak dzisiaj żyją ieszcze niektorzy Filozofowie Indyjscy. Nie wyciągam także tego, żeby agitacyi zażywać w tym sposobie, w którym iey zażywali dawni Grecy i Rzymianie, iuż to dla włożenia się w sztukę woienną, iuż dla wprawy w zapaśnictwo; ale szczegulnie chcę takowe poruszenia zalecać, które są potrzebne do zacho-

wania człowieka w zdrowiu, i leczenia go, w chorobach.

Między ćwiczeniami, które Grecy i Rzymianie ustanowili, czy to dla nadania waleczności żołnierzom, czy też mając podostatkiem ludzi silnych i ogromnych, dla bawienia widowiskami ludu, te były: utarczki, zawody, zapasy, kułaki, rzucanie znacznych ciężarów, noszenie ich na sobie skacząc, wieszanie się i chodzenie po linach, i inne tym podobne.

Dla tych ćwiczeń, powystawiali z czasem szkoły wspaniałe, którym ponadawali wielkie przewileie, i opatrzyli Dyrektorami i Przełożonemi dla dozoru. Co większa, był ieden, *Gimnasiarcha* nazwany, do którego, ni by Szefa, należało, wyznaczać czas igrzyskom, porządek i przeciąg, w

którym trwać miały. Od tego, byli inni niżsi, iako to *Xystarcha*, który, iako Sędzia i Afsystent, przydował nad ćwiczeniami zapaśników; i *Agonistarcha*, który był Przełożony nad utarczkami.

Ale gdy *Herodicus* z *Selimbry*, wyniesiony został na Urząd *Gimnazarchy*; znając on, iak wiele użyteczna była, dla zachowania w zdrowiu ciała ludzkiego, agitacya, dokazał tego, i pierwszy służył za przykład i wzor dla drugich, iż przydano więcej Dyrektorow, ażeby wchodzący w te ćwiczenia, tak dla uniknienia chorob, iako też dla leczenia się w nich, byli dobrze kierowani. Na ten koniec obrano Profesora, który iako dobrze znający się na kwocie sił, do różnych obrotow zażywać się mianych, powi-

nien był przydować, dla okazania sposobu, miary czasu, własności ćwiczenia, każdemu przyzwoitych, żeby im wszystko wychodziło na dobre, a nic na złe. Profesorowi, nazwanemu *Gymnasten*, i który był niby Doktorem samych tylko Imperatorowi Szlachty, przydano innych, iako to: *Pedotriba*, dla pospolstwa i żołnierzy; *Sphaeristicus* należał do igrzysk piłki; *Służalcy*, do nacierań, łazien, smarowań i t. d.

Cwiczenia *gimnastyczne* u starych, były w wielu nader gatunkach; podług *Orybaziusza*, liczono ich na sześćset, zażywanych bez braku i bez różnicy; chyba tylko co do obiektu, ktoremu były przeznaczone, odmieniały nazwiska, to jest, służące do wojny i potyczek, do widowisk, lub dla zdrowia.

Nie rozszerzam się daley o nich; to, co się namieniło, dostateczne będzie moim czytelnikom, do lepszego zrozumienia zamiaru dzieła tego; a odkładając na stronę ćwiczenia, służące do rozrywki ludu, lub do wojny; wezmę tylko przed się, te ćwiczenia, które dnia dzisiejszego można praktykować, iako lekarstwa *mechaniczne naturalne*; ponieważ doświadczenie i obserwacye iasnie nam okazują, iż to są iedyne lekarstwa, udzielone człowiekowi, dla zachowania zdrowia iego.

Ukazawszy w pierwszej części dzieła tego (*Obacz Rozdział IV. kartę 157.*) potrzebę, agitacyi w powszechności, dla ochrony zdrowia; żeby wszelako, wszystkie w szczególności osoby, mogły lepiej przystofować sobie

bie rozmaite gatunki agitacyi, do swego stanu, do swoiey konstytucyi, i do swoich niemocy, okażę im pewne naturalne zasłki, które będą mogły zastępować agitacyą, potrzebną do uniknienia, a bardzo często do zleczenia wielu chorob. A lubo to wszystko, co się położyło, ma się uważać, jako rzeczy, wątpliwości żadney i zaprzeczeniu nie podlegające: z tym wszystkim, Literaci, Państwo, i majątni, mogą znajdować się w tyśiącznych okolicznościach, które nie pozwolą im tych sposobow zażywać, a tym samym życia słabego i wątlęgo nawiązać. Owoż znajdą w tym dziele, inne sposoby proste, zdatne do zachowania ich od chorob, i leczenia. Wszakże, nim ie zacznę wymieniać, słuszna rzecz, przepuścić pewne wi-

domości, które, iako przewodnicze i obiaśniające, służyć będą, do gruntowniejszego pojęcia ich wagi, i pewniejszego obrachunku ich mocy i własności.

J tak tedy w tej drugiey części rozbierać będziemy, przy pomocy nabybleyszych Fizykw i Anatomistów, iakie są narzędzia, sprawujące ruch, agitacyą, i z mordowanie w człowieku; a ponieważ tym narzędziem, są siły muszkułowe; zatym uważemy nayprzod ich skutki w powszechności, zstępując potym do skutkow szczegulnych i cząstkowych; poznawszy bowiem dobrze czytelnik, co z nich wynika; potrafi łatwo, słusne ich przystosowanie sobie uczynić, i korzyści, iakich zechce, odnosić.

DONIESIENIE

Kiedym właśnie to dzieło pisać do-
kończył, wpadł mi w ręce Opis
Ginnastyczny Doktorski i Felczerki
Pana *Tyfsota*; co mię trochę zaстано-
wiło, i zmieszało, z boiaźni, żeby to
nie było *crambem recoquere*, to jest, toż
samo drugi raz bez potrzeby powta-
rzać. Ale z pilnością przeczytawszy
ten Opis od deski do deski, znalaz-
łem, iż to jest prawie co innego.
Dzieło Pana *Tyfsota*, jest tylko lek-
kim dotknięciem *Ginnastyki*; gdy tym
czasem moje, jest opisem zupełnym,
w którym usiłowałem matematycznie
dowodzić moje podania; lubo wszy-
stko ugruntowane jest, na powadze
najsławniejszych Doktorow, Filozo-

fow, starożytności i teraznieyszych. Plan dzieła mego, rozłożenie materyi, i sama nawet materya, iest zgoła czym innym, iako oraz i cel, który miałem, w iego pisaniu; a widoki nasze ogulne, są od siebie cale różne. Czytelnik, mający dzieło Pana *Tysfota*, raczy porównanie uczynić, i uzna może iakową przewagę, widząc część iednegoż zamiaru, rozebraną dwiema sposobami różnemi.

O SIŁACH MUSZKULOWYCH
ROZDZIAŁ I.

1. **Z**naiomość ciała ludzkiego żyjącego, daje nam poznać, iż jest w nim ruch ustawiczny, rozlany po każdej części ciała, zawsze proporcjonalny siłom i popędowi ruchu ogólnego, tak dalece, iż poruszenia szczególne, zgadzają się z ruchem ciała ogólnym, i przykładają się do jego zachowania; a wzajemnie, ruch całej maszyny, zachowanie i utrzymanie siły każdej części.

2. Fiziologisci, dla jaśniejszego wystawienia tych ruchów, dzielą je na dobrowolne i niedobrowolne, lubo utrzymują, iż przyczyna poruszająca, jest też sama.

3. Z tego podziału ruchów, można dochodzić, iż iedne są, ktore odpra-

wują się podług woli człowieka , a drugie, co się dzieją same przez się, naturalnie, w iak naylepszey harmonii, i nawet pomimo baczności człowieka.

4. Każdy człowiek, ma w udziale od natury, pewną kwotę sił ruszających, czyli moc żywotną, przez którą żyje on, i jest zdatnym do wydawania pewnych skutkow, które z doświadczenia ma u siebie za podobne lub niepodobne. Chociaż w człowieku zdrowym, siły naturalne, są proporcjonalne siłom żywotnim, a te obiedwie, siłom zwierzęcym, a tak jest pewna iakaś proporcya między siłami, które są początkami mocy żywotniey; z tym wszystkim, nieznamy sobie się równie we wszystkich ludziach, równa kwota tych sił, z którychby

mogły wynikać też same skutki.

5. Ponieważ kwota sił, jest oznaczona; tedy każdy pozna łącno, iż porużenia ciała iego, tak dobrowolne iak niedobrowolne, odprawiać się będą z większą trudnością, kiedy siły poruszające, będą w mnieyszey kwocie nad zwyczaj; i że śmierć nastąpi, gdy te siły rozprószą się zupełnie.

6. Ten, co nie będzie miał, tylko połowę sił, ktore miewał zwyczajnie; nie będzie mógł nieść połowy ciężaru, ktory nosił wtedy, kiedy miał całe siły swoje; ztąd to między innemi kładą prawidło: iż trudność akcyi, jest iak odpor zawady wprost, a iak moc poruszająca wśpak, to jest: im większy będzie odpor w zawadzie, tym większa będzie trudność w akcyi: a tym mnieysza będzie tru-

дноść akcyi, im większa będzie moc poruszająca.

7. Wiadomo, iż każdy ruch, i każda akcja, jest skutkiem pewnych sił, użytych do onychże wydania; które to siły, działając, trawią się w proporcyi, większey lub mnieyszey kwoty tychże samych sił, zażytych do zwyciężenia i przełamania drugiey kwoty odporu.

8. A że w ciele ludzkim niemasz żadnego skutku, ani może dźiać się żadna akcja, któraby nie znajdowała odporu; ztąd żaden skutek, nie będzie mógł mieścić się w człowieku, bez utraty sił poruszających, czyli mocy żywotniey.

9. Dowodem tego, jest znużenie, któregobyśmy nie doznawali, gdyby siły poruszające, czyli moc ży-

wotnia, nie umnieyfały się w akcyi.

10. Ale ta kwota sił, ktore każdy ma u siebie na składzie, i ktore mu udzieliła natura, dla iego bytu i całości, powinna być wielce ochraniana i oszczędzana; można ją bowiem uważać, iako miarę życia samego.

11. Moc żywotnia, czy siły poruszające, czy dzielność, wywiedziona jest od naywiększych Fyzyologistow, z akcyi spirytusow żywotnich, z sił ściągłości i spoyni członkow, do ktorych stanu, stosują się skutki. Niektórzy, usiłowali wykładać przez sam Mechanizm wszystkie te skutki; ale nie dokazali tego, zapadłszy w błędy i głupstwa, rozumowi przeciwne. Ale drudzy, oświeceńsi Fyzyolociści, uznali, i dowodzą, iż inna osobna moc, ktora nie jest ciałem, działa wespół

z mechanizmem, i że przez swoje własne siły, staie się nayprzednieyszą przyczyną, wżyskich swoich porużeń, i akcyi, ktore ciało ludzkie wykonywa.

12. Lubo człowiek, będzie zdalny do dźwignania ciężaru od 60. funtow, dla tego, iż organy iego, sposobne są ten ciężar utrzymać; wszelako nie dokaże tego, ieżeli w to nie potrafi, żeby spirytusy, złączyły się razem z siłami, do wydania tego skutku. Na wzajem, moc ta poruszająca, choćby wżyskich sił swoich dobyła do dźwignienia tego ciężaru; nie potrafi tego dokazać, ieżeli organy, ktemu zdalne nie będą. Owo prawda! ktora iawnie wydaie się w starych i dzieciach, i w tych, ktorzy pracami znużą się, lub ktorzy chorują.

13. W pierwszych, słabość naturalna członków, nie dopuszcza człowiekowi czynić usiłowań, i uważa się, iako niezdatna do trudu; a w drugich, słabość organów, nie udziela siły, stosownie do zamiaru. Ztąd wynika, iż człowiek, zwątlonym będąc i osłabionym, czy to wiekiem czy pracą, okazuje się wszelako być sposobnym do czynienia usiłowań (choć przy słabości i zwątleniu organów) z przyczyny, iż spiritusy zbiegają się tu z nowemi siłami, i służą niby za podsyćcenie siłom, których członki nie mają. Ztąd sławny Pan *Bernoulli* twierdzi, iż, jeżeli który człowiek, niesie z siłeniem się ciężar od 20. funtów, i ubiega w minucie przeciąg od 200. stop; tenże sam człowiek, będzie mógł siłenie podwoić, ale nie prędkość.

biegu , a przynajmniej z trudnością.

14. Wnoszą ztąd, iż skutki, będą zawsze w porównaniu sił, zażytych od tych dwóch mocy, które w kaźdey akcyi i porużeniu, wzajemnie się zasilają.

15. Zeby modz mieć, choć po części, wyobrażenie nieskończonych za-
siłkow, których natura w operacyach
swoich zażywa, uczyniemy roztrzą-
śnienia szczegulne nad mocą żywo-
tnią, o ktorey się tylko w powszechno-
ści namieniło.

16. Zeby dociec , iak wielka jest
moc żywotnia , ktorey człowiek za-
żywa, dźwigając ciężary, stojąc, prze-
chadzając się, biegając, skacząc, i pra-
cując, iakimkolwiek bądź sposobem;
nie można tego lepiej poznać, iak tyl-
ko przez wymiar sił skutecznych, czy-
li rzeczywistych.

17. Miara sił skutecznych, czyli rzeczywistych, nie wynika, iak tylko: z ciężaru, wyniesionego na powietrze: z wyśokości ciężaru wyniesionego: i z kwoty czasu, użytego na to. Jest to miara i produkt, ktory, według Mechaników, trzeba zawsze zażywać, stosownie do przyczyn i zawad, umnieyszających siły.

18. Przyczyny, umnieyszające siły, według Fizyologistów, są: *Nayprzod*, iż niektóre muszkuły, przyczepione są bardzo blisko *spomoclion*; a zatym kości, poruszane bywają muszkułami, iak sznurami: *Powtore*, iż niektóre muszkuły, przypinają się do kości ukośnie, tak dalece, iż sprawiają odpor muszkułom, przyczepionym w linii prostej. *Potrzenie*, przez odpor, ktory sprawia twardość kości, będąc mu-

szkuł naciągnięty tyle przez ciężar, który się podnosi, ile jest naciągnięty przez same kości. *Poczwarte*, ponieważ znajdują się niektóre muszkuły, od dwóch lub od trzech artykulacji, i które nie mogą złożyć własnego swego członka, bez składu wszystkich innych artykulacji.

19. Do tych odporów przydać należy, ściąganie muszkułowe, nieruchawość i ztężenie fibrow, i ciężar członków. Zawady, które trzeba przezwy ciężać, i dla których moc żywotnia, która zażywa się, ma być zawsze większą.

20. A lubo Mechanicy, całe systema ciała ludzkiego, mają za machinę hydrauliczną, złożoną z nieskończoney liczby narzędziow, podobnych do narzędzi mechanicznych; z tym wszy-

stkim, iak wielkie, dziwne, i do wierzenia trudne są siły ciała ludzkiego, które rozlicznie zażywają się w rozmaitych fileniach i akcyach, każdy może sobie wystawić z tego, co się rzekło pod liczbą 18. i 19.

21. Jak wielkie musiały być filenia, które czynił *August II.* Król Polski, kiedy łamał podkowy i talary! *Tragarze Carogrodzcy*, noszą ciężary od 900. funtow, a ja znałem iednego chłopca *Medyolańskiego*, który nosił 24. miary (tamtego kraju) nasienia *Inianego*, które czynią połczwartą korca *Polskiego*, wyrownywającego ciężarowi 900. funtow. Sam ieden człowiek, może nosić ciężar od 2000. funtow *Angielskich*, kiedy się obciąży równie po całym cielem, iako to dowiodł *P. Desaguliers.* Kazał on

zrobić taki stroy, mocą ktorego, rozdzielit po wszystkich częściach ciała, tę kwotę ciężaru, którą każda część mogła nośić, stosownie do drugich, i zkaąd nie było żadney cząstki, ktoraby należycie obciążona niebyła.

22. To, co się rzekło (pod liczbą 18. i 19.) dowodzi, iż dla podniesienia wielkich ciężarów, potrzeba wielkich sił; iakże tedy wielka moc żywotnia być musiała, do wykonania tych sił, któreśmy dopiero co przywiedli?

23. A jeżeli niemożna dokładnie, ani zważyć, ani obrachować stopniow mocy żywotniey, która znajduje się w człowieku, dla różności osoby, w różnych stanach ciała i duszy; przestaniemy więc na poznawaniu przez obserwacye wieków przeszłych, a doświadczenia terażnieysze, iaka to jest ta kwo-

ta znużenia, która przypada do najszych sił, i nic więcej, niemogąc obrachować, iak tylko siły, skutecznemi nazwane, pod liczbą 16. 17.

24. Takim to sposobem uczynił P. *Bernulli*, kiedy chciał znaleźć sumnę sił poruszających, wynikłą z kwoty ruchu, rozmnożoney przez czas; nie mierzając się nad dociečeniem, iak one były zmniejszone, z przyczyny odporów (18. 19.) i iak się odmieniały w różnych osobach i różnych okolicznościach.

25. Dostyc miał na tym ten mąż sławny wynaleść, iż kwota ruchu i akcyi, zawięznię się i wynika z sił ruchu, działających w tymże samym czasie: zostając zawsze skutek, proporcjonalnym przyczynie.

26. Podług takich prawideł i reguł, *P. Bernulli* obrachował, iż rzemieślnik, który pracuje każdego dnia przez 12. godzin, i który drugie 12. obraca na sen, iedzenie, i spoczynek, używa tyle siły, albo prawie tyle, ile trzeba do wyniesienia w górę na iedną stopę, iedney stopy kubicznej wody, a to na każdą sekundę dwunastugodzinney pracy swoiey.

27. Uczony *Euler*, obrachował siłę człowieka zdrowego, iż iest taką, że chodząc horyzontalnie, może nieść ciężar od 60. funtow, z szypkością biegu sześć stop na każdą sekundę.

28. Tym większa tedy będzie moc żywotnia, potęga, czyli siła poruszająca (12. 13.), kiedy ciało będzie się mogło ruszać z większą szybkością, i przez dłuższy czas, nie poczuwa-

iąc utraty tychże sił. Jeden człowiek, będzie mógł dźwignąć i utrzymywać ciężar od 60. funtow, bez wielkiej przykrości, gdy tym tym czasem drugi, nie potrafi tyleż dźwignąć, chyba z wielkim znużeniem, i znaczną stratą mocy żywotney.

29. Ponieważ każda akcja, czyli ruch dobrowolny lub niedobrowolny, wiedzie zawsze za sobą stratę sił (9. 10.); owoż przedłużając takowe roztrwonienie pracą, przyszłoby się wprędce do tey kwoty wymierzoney, którą natura zawarowała, iż tak rzekę, u człowieka na składzie.

30. Ale natura, zapobiega temu, przez pokarm, napoy, i spoczynek, i tak to rozporządza, iż przez tenże sam sposób, którymby człowiek żyć przestał, może przeciwnie zachować

się w dobrym zdrowiu. Ponieważ im w większym zażywaniu i obrotach są organy ciała; tym się bardziej umacniają. Ani pokarm, ani napój, ani spoczynek, nie pomogłyby nic do przedłużenia życia i pomnożenia sił, gdyby się niezażywało proporcjonalnej agitacji.

31. Jeżeli natura, nie wzbudza apetytu, ani czyni pochopów w czło-
wieku, tylko w proporcją do potrze-
by; jeżeli wyciąga życia czynnego i
ruchawego; jeżeli chce, żeby wszy-
tko było w przyzwoitych granicach,
dla uniknienia dwóch nadmiarów: nad-
to wiele, lub nadto mało; jeżeli nam
wystawia poruszenie i znużenie, iako
przedniejszy sposób zachowania się
przy zdrowiu i zleczenia w choro-
bach; widzi każdy, iak wielce rzecz

jest potrzebna, czynić wiele agitacyi, a częstokroć aż do znużenia, tym więcej, iż utrata sił przez agitacją umiarkowaną codzienną, jest najmniejszą cząstką z naszej mocy; gdyż nadgradza się bardzo łatwo codziennie przez pokarm, napoy, i spoczynek; rzeczy, których zażywa się z tym większym ukontentowaniem, im się więcej, przez agitacją, ich potrzeba i skłonność ku nim pomnoży.

O skutkach ruchu w powłzeczności.

Obszernie się mówiło w pierwszej części dzieła tego, wydrukowanej przeszłego roku. Teraz rzecz mieć będziemy.

O skutkach szczególnych, wynikających z ruchu cząstkowego.

ROZDZIAŁ II.

1. **O**krom dobrych skutków, wynikających z ruchu całego ciała, wymieniemy poruszenia cząstkowe, tak nazwane od Fیزیologistów, które od szczególnych sił wydawane bywają. Mowiliśmy, iż przez moc ruchu, mięszkiły ściągaia się, i oddalają się rozmaicie w różnych częściach, podług potrzeby i woli, co wzruszenie krwi proporcjonalnie powiększa.

2. Mięszkił ściągaiać się, przez krew zawartą w żyłach krwistych, i onę naprzód popędza; a odprężaiąc się, dopuszcza, żeby nowy bełt krwi pomknął się znowu z większą łatwością, nie tylko dla dalszego utrzymywa-

nia cyrkulacyi krwi (*obacz Rozdział I. Tom: I.*) ale też dla prędzszego zrobienia mieysca tey krwi, którą żyły pulsowe zsyłaią. Przez ten tedy Mechanizm, cyrkulacya krwi podwaja się, i nabywa szypkości w biegu, podług zdania uczonych: *P. P. Goddart, Glifsonius, Swamerdam, Boerhaave, Hamberg i t. d.* Lubo sławny *P. De Haller*, o tym powątpiwa. Jego wątpliwości, na tym zasadzaią się: *Nayprzod:* iż niewidać różnicy w obwodzie muszkuła ściągnionego. *Powtore:* iż muszkuł, nie staie się bladym, a że sądzi, iakoby w tych okolicznościach kanały muszkuła były pełne. *Co,* podług mego zdania, nieprzeszkadza, żeby tok krwi nie był powiększony przez czynność muszkułową, i żeby mu wrazone nie były większe pope-

szkodzonego nie wzmocnienia ciegła

dy szypkości, których nie miał pierwey, i żeby będąc popartym przez czynność muszkułową, nie robił się łacniej ustep, dla przypliwającego nowego krwi bełtu.

3. Wrzeczy samey, jeżeli się zatrzyma przez długi czas muszkuł, ściągnięny przez moc jaką, statecznie działającą; krew w nim cyrkulować będzie w mnieyszey kwocie, w iednym ze przeciagu czasu; poniewasz kanały krwiste, muszkułu ściągniętego, i hartownego, będąc ściśnione, dopuszczają toczyć się krwi w tey kwocie, w którey pierwey płynęła; ztąd cyrkulacya, musi być koniecznie opieszalą. Poruszenie więc ciała, czyli ruch ściągania i odpreżania się muszkułow, na przemianę czyniony, przyspiesza tok krwi; gdy przeciwnie, ściągnięcie ciągłe muszkułow, on opóźnia.

4. Zstąpmy teraz do tych skutków szczególnych, które wynikają z poruszenia, dziejącego się w jednej tylko części ciała, pod ten czas, gdy inne części zostają w spoczynku. Które to poruszenia, mogą być bardzo pożyteczne, podług rozmaitych potrzeb, kiedy zostaną wytknięte od Doktorów biegłych, i uczonych postrzegaczów natury, ale nie od tych Doktorów, niewolników ślepej praktyki i zwycaju.

5. Dwa gatunki szypkości, rozczniali Mechanicy w sokach ciała ludzkiego. Jedną nazwaną *aktualną* czyli *rzeczywistą*, którą płyną soki w pewnym czasie w żyłach pełnych, i odpor czyniących. Drugą nazwaną *możną* czyli *być mogącą*, która jest przeciągiem, iakiby mogły soki, rzeczywiście prze-

bieżeć, gdyby w żyłach próżnych, lub na powietrzu toczyły się. Pierwsza szypkość, nie wiele co znaczy, w porównaniu z drugą, którą można wymierzać z wyfokosci, do której ferce wzbija foki.

6. Fizyologisci, dosyć mocne mają dowody tego mniemania, iż kiedy otworzy się żyła w ciele ludzkim; tedy fok w niej zawarty, i w innych iey przyległych, płynie z większą szypkością, niżeli płynął przed otwarciem. Uczony *Robinson*, przysadził do naczynia pełnego wody, pewny zbior cewek wałkowatych, złożony z iednego pnia, i z trzech gałęzi, rowney szerokości i długości, ustawionych na iedneyże płaszczyźnie. Załadził on gałęzie, w odległości 4.9.16. stop, od końca tego zbioru, gdzie siła

poruszająca była przyłożona, i ostrzegł, iż w tymże samym czasie, gałęzie wypuszczały kwotę wody, iak liczby 9. 6. 5. zaczynaią się, w iak naybliższym położeniu siły popędzającej; a ponieważ te cewki, były rowney szerokości i długości, zatym szypkość, równała się kwocie wody wypuszczoney. Ztąd wniosł, iż prędkość toku krwi, w żyłe ciała ludzkiego, jest większą lub mnieyszą, według tego, iak żyła, jest bliższa lub dalsza, od siły poruszającej. Chociaż te doświadczenia mają nieco przystosowanie wątpliwe, iako nas *P. de Senac* ostrzega; ponieważ soki płynące po kanałach ciała żyjącego, mogą nie zachować tych prawideł, które pełnią kanały stałe, iakich *P. Robinson* zażył do wzmiankowanych doświadczeń; z tym wszy-

śk m prawidła same, nie przestaią być dla tego pewnemi, i skutki, mogą także równie pewne wynikać, jeżeli ich będzie się doświadczać na ciałach żyjących, iako to potym obaczemy.

7. Przez te doświadczenia, ukazuje się iasnie, że jeżeli przez otwartą żyłę, płynie sok daleko bystrzey, w pewnym przeciągu czasu, i jeżeli w żyłach innych, tey naybliższych, płynie sok z większym pędem ku otwartości; tedy krew w innych kanałach, toczy się wolniey niż przedtym; zkąd wniesć należy, iż umnieyszenie szybkosci, iest większe mniey lub więcej, (*ceteris paribus*) podług tego, iak żyły, są bliźsze lub dalsze, od żyły otwornej.

8. Ta prawda, utwierdzona iest nie- skończoną liczbą przedziwnych do-

świadczeń, czynionych przez P. *de Haller*. Zawsze on postrzegał, iż przy pufzczaniu krwi, pomnażał się bieg krwi, nie tylko w żyłę otwartą, ale i w tych, które związek z nią miały; a to tym więcej, kiedy żyły wprost łączyły się z sercem. J tym to sposobem doszedł rzetelności nauki P. *de Bellini* o derywacyi i rewulfyi, i przyświadczył doświadczeniom P. *Robinsona*.

9. Ztąd Doktorowie postrzegają, kiedy każą krew pufzczać w gorączkach, iż częste bicie pulsu, umniejsza się w tymże samym czasie, i tym więcej, im z większym pędem krew wypływa; tak dalece, iż *Galen*, kazałszy razem upuścić podostatkiem krwi w ostrej gorączce, w momencie uleczył chorego. Tak mocą ru-

chu mechanicznego rewulsyi, chorzy na dyarye, transpirują mało, i mały mają odchod uryny. W ospie, i w chorobach skórnych, w których humory unoszą się ku częściom zewnętrznym, chorzy cierpią zatwardzenia, i również mało wydają uryny.

10. Z doświadczeń tedy niezawodnych i bardzo wielu dostrzeżeń, Fyzyolodzy, zniewoleni byli uznać w ciele ludzkim prawidła derywacyi i rewulsyi; lubo w wielu okolicznościach nieodpowiadają one dostatecznie regułom hydrauliki i hydrostatyki, i lubo tyle mężow, sławnych nauką, niechciało ich przypuszczać, iako to PP. *Senac, Hambergerus &c.* Tak tedy rozumiem, iż mi nie trzeba rozciągać się daley w pisaniu nad utwierdzeniem mocniejszym tego prawidła,

czyli prawa , które do naszey rzeczy należy.

11. Człowiek, może podług swoiey fantazyi, odmieniać poruszenie i wzruszenie w wielu częściach ciała swego, wzniecając przez ruch, naprzemiannę czyniony, muszkułow ściagnienie i odprężenie, i sprawować w kanałach i sokach, w nich zawartych ruch bardzo znaczny, pod ten czas, kiedy reszta ciała zostaje w spoczynku. Tak, kiedy iedna część ciała porusza się, soki w niey powinny płynąć z większą szypkością, niż pierwey, podług prawideł, którym ciało ludzkie jest poddane.

12. Może tedy człowiek, podług swoiey fantazyi, odmieniać w wielu częściach swoiey Machiny dyrekcyę sokow, i to zrobić, żeby w niektórych

częściach, one cyrkulowały z większym pędem, iako zostające w agita-
cyi i ruchu; a w drugich, umnieyszyć
kwotę soków i ich tok, zostawiając je
w spokoyności. Jako równie, wolno
mu, umnieyszyć i rozpedzić napływ
soków, z iedney części rozruszanej,
powiększając ruch i czynność w dru-
gich. Każdy tedy może zrozumieć,
za co, ruszając tylko iedną część cia-
ła, ona nabrzęka, nabiera więcej ko-
loru, i rozgrzewa się bardziéy od in-
nych części. Są to nieodmienne o-
znaki, które każdy może sam na so-
bie postrzegać, kiedy w szczegulno-
ści, którą część ciała przez nieiaki
czas agituje.

13. Natura, ułożyła ciało ludzkie z
temi prawidłami, i przez też same
prawidła, ona nam ukazuje to igrzy-
fko,

fko, które iey się podoba, i które przyzwoita rzecz, czynić w ekonomii zwierzęcy, i odmieniać w rozmaitych częściach maszyny, tak względem czasu, iako względem sposobu, iako też względem dyrekcyi cyrkulacyi, i iey szypkości. Okrom skutkow, które wynikają z ruchu dobrowolnego w ciele ludzkim, i o którym dostatecznie się mowiło, Doktorowie postrzegają zawfze: iż, kiedy się przyłoży do skóry iaka rzecz podniecająca, tedy więcey wznieca się ciepła, czerwoności, i nabrzęknięcia, a pod czas nawet i gorączka; że pokarm u kobiet, nasienie, ślina, nie zawfze oddzielają się równie, ale tylko w okolicznościach szczegulnych; że łzy, i wiele innych sokow. pomnażają się przez rozmaite passye duszy,

bez wzbudzenia pośpiechu w całej cyrkulacyi; lecz przeto, iż w tychże samych organach, funkcyja się ożywia, i oddział czyni się zupełnie, z przy- czyny iakoweyś dyrekcyi cząstko- wey, iakoweyś ofobliwfzey szypko- ści, i iakowegoś pomnożenia fok.

O PORUSZENIACH PIERSI

ROZDZIAŁ III.

1. **C**złowiek, póki żyje, póty oddy- cha; i wiadomo, iż ten mecha- nizm, wykonywa on, niedobrowolnie i dobrowolnie, czyniąc odetchnienie częstfze, lub mniej częstf, i tam daley.
2. Człowiek zdrowy i filny, zabie- ra w odetchnieniu całkowitym, podług potrzeby i sił natury, 3. 4. 6. sekund, a pod czas i więcey.

3. Może, podług upodobania, opóźnić, i przedłużyć odetchnienie, aż za 15. sekund; iako równie może je częstszym uczynić, oddychając zupełnie w przeciągu siedney sekundy.

4. Zatem odetchnienie, może się przyspieszać, aż do trzech, czterech, i sześciu razy więcej, niż jest w stanie naturalnym; a pięć, siedm, lub dziesięć razy mniej, nad stan i bieg naturalny.

5. Lubo w stanie naturalnym, części zawarte w piersiach, nie są nigdy w spoczynku; z tym wszystkim, wszystkie te odmiany, nie tylko się mogą częściej powtarzać, podług upodobania, ale też opóźnić, zmniejszać, i zatrzymywać, (4.); ponieważ człowiek, może, podług woli swoiey, przyspieszyć ruch pierśi, aż do wzbu-

dzenia gorączki, i zatrzymać tenże ruch pierśi, aż do śmierci.

6. A lubo żaden Filozof, nie miał nigdy tey mocy, żeby mógł poruszać serce, podług woli swoiey; z tym wszystkim, każdy może, iak zechce, przez sposob oddychania, mieszać i odmieniać ruch iego. Rozumieć tedy należy, iż przez ten to sposob, Pułkownik *Townschend*, umierał, i do życia przychodził, kiedy chciał. Także, co *Swamerdam* o iednym młodzianie napisał, który, przez odmienny sposob oddychania, sprawował płynienie krwi przez ranę w nodze, kiedy tylko zachciał. Także, ten kuglarz, który za świadectwem *Baglivi* i *Camerarius*, wyniszczał w sobie puls, podług swoiey fantazyi.

7. W wciąganu w siebie powietrza,

powietrze wchodzi do pierśi, dla rozszerzenia płuc; te, rozszerzając się, czynią naciśnienie na żebra, przymuszają *sextum transversale* do splezczenia się i unieżenia, a zatem i do uczynienia więkźzey przestronności w pierśiach.

8. Bardzo wiele jest zdań o mocy wpadającego powietrza w wciąganiu, kiedy wchodzi do płuc; i zda mi się, iż naywiękźi Fizycy, niezgadzaią się na to, iako: *Jurini, Hales, Helvetius* Doktor, *Bernulli, Michelotti, Borelli* i t. d. dofyć nam tym czasem wiedzieć, iż jest bardzo wielka, chociaż nie można iey określić dokładnie.

9. Doświadczenie nas uczy, iż w wciąganiu powietrza, naczyńia i bronkiie płuc, rozszerzają się wżerz i

wzdłuż, puls staie się częstszym, i siły całego ciała powiększają się; a na odwrot (a), w wyziomieniu powietrza, to jest kiedy powietrze z płuc wyrzuca się, puls staie się powolniejszym, i siły zmniejszają się. Skutek, którego zawsze rzetelność uznana była od największych Fizyków, i któ-

(a) P. *Thruston* uważał, iż podczas zatrzymanych odetchnień, i w wyziewaniach, puls drobniał, a w wciąganiu powietrza, rozszerzał się, i stawał się pełniejszym. P. *Hales* dostrzegł, że ciepło krwi, powiększa się dwoma stopniami, kiedy się zatrzyma odetchnienie przez jedną minutę. Doznają tego, lubo niewiedzą dla czego doznają, ci wszyscy, którzy, czując zimno, ufa sobie, z samego iakowegoś instynktu natury, zatykają; a ofobliwie ubogie kobiety, zawięzując ufa ze wszystkim, iż im jest daleko ciepley.

ry PP. *Hales, Swamerdam, Kaw*, potwierdzili.

10. W płucach, krew cyrkuluie w tak wielkiej kwocie, przez tyle czasu, ile cyrkuluie w reszcie ciała (*Obacz Tom I. Rozdział I. dzieła tego*); a odechnienie, iest uznane, za siłę, potrzebną do utrzymania, i ciągu cyrkulacyi krwi, tak w płucach, iako też w całej machinie.

11. A lubo w wciąganiu powietrza, krew cyrkuluie wolniej w płucach (9.); z tym wszystkim, nie można tegoż wciągania zbyt przedłużać, bez niebezpieczeństwa życia. *Hoozio*, w swoich doświadczeniach, widział umierające zwierzęta, których płuce, ciągle były rozdęte; i PP. *de Gorter, Hales, Swamerdam, i Bagliwi*, dostrzegli, że w wciąganiu powietrza, kiedy iest

nazbyt przedłużone, puls, co był
 pierwey mocny i pełny, staje się zna-
 cznie mnieyszym, i że napadają za-
 wroty głowy, mdłości, a nakoniec
 i śmierć. Co oczewiście ukazuię po-
 trzebę wzajemney odmiany, to iest
 wciągania powietrza, i wyziewania;
 poniewasz nie można długi czas wy-
 żyć, iezeli te dwie operacye, nie bę-
 dą na przemianę następować po so-
 bie (1).

13. Z tego wszystkiego ukazuię się,
 iako poruszenia, w zatrzymaniu
 gwałtem powietrza w pierśiach, krzy-
 czenie, kłamanie, mowa, śpiewanie,
 śmiech, płacz, i kichanie, mogą sku-
 tkować; i dla czego należy ie uwa-
 żać, iako sposoby mechaniczne na-
 turalne, zdadne do czynienia odmian
 znacznych w całej machinie ciała

ludzkiego: gdyż wszystkie te wymie-
nione poruszenia, są uznane za spo-
sobne, podług wzwyż rzeczonych pra-
widła, iuż to do przyspieszenia ruchu
pierśi, żołądka, i całej cyrkulacyi
humorow, iuż też do opóźnienia one-
go, a nawet przeszkodzenia, i wstrzy-
mania biegu sokow, nie tylko w plu-
cach, ale w całym ciełe.

14. Uważając rozmaite siły w tych
sposobach, i że przez te poruszenia,
wynikające skutki na ciało ludzkie,
tak są rozliczne; wniesć łacno, iż z
wolna, i po stopniach, one rozróżnić
należy.

15. Zaczym nie trzeba dziwić się,
że starzy, którzy przepisy swoje roz-
porządzali podług skutkow; że, mo-
wię, starzy, zalecali praktykę, iak ie-
dnego tak drugiego, stosownie do wie-

ku, do płci, do konfitytucyi, i temperamentu.

16. Z tych porużeń, które odmieniały się podług rozmaitych potrzeb, uznawali oni wielkie korzyści, iakie praktykuiący takowe porużenia, odnosili w uniknienu bardzo wielu chorob, które tak często napadaiają tych, co nieostrożnie sobie postępuiają, co się nie szanuią, względem gardła, pierfi, serca, a podczas całego ciała, przez rezolucye organow- katzlem, katarrem, suffokocyami, ciężkością odechnienia, palpitacyami serca, i tyfiacem innych chorob.

17. A iżby każda rzecz, obracała się na dobre; przepifali oni reguły i ufiawy, z doświadczenia podane, któremi iedynie powodować się chcieli. Starzy tedy *Gimnafiycy* nas ostriegli,

iż ci, którzy nie byli wzwyczajeni do tych poruszeń, mieli zwolna zaczynać, i po stopniach coraz pomykać się do większych fileń; po odbytych stolcu, natarczy części dolne, i zwilżywszy czoło gąbkami, umoczonemi w zimney wodzie. Rownie także oni chcieli, żeby zaczynać te poruszenia, rozmawiając, potym przechodząc się, a dopiero przytąpić do mocniejszych wzruszeń pierśi; postrzegając i tego, iż w kazaniu, i śpiewaniu, zaczynać trzeba od tonów, grubych raczey i mniej gwałtownych, a potym przejść do mocnych; ponieważ doznali, iż zaczynając od tonów, cienkich i wysokich (11.), napadały palpitacye serca, skroni, i mozgu, nabrzęknięcie oczu, i wuszach dzwonienie.

18. Przez te poruszenia pierśi, puls

staie się mocnieyszym i prędzszym(13); a przez mocne i częste wciągania powietrza, ciepło się pomnaża, sprawiając cyrkulacyą prędszą i łacnieyszą (5.9.); i ztąd odprawiają się lepiej wszystkie odchody i oddziały humorow, tak dalece, że apetyt, pragnienie, i dobry humor, muszą po nich nastąpić.

19. Owoż każdy uznać może, iak wielce użyteczna jest praktyka tych zařítkow mechanicznych, ieżeli żąda trzymać się w zdrowiu, i zachować się od tych chorob, które gardło, pierś, i serce, szczegulniey napadają.

20. Dotąd niemowilo się, tylko o poruszeniach pierśi w powszechności, nie wchodząc w żadną szczegulność. Wszakże, dla zupełnego uiszczenia się w obietnicy, daney względem opisanja tego, co się tycze medycyny ku-

ruiącey, trzeba nam weyść w roztrząśnienie skutkow osobnych, iakie one wydaia. To też i uczyniemy w artykułach następujących, nic nie przywodząc, iak tylko to, co stateczne dostrzeżenia, i wielokrotne doświadczenia utwierdziły, i to co nam starożytność prześiała.

O przytrzymaniu, zmuszonym przez silenie, powietrza wciągniętego w pierś.

A R T Y K U Ł I.

Niepuszczenie tchu, czyli powietrza wciągniętego przytrzymanie z ufilnością w pierśiach, było u dawnych, podług *Celiusza Aurelia*.

na i *Galena*, nieskończenie wazone, i w wielkim szacunku. Zatem, nie tylko ie zalecano zapaśnikom : ale i tym wszystkim , którzy pragnęli w zdrowiu zachować się. Zapaśnicy, byli to ci , którzy wszystkich innych celowali w poruszeniach, siłą i gwałtownością, z którą one odprawowali. Równie dla popisania się z siłą swoją, czynili bardzo długie wciągnięcia w się powietrza, zatrzymując toż powietrze w płucach , przez znaczny przeciąg czasu.

22. Boday czy nie zapaśnicy nauczyli się tego poruszenia ztąd, iż dostrzegli , że w wciąganiu wewnątrz powietrza , popędza się tok krwi , i siły całego człowieka pomnażają się dość znacznie (9.); albo też, iż chcieli tym sposobem naśladować pozie-

wanie, którego natura w wielu okolicznościach pożytecznie używa.

23. Poziewanie, nic innego nie jest, iak tylko wciągnięcie gwałtowne powietrza, które się wzbudza mechanicznie, na dobro człowieka. Powietrze, które wciąga się w poziewaniu, jest w znaczney kwocie; a wzdąwszy i napełnwszy płuca, bywa znowu wypędzone z wolna z pierśi.

24. Każdy może dostrzec, że poziewania, nie są nigdy tak częste, iak przed snem albo po śnie, po mdłościach i konwulsjach, w droszczach gorączkowych, w pełnościach żołądka, i po długich pracach, odprawionych na czczo. Oczewista jest, iż w tych wszystkich okolicznościach, cyrkulacya źle się odprawuje; tak dalece, iż rzec można, że natura, zażywa ta-

kowego sposobu mechanicznego, do orzeźwienia cyrkulacyi krwi, i zapobieżenia niebezpieczeństwom życia.

25. W jakimkolwiek bądź sposobie, przytrzymanie tchu, nazwane *cohibitio spiritus*, uważyliby się, przyznać należy, iż jest nieomylnie poruszeniem pierśi, nader skutecznym i zdatnym, do sprawienia w ciele ludzkim wielkich odmian (5.9.19.)

26. Mowiliśmy, iż wolno jest zatrzymywać powietrze wciągnięone, aż do pewnego czasu (4.): iż w tym czasie, wydrążyć pierśi, rozprzeźstrzenia się (7.); a gdy płazczy się *sectum transversale*, przyciska ją się wszystkie wnętrzości niższego żołądka. Jest to ciśnienie, które może się powiększać i pomniejszać, podług woli, czy to natężając i ściągając muszkuły niższego żołą-

żołądka, czy to one rozwalniając, zażywa w zatrzymaniu tchu, samych tylko muszkułów pierśi.

27. Tak tedy każdy widzi, iak *Erisimacus* i *Galen* mądrze czynili, zalecając ten sposób mechaniczny prosty, na uśmierzenie szczkawki; ponieważ *diafragma*, zostając nieporuszonym przez czas nieiaki, wychodzi z tego chorobliwego stanu skurczenia się, z którego, rozumieją, iż szczkawka pochodzi. Takim to sposobem *Aristofanes*, pozbył się szczkawki w pożyciu Platona, i takim oraz sposobem wszystkie osoby delikatne, szczkawkę cierpiące, bez żadnych innych lekarstw, pozbawiać się iey mają.

28. Zatrzymywanie umyślne zużytkością wciągnionego powietrza, leczy nie tylko szczkawki, ale i kaszel,

który pochodzi z nadmiaru zimna, iako *Galen* rozumiał, to jest w tych to katarach kronicznych. Katar, który sptawuie łechtanie, drażni powierzchowność wewnętrzną płuc, zstrzępia ją, a ztąd wznieca się kaszel, nie dopuszcza wchodzić do pierśi tey kwocie powietrza, któraby była dostateczną do sprawienia całkowitego wciągnięcia; tak dalece, iż którzy podlegają takowym dolegliwościom, oddychają z trudnością. Ale te dolegliwości, mogą się łacniuteńko oddalić, przez czynienie wielkich w sobie wciągnięć powietrza, utrzymując z ufilnością, przez pewny czas, toż powietrze, wciągnięne w pierśi. Powtarzając często takowe poruszenie, ułatwia się cyrkulacya sokow w kanałach płucowych, która się była u-

mnieyszyła i zwałiła (9.); a gdy ztąd przybywa sily i ciepła, humory, z kleiowatych i flegmistych, iakiemi były, stają się płynnemi i obrzednie- mi; zatym zastania limfatyczne, mu- szą się mechanicznie rozpedzić.

29. *Celius Aurelianus* sądzi, iż peł- ne wciągnięcia powietrza, mają być równie użyteczne dychawicznym; któ- re my wszakże rozumieć chcemy o tych, którzyby cierpieli tę niemoc, z przyczyny wyrażoney pod liczbą 28. A *Celsus* i *Ætius* utrzymują, że pra- ktyka *wstrzymywania tchu*, jest lekar- stwem, nader skutecznym dla tych, którzy doznają trudności w mowie- niu; ponieważ oni dostrzegli, że przez mocne wciągnięcia i wyziewa- nia powietrza, odchodzi w tymże czasie, lub wkrótce potym, smark,

czyli materya katarowa, ustami lub nosem. Jest to skutek i prawda, którą można postrzegać codziennie w dzieciach, kiedy się wiele śmieją lub płaczą.

30. Z tego co się teraz mówiło, jest rzecz iasna, iż nazwisko lekarstwa, czyszczącego pierś, służy właściwie *zatrzymaniu oddechu*, w chorobach tym podobnych, niż innemu jakiemużkolwiek bądź, aptecznemu lekarstwu.

31. Przez silenie, powtarzane pełnych wciągnięć powietrza, przyciskają się wszystkie wnętrzości niższego żołądka (7.) i tym więcej iefzcze, kiedy pociągną się do działania wespół muszkuły brzucha; co udziela nowej siły wszystkim wnętrzościom, ażeby dopełniały lepiej swych powinności.

32. W rzeczy samey, natura ukazała mechanicznie wszystkim, iż należy zażywać tych fileń, dla pozbycia się materyi odchodowych i uryń: i przy pomocy zatrzymania tchu, czyniemy te wypróżnienia z większą łatwością; iako przeciwnie, płód w żywocie matki zamknięty, nie wypróżnia się, ani z swego *meconium*, ani z swoich uryń; ponieważz pozbawiony jest tego potrzebnego sposobu. Znałem pewną osobę, która chodziła na stolec, tyle razy na dzień, ile chciała, byleby tylko głębokie uczyniła wciągnięcia powietrza, przez czas nieiaki.

33. Praktyka ta, jest także bardzo użyteczną dla kobiet przy położu: zatrzymując wciągnięcie powietrza, popędzają płód z żywota, i każda położnica, doświadcza bardzo dobrze u-

żyteczności tego mechanicznego sposobu. Znają go i baby, a bardzo często zalecając on nazbyt swoim położnicom, przechodzą granice użyteczności onego.

34. Jeżeli przez silenia, powtarzane mocnych wciągnięć powietrza, pomnaża się siła i czynność wnętrzości niższego żołądka (31.) tak dalece, iż one odprawują, lepiej i z większym pośpiechem swoje funkcye; przez też samą przyczynę, pomnażają się wszystkie odchody; ponieważ w głębokich wciąganiach powietrza, powiększa się bieg krwi i humorow (9.), co jest dowiedzione przez doświadczenia *Statycznego sławnego Santoryusza*, które okazują, że nieznaczne parowanie, iesliby było opieszalsze, i umniejszone, ożywia się i powiększa poziewaniem.

35. Zatem, iakże wielce użyteczne być powinno to lekarstwo mechaniczne naturalne, dla tych wszystkich, którzy przez życie, w fedentaryi i myślach prowadzone, zostali melancholikami i hipokondrykami, i wiodą życie pełne dolegliwości, dla opieślności cyrkulacyi w wnętrzościach niższego żołądka; z kąd nie skończona moc chorob pochodzi.

36. Lubośmy uważali powietrze, wciągane w pierś z ufilnością, iako sposob nader użyteczny; z tym wszystkim staie się niebezpiecznym, kiedy kto nie umie go przyzwoicie zażywać. Starzy, powodowani doświadczeniem, zostawili nam przepisy w tey mierze, i przezornie poczynili w tym niektóre wyłączenia. Podali oni nam, iż *wstrzymanie tchu*, nie powinno

być, ani nazbyt mocne, ani nazbyt długie; dostrzegłszy, iż ci, którzy nad miarę postępowali sobie w tym porużeniu, przypadały im aneurizmy czyli nabrzęknięcia w żyłę piersową *Aorty*, w gardle, i aż do źrenic oczu. Na mocy których dostrzeżeń, oświadczyli, iż takowe porużenia, nie służą tym wszystkim, którzy cierpią ruptury, lub którzy mają do nich sposobność; równie także sądzili te porużenia, przeciwne tym, którzy w boiaźni zostają, albo cierpieli płucie krwią; ponieważ przez takowe filenia, te choroby przypadały łatwo, iako to często zdarza się grającym na dętych instrumentach, i śpiewakom.

O krzyczeniu głośnym, śpiewaniu, kazaniu, i rozmowie.

ARTYKUŁ II.

37. **W**szystko to, cośmy podali o powietrzu wciągnionym, zatrzymanym w pierśiach przez filenie, z kąd wynikaią dla ciała ludzkiego odmiany mechaniczne, nader znaczne, służy równie krzyczeniu, śpiewaniu, kazaniu, i rozmowie. Jeżeli jakie między temi poruszeniami zachodzą różnice, to tylko co do stopniow, i co do niektórych przypadłości; ponieważ każdy skutek wynika z tychże samych prawideł, czyli ruchow mechanicznych (5. 7. 9. 11. 13.).

38. Wrzeczy samey, wstrzymanie oddechu, może się nazwać porusze-

niem gwałtownym pierśi; gdy tym czasem krzyczenie, jest poruszeniem daleko mniejszym; ponieważ mniej zabiera czasu w rozpieraniu wydrążności pierśi; a śpiewanie, kazanie w głos, i rozmowę, można brać za poruszenia, jeszcze wolniejszy, które odprawiają się przez też same narzędzia, i tymże samym sposobem.

39. Tak dalece, iż wstrzymanie oddechu, i krzyczenie, służy osobom mocnym; śpiewanie zaś, kazanie, i rozmowa, słabszym, chęlniactwem, i cierpiącym Angielską chorobę, iako to rozstropnie przepisali, *Ætius* i *Avicenna*.

40. Ci tedy, którzy będą czuć iakową niemoc, (17.); i którzy zechcą zażywać krzyczenia, czy to iako prezerwatywy, czy też iako lekarstwa; nie mogą im zalecać słosowniejsze-

ga. sposobu krzyczenia, iak w zabawney grze, nazwaney pospolicie *la mora*; grze, w używaniu u Włochow. Alubo ta gra, nie iest wziętą, iak tylko u wieśniakow owego kraiu; z tym wszystkim, ia onę Panom i osobom uczciwyszym zalecam. W tey grze, iest potrzebne krzyczenie, kiedy się żwawo odprawia: a poniewasz złączone iest, z poruszeniem rąk i całej osoby; tedy tym skutecznieyszym stae się; co więkfsza, iż się ta gra odbywa z weselością i śmiechem, każdy widzi, iż od wszystkich innych pożytecznieyszą być powinna i godną zalety.

41. Mogą zatym ci, ktorých dręczy katar i kszel kroniczny, iako to dychawiczni, wiele korzyści odnosić z tego lekarstwa mechanicznego, iako i ze wszelkiego innego poruszenia

pierśi; powinno ono działać, przez też same prawidła, któremi, iakośmy uważali. (5.7.11.), działają pełne i mocne wciągnięcia powietrza.

42. Ponieważ starzy, naywiększą pokładali ufność w tych poruszeniach (37.); tedy, one przepisywali tym, którzy, cierpieli boleści reumatyzmowe w pierśiach; na podagrę; iako też równie mądrze przepisywali w okrostawieniu i wrzodach płuc, iuż krzyżenie w głos, iuż śpiewanie, iuż kazanie, i rozmowę; takoz we wszystkich innych chorobach pierśi, ktoreby nie były gwałtowne. *Antillus*, za świadectwem *Oribaziusza*, *Ætius*, i *Avicenna*, Doktorowie Arabscy, zalecali ie bardzo. „*Podagrici, si aliter exerceri non possint, exercentur voce, scilicet vel libros alta voce legendo, vel cum amicis colloquendo, vel canendo.*”

Affidua namque lectio & cantus, recensentur à Plutarcho inter genera exercitii. Bagliivi.

45. *Socrates*, ten mądry i uczony Filozof, który znał z doświadczenia te dobre skutki, iakie z takowych poruszeń mógł odnosić, i ćwiczył się też w nich, przez wszelkie, iakie tylko być mogą, sposoby; o-krom kazania i rozmowy, często bardzo w głos śpiewał. *Ufus sermonis, voce pronuntiati, quotidianus, mirum dictu, quam utile sit genus exercitationis, non ad sanitatem duntaxat, sed & ad vires, non quidem athleticas, aut quæ carnes au-geant, sed quia principibus corporis membris, penes quæ vitæ potissimum facultas, naturale robur, verumque vi-gorem ingenerat.* Plutarchus Tom. I. *Vox, cum sit animæ motus, non in superficie sed intimis in visceribus*

tanquam fonte invalescens, calorem auget, sanguinem attenuat, expurgat venas, aperit arterias, coire & concrefcere hamorem supervacaneum non patitur, aut tanquam facem subsidere iis in vasis, quae alimentum excipiunt, aut consciunt. Plempius.

44. Wszelako poruszenia takowe, nie służy tym, ktorych dręczy pragnienie, iako nas w tym ostrzega *Hipokrat*; ktorzy plują krwią, iako o tym *Cels* napisał; i iako zaświadcza *Plutarch*, że *Antigonus*, umarł z gwałtownego rzucenia się krwi z pierśi przez usta, z przyczyny mocnego krzyczenia, w zachęcaniu swych żołnierzy do bitwy; a nakoniec tym nie służy, ktorzy mają gorączkę, iako to *Oribasius* utrzymuje rozumnie.

O śmiechu.

ARTYKUŁ III.

43. **I**eżeli zatrzymanie przez gwałt powietrza, wciągniętego w pierś, i jeżeli krzyczenie, kazanie, śpiewanie i rozmowa, są to wszystko porużenia, mające moc do sprawienia wielkich odmian w chorobach, gardła, pierśi, niższego żołądka, i całej maszyny; i jeżeli przez to samo, warte są największych względów u ludzi oświeconych; gdyż mają się uważać, już to, iako sposoby właściwe do zachowania nas w zdrowiu, już też iako lekarstwa, na wyprowadzenie nas z bardzo wielu chorób; przez też same mechaniczne prawidła (5.7.9.11). śmiech powinien równą także za-

szczytać się mocą , do sprawienia tyl-
leż odmian , użytecznych w ciele lu-
dzkim , tak iak wszystkie wzwyż wy-
rażone poruszenia.

46. Zdawna to było zdanie , iż wła-
sność śmiechu , samemu tylko czło-
wiekowi , z wyłączeniem wszystkich
innych zwierząt , była istotną . Nie
będziemy się dowodzeniem tego za-
trudniać , mając dosyć ukazać , iak to
trzeba śmiać się , żeby modz odnieść
te korzyści , ktore śmiech ciała ludzkie-
mu przynosi.

47. Człowiek , ktory się śmieie ,
wciąga w siebie tyle powietrza , ile
może (7.) ; a przez poruszenie z wstrzą-
śnieniem muszkułow *diafragmy* , pier-
si , i niższego żołądka , na przemianę
wstrząsane , wyziewa powietrze wcią-
gnięone . Pierśi , tak niekiedy bywają
przez

przez śmiech wzmuszony, iż się oddech przerywa, mowa tamuje, boki, żebra, i wnętrzności tak dolegają, iż się człowiek zgina pod ten czas, i całe ciało zwiia.

48. Przez mocne wciągnięcia powietrza, i wstrząśnienia wielokrotne, popędza się tak dalece tok krwi w płucach, iż puls w jedney minucie, 25. razy więcej, nad zwyczajne łebienie wybija.

49. Jak wiele mocy, miewa ten ruch mechaniczny, do wydania pożytecznych skutków (28.29.32.34.42.) w wyż wzmiankowanych niemocach, nie potrzeba powtarzać.

50. Jest to prawda, arcydobrze znana od starych, którzy mocno zalecali śmiech, iuż to dla zachowania się w zdrowiu, iuż też dla leczenia

się w chorobach; ponieważz ustanowili komedye publiczne, ktoreby pobudzały lud do śmiechu, nie tylko żeby miał rozrywkę, ale też żeby zdrowo się chował. Wiadomo, iż obywatele *Hippary* w *Tesalii*, poświęcili śmiechowi, uroczystości roczne, i że *Likurg*, wystawił mu posągi pośród *Sparty*; i to bostwo, nie zostawało tam bez czci; gdyż wielu mędrcom starożytności, zachwalali śmiech, i fami go praktykowali.

51. Przez ten sam ieden sposób naturalny, bardzo wielu melancholikow i puchlinę cierpiących, uleczonemi zostało; iako równie, w owrządzeniu **pluc (a)** i w ocieżeniu głowy, każdy

(a) Wiadoma jest wszystkim historya owego Kardynała, który będąc opuszczony już od Doktorow i domowników, w chorobie na wrzod zażarzały w płucach, uleczenie i zdrowie winien był śmiecho-

może dostrzegać, iż przez śmiech, pobudza się do odchodu pierściami i nosem wiele flegmy i smarku, które są przyczynami bardzo wielu chorob.

52. Jakieyże tedy zalety mieć nie powinny w towarzystwach, obcowania rubaszne, ucinki dowcipne, izchadzki ludzi wesółych, ktorzyby przez żarciki swoje rozumne, i udawania komiczne, pobudzali do śmiechu i wesółości; zamiast owych zchadzek zwyczajnych, na ktorych same tylko odprawują się ceremonie, z miną buntną, napużoną, warzącą wszystkich, wykwinnością, powagą, i obłudą; albo owe gry stołowe, tak mocno zdrowey Ekonomii przeciwnie, które samą tylko wrażają poję-

M 2

wi, wzbudzonemu z przyczyny małpy, która iego Kardynałki kapelusz, włożywszy na głowę, przeglądała się w zwierciadle.

pność ; lub owe postrzeganie prywa-
 ty , ktorých napatrzeć się codziennie
 po terażnieyszych zchadzkach ? A lu-
 bo , dostrzeżenia stateczne nas uc-
 zają , iż kobiety , skłonniejsze są do
 śmiechu , niż mężczyzny ; młodzi ,
 niż starzy ; krwiści i cholerycy , niż
 melancholicy ; głupi , niż mądrzy ; wsze-
 lako , ponieważ *śmiech* , jest w mocy
 wszystkich , i wszyscy znają użyte-
 czność , którą z ukontentowaniem i
 tak łatwo przez ten mechanizm mo-
 gą odnosić , powinni by wszyscy szu-
 kać wszelkich okazji i sposobow do
 śmiechu w różnych czasach .

53. Chociaż śmiech , jest uznany za
 nader użyteczny dla zdrowia ; wszela-
 ko trzeba pamiętać , iż się nigdy nie
 należy nań wylewać do zbytku ; gdyż
 niemasz fatygi , ktoraby łacniey mor-
 dowała , i przez którą następowałaby

więkſza ſtrata ſił, nad ſmiech niepo-
miarkowany. Smiejąc ſię bez miary,
można popaść w mdłości, podać ſię
na niebeſpieczeńſtwo plucia krwią, lub
śmierci z apoplexyi, iako *Lacutus* przy-
wodzi, iż *Chryzyp* Filozof, umarł we-
dług *Laercyusza* i *Zeuxyda*; a *Filomen*,
za ſwiadectwem *Valeryusza Maxyma*;
i takóŜ powiadaią, że *Zeuxis*, ſławny
w ſtaroŜytności malarz, gdy wyma-
lował kobietę w pociełzney poſtawie,
taki go ſmiech opanował, iż z tego
umarł.

O PŁACZU
ARTYKUŁ IV.

54. **D**ziko ſię to wydawać będzie
podobno moim czytelnikom,
iż o płaczu traktuję, ia, który rad-
bym wſzyſtkie ſtworzenia oglądał w
ſtopniu ſzczęſliwości naywyżſzym.

Wszakże, gdy pilzę dla tych, którzy rozmaitym odmianom podlegają, w po-
 życiu, i którzy mogą doświadczać
 dzielności pasyji, ich czuć ciężar, i po-
 nosić skutki nieszczęścia; zdaie mi
 się, iż płacz powinien także między
 temi artykułami mieścić się, kiedy
 można przezeń, czynić sobie ulgę w
 życiu, i zdrowie ratować.

55. Natura, nieczyni zapewne nay-
 mnieyszey rzeczy bez pożytku, a na-
 dawszy człowiekowi płacz, kiedy
 w żalu zostaje, wyznać należy, iż
 chce także być powodowaną, w tako-
 wym stanie, ażeby prawidła iey, do-
 pełniały się na dobro tego, który po-
 trzebaie.

56. Kiedy człowiek gryzie się, tra-
 pi, lub smuci; skutki chorobowe,
 wfszczynające się w nim, są zawsze u-
 znawane od Doktorow biegłych, za

pochodzące z cyrkulacyi obwisley.

57. J ażeby sprawić sobie ulgę w tym stanie, bez żadnego innego lekarstwa, wzdycha się mechanicznie, usiłując przy pomocy wielkich wciągnięć powietrza (9.11.) ożywić tok krwi, która mogłaby się zastać, gdyby tego sposobu nie było. A kiedy dusza, rozważa przyczynę żalu; wzdychania przypadają częściej, zaczyna się łkać, aż płacz nastąpi; i ten płacz, nic innego nie jest, iak tylko częstsze coraz powtarzanie wciągnięć i wyziewań powietrza.

58. Przez częste wciągnięcia i wstrząśnienia, krew porusza się w płucach, pospiesza się iey bieg, (9.) i przez takowe mechaniczne wzruszenie, zapobiega się skutkom okropnym, które przypadają tym, co to, lubo przeięci żalem i gryzotą, usiłują wytrzymy-

wać utrapienie bez płaczu. *Publius Rutilius*, z żalu, który odniósł z zrzucenia brata swego z Konfulistwa, umarł bez płaczu.

58. Ale mądry i miły *Petrarcha*, który uznawał tę prawdę, rozumieć należy, iż często zapuszczał się w płacz, dla zapobieżenia swoim dolegliwościom (b). Po śmierci swojej *Laury* najmilszej, przepędził dzieśięć lat w płaczu, i ięczeniach, usiłując przez to lekarstwo mechaniczne, zachować zdrowie ciała, które, bez tego ratunku, niszczałoby od żalu.

60. Niechże tedy nikt odtąd nie mowi, iż płacz oznacza duszę słabą; ale raczey mowić należy, iż jest znakiem dusz czułych, wartych istności; i niechay nikt się nigdy niestara o

(b) Non la conobbe il mondo mentre l'ebbe
Conobbil'jo, che a pianger qui rimasi.

wstrzymanie tego filenia, ktore natura umiała ustanowić na dobro człowieka ; poniewasz widzieliśmy, iak płacz pożyteczny jest tym, ktorzy w żalu zostają.

O KICHANIU
ARTYKUŁ V.

61. **W**nosie, organ węchu ma zawsze swoje siedlisko, i przez błonę flegmistą, ścina w kley istotę lipką, ktora się łączy z sześciu odnog, i wielu komorek kości.

62. Odnogi, są szersze od swoich upustów, ktoremi ma wychodzić smark; tak dalece, iż napełniają się łanem, kiedy odchod opieszcie, iako to podczas we snie przypada.

63. Smark nosowy, jest to ten, ktorzy my coraz musim ucierać; jest to

operacya, którą można uważać, iako bardzo letkie kichanie.

64. Kichanie przypada, kiedy powietrze, wciągnięone przez moc i rozpostrzenienie całego niemal ciała, a w szczególności, mufzkułow, niższego żołądka, *diafragmy*, i pierśi, wypędza się gwałtownie.

65. Organ węchu, ma związek z mózgiem, i zda się, iż śpik iego, rozlewa się pomiędzy nozdrzami; ponieważż cząstki suchozylne dostrzeżono. Co sprawuie, iż ciało ludzkie, nie otrzeźwia się w mdłościach, przez rzeczy szczypiące i smakowite, przyłożone do języka; ani przez żywy blask światła, obrocony do oczu; ani przez dźwięk pod uszami; ale tylko przez zapachy mocne, podfunione pod nos.

66. Kichanie tedy, bywa lekarstwem nader użytecznym w wielu przypa-

dkach; bo kiedy się wzbudza, czy to samo przez się, czy przy pomocy tabaki, lub piorka ruszanego w nosie, dla wzbudzenia mechanicznie kichnięcia; wtedy odnogi, i cała błona śluzowa, pozbywa się tego smarku, który jest, albo nadobfity, albo nazbyt kleiowaty i tęgi (c).

67. Takowym sposobem oczyszczając się nos z swoich odchodów, węch staje się delikatniejszy, głowa wolniejszą i pogodniejszą, i rozpędzają się zawiązki polipow, które najczęściej rodzą się z tego samego smarku, za-

(c) *Galen*, rozpruwszy kożę żywą kotną, koźłą, które ona miała złągnąć, ledwo co wydobyte było z błon otaczających one, mając nozdrza zawałone smarkiem, umiało wzbudzić sobie kichnienie, przez tarcie nozdrza zadnią łapką. Co widząc uczniowie, otaczający *Galena*, zawołali: oto małe zwierzątko, umiało pozbyć się humoru szkodliwego, bez porady Doktora.

trzymującego się w swoich odnogach.

68. Co więkfsza , w kichaniu , całe ciało doznaie wielkiego wstrząśnienia (64.), a szczegulniey muszkuły niższego żołądka , diafragmy , i pierfi ; i przez ten sposob mechaniczny , bardzo wiele doznaie się zafilenia w mdłościach , i można przyprowadzić do życia osoby zadufzone , wzbudzaiąc w nich kichnienie przez łechtanie piorkiem w nosie . Przez ten sposob mechaniczny , dokazuie się tego , iż serce poruſza i wprowadza cyrkulacyą krwi , ktora zaczynala zaſtawac się.

69. Tak tedy ci wſzyfcy , ktorzy mair humory zepſute , albo leniwo toczące się , i boia się chorob , naprzykład Apoplexyi , ktora pochodzi z wielkiej kwoty *serum* , to iest części wodnistey krwi : ſzkorbutu wolnego ; w zatrzymaniu odchodow mieſięcznych , he-

moroidalnych; w położach ciężkich, które pochodzą z niedostatku sił w matkach, lub tym podobnych przyczyn; kichnienie, zarządzane mechanicznie (9.64.) może być użyteczniejszy, nad wszelkie inne lekarstwo Apteczne.

70. Wszakże kichanie, któreśmy uważali, jako lekarstwo bardzo skuteczne, czy to dla zachowania się w zdrowiu, czy dla pozbycia się pewnych chorób (69.), kiedy jest z rady osoby oświeconey i roztropney: może być bardzo niebezpiecznym, kiedy będzie poradzane, od ludzi bez umiejętności i doświadczenia. Dla zapobieżenia więc tym zdrożnościom, ostrzega się, iż nie służy tym, którzy mają twarz bardzo czerwoną i pucułowaną, z przyczyny, żeby iaka żyła w głowie niepękła; także tym, którzy

maią piersi słabe, i boją się krwią—plucia, i tym, którzy cierpią raptury w kroku, albo ie mieć lękaia się. A ponieważ bywały przykłady, iż niektórzy umierali z kichania; ztąd wszczął się zwyczaj, życzenia zdrowia kichającym; dając poznać, iż się życzy, żeby z kichnienia, nieprzypadło nic złego, ale same tylko skutki dobre.

O STANIU.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

ARTYKUŁ I.

71. **C**złowiek stoi, kiedy jego machina trzyma się w pion do horyzontu, zostając słupy kościste nog, udow, i grzbieta, wsparte iedne na drugich, pod tym prawem, ażeby linia pochyłości, padała prościuchno między stopy nóg; ponieważ to iest prawo, ażeby każda rzecz ważna, po-

stawiona na iakieykolwiek cząstce powierzchni ziemi, utrzymywała się sama przez się, skoro linia prosta wsparcia, pociągniona z środka wagi tey rzeczy, do powierzchni ziemi, pada w pion do płaszczyzny horyzontu.

72. Uczony *Borelli* dobrze mówił, iż człowiek utrzymywałby się prosto, z bardzo mało siłą, gdyby śliiskość kółców słupów kościstych, które są okrągłe, nie była mu pochopem do gipkości, i gdyby też słupy, nie wspierały się na sobie, w iednym tylko drobnym punkciku; a zatem, niepotrzebowałby sił posłkowych muszkułow, przez które machina ściągana bywa według potrzeb, czy to dla uchronienia posterku, czy też dla utrzymania człowieka od upadku, tym więcej, iż głowa jest wsparta na pacierzach *karko-*

wych, pochylając się na przód, iako także *thorax*, i słup pacierzowy, na miednicy (d), tak dalece, iż człowiek, nie może stać przez same tylko kości; ponieważś frzodek wagi, znayduie się w linii prostej, między poślądkami, *nates*, i kośćciami *pubis* (e).

73. Kiedy człowiek stoi, noga staie się punktem stałym ruchu goleni; w teyże samej sytuacji, goleń staie się punktem stałym ruchu uda; a muszkuły, wyprężacze nog i goleni, nie służą udowi, iak tylko do utrzymania onego

pro-

(d) To nazwisko daie się części nayniższej wydrążności brzucha, z przyczyny podobieństwa do miednicy, nazwanej u Łacinnikow *pelvis*

(e) *Pubis* słowo łaciniłkie. Kości *pubis* są dwie, osadzone w części przedniej miednicy, złączone z sobą na przedzie przez pewną istotę chrząstkowatą w młodych osobach, a która odmienia się w kość u dorosłych.

prostym i naprężonym; a nakoniec
 uda, staie się punktem stałym ruchu
 pnia (f): a muszkuły, nazwane
 naprężaczami i zginaczami (mo-
 cą ktorych członki składają się) uda,
 używane bywają w ruchu bioder.
 Wypada z tey prawdy anatomiczney,
 iż człowiek nie stoi, przez czynność
 toniczną muszkułów antagonistów
 (g.); ale przez czynność wszystkich
 muszkułów wyprężaczów, i niekto-
 rych zginaczów.

74. Stopy, przytykają mocno do
 ziemi, przez moc muszkułów zginá-
 czów palcy; goleń, iest przymocowa-
 na do stop, przez muszkuły wypręża-

N

(f) Pień, iest ta część ciała, zawarta od
 tyłu głowy, aż do kości *pubis*.

(g) To nazwisko, nadane iest muszkułom,
 ktore mają czynności, w prost sobie
 przeciwne.

cze palców i pięty, które ją pociągają na przód, i przez muszkuły goleni, nazwiskiem bliźnięta, które ją ciągną w stecz. Biodra, iedyna kość uda, nazwana po łacinie *femur, àferendo* — od noszenia, trzyma się u rury, u wielkiej kości goleni, przez muszkuły zginacze, poſpolicie nazwane *goleniowemi*, które prą z tyłu, i przez muszkuły *prostereceti*, które ją podnoszą na przód; miednica — *pelvis*, łączy się i wiąże z biodrą, przez muszkuły *glia-topsoas*, które pochylają na przód, i przez muszkuły *Gluttei*, które ją podnoszą w tył. Cały ten zbior muszkuł, działać powinien, ażeby człowiek stał prosto. W rzeczy samey, przeciąwszy ktorykolwiek z tych muszkuł, pień nie może się nieporuszenie utrzymać, i musi upaść koniecznie.

75. Człowiek, może łatwo stać, kiedy się ustanowi na obu nogach, ponieważ może odmieńać się rozmaicie w przeciągu czworokątym, który formują obie golenie; bo linia pochyłości, łatwo znajdzie punkt pionowy do ziemi, dla utrzymania się w najsłabszym wazeniu. Jako przeciwnie, trudno mu ustać prosto, opierając się na końcu albo iedney stopy, albo iedney pięty; gdyż nie dotykając ziemi, iak tylko w iednym punkcie, niepodobna rzecz iest prawie, ażeby machina mogła utrzymać się, nie zostając nigdy w prawdziwym spoczynku.

76. Wiadomo z doświadczenia, iż człowiek, stając prosto na obu nogach, morduje się więcej, niż stając na iedney, lub na drugiej nodze: przy-

czyrna zaś tego, wywodzi się z ciągu czynności i nateżenia muszkułow.

77. Kiedy człowiek przechadza się, wtedy utrzymuje się, to na tey, to na owey nodze, i pod ten czas muszkuły, nateżają się i zwalniają; z kąd ubywa przykrości, którąby ponosił z ciągłego nateżenia.

78. Oczewisty dowód użyteczności odmiany, jest owo ukontentowanie z przemian ruchow i czynności ciała; ruchow, mowie, mocą ktorych, niemamy sposobności do trzymania się zawsze stale w iedneyże fytuacyi. Nudzą uszy nasze, też same zawsze dźwięki; węch, też same zapachy; potrawy wciąż też same, rodzą z czasem niemak; a to dowodzi, iż tenże sam organ, bywa w różnym stanie fizycznym, od tego, ktorego się trzymać powinien.

79. Lubo ćwiczenie w staniu, było zażywane od starych, iako lekarstwo, ktore przepisywali, iuż to żeby stać w cieniu, lub na słońcu, iuż namażczaiąc ehorych; iako się to wydaie, iż *Celius Aurelianus* zażywał go w puchlinach, i pełności złych humorow; *Archigenes* w żółtaczce; a Doktorowie metodyczni w kadukach; z tym wszyskim, znaiąc ia, iż takowe ćwiczenie, mało co, albo nic zgoła służyć może do zachowania nas w zdrowiu, lub leczenia w chorobach, nie wiele co ie poważę; ale raczey roztrząśniemy tylko dla poznania skutkow, zdarzaiących się tym, ktorzy muszą stać czas długi z innych przyczyn.

80. W rzeczy samey, było wielu między staremi, ktorzy chcieli, żeby ćwiczenie w staniu, nie było brane za lekarstwo mechaniczne; ale żeby toż ćwiczenie, było umieszczone w rzędzie cwi-

czeń wojskowych, tak dalece, iżby ten, któryby stał mocno przez długi czas i nieporuszenie, pokłask otrzymywał. *C. Marius*, człowiek silny i zahartowany pracą, tak dalece zażywał tego ćwiczenia, iż mu żyły w nogach ponabrzękały straszliwie; a *Vespażyan*, dla okazania, iż Imperator, powinien być człowiekiem wojskowym, i przywykłym do pracy, rzekł: iż mu należy stojąc umierać.

81. *Wiszczkowie*, bardzo wiele ztąd cierpieli; gdyż żyły części dolnych im brzękły; cierpiący ruptury w kroku, rany w nerkach, w udach, w goleniach, bardzo wiele bólu doznawali; iako równie także, mający słaby żołądek, i cierpiący hemoroidy; ponieważ przez rozciągnięcie pionowe mēzenteru, dostawali otwartości i

rozszerzenia żył, dla trudnego wzbi-
iania się krwi.

82. A zatem, nie jest naszym zda-
niem, ażeby ktokolwiek zażywał te-
go mechanicznego sposobu, dla zacho-
wania się w zdrowiu, lub leczenia w
chorobach; nie chcąc podawać le-
karstw, tak mało co użytecznych, a wie-
le bolow i męczarni nas nabawić mo-
gących, które *Tantalowi*, potępienie-
mu u Poetow, bardziey dopiekały nad
samo pragnienie.

O PRZECHADZCE
ARTYKUŁ II.

83. **U**siłowaliśmy poznać, i jakie są
części w robocie, kiedy ciało
ludzkie trzyma się w pion, i doszliśmy,
iż stoi prosto, przez moc muszkułową,
szyku kości (*phalanges*) nog z gole-

niami, gołeni z udami, udow z biodrami, bioder z pacierzami; okrom sił, zażywanych w tymże ezalie od człowieka, jakimi są te, które poruszają muszkuły szczękow, powiek, warg, szyi, pierśi, łopatek, ramion i t. d; ktore to muszkuły, wszyskie w spokoyności zofrają, kiedy leżemy. Mamy tedy obaczyć i roztrząsnąć te części, w ich rozmaitych porużeniach, i czynnościach, podczas przechadzki.

84. Kiedy człowiek, stojąc prosto, chce uczynić krok ieden, musi wyprężyc w tył stopę, gołeń, i udo, i takowym sposobem te części w tył posuwać, aż do dothnięcia końcem stopy posadzki, trzymając drugą nogę mocno i w pion ku posadzce; a przez moc odbicia, całe ciało pomyka się na przod. Takowe pomknienie, ułatwio-

ne będąc, przez pochylenie głowy i
 pnia na przod; w tymże czasie zwal-
 niaią się muszkuły *spina-dorsi*, szyi, gło-
 wy, *Iliaco-psoas*, i muszkuły proste
 brzucha; co sprawuje, iż odmienia-
 iąc się środek wagi, machina musi się
 pomknąć na przod, żeby się niezwalić:
 zabezpieczając się od upadku, przez
 posunięcie nogi pośledniej, za linią
 pochyłości.

85. W człowieku, przechodzącym
 się, wszystkie muszkuły, które utrzy-
 mują go w staniu (71.), ściągają się
 i zwalniają na przemianę: co czyni,
 iż się utrzymuje on łatwiej, i mniej
 przykrości doznaie; iako równie, mo-
 że on ruszać się z taką łatwością,
 kiedy przechadza się po rowney pło-
 fzczyźnie; ponieważ stawy nog, zgi-
 nają się nieznacznie, i muszkuły zo-
 stające w robocie, nie utrzymują, iak

tylko czwartą część ciężaru ciała swego; co się nie dzieie, kiedy kto przechodzi się po mieyscach górzystych.

86. Kto w górę wstępuje, przymuszony iest podnosić nogę w pion, prawie wyżey nad wyniosłość płaszczyny, żeby się nieposterknąć. Takowe filenie, nie może się odprawiać bez wielkiego nader nagięcia stawow nogi.

87. A lubo waga stopy, goleni, i uda, iest mnieysza, od czwartey części wagi całego ciała; z tym wszystkim musi człowiek zażywać więkzych sił, z przyczyny mordowania muszkułow, naciągnionych filnie, i to mordowanie, będzie się coraz powiększać, w miarę postępowania w górę.

88. To mordowanie powiększa się; ponieważ podnosząc nogę, opiera się nayprzod na końcu stopy, a stawy pię-

ty, kolana, i uda, naciągają się. A że w tymże czasie, cały ciężar ciała, ma podnieść się w pion, bez przyłożenia się w niczym do tego słupow kości-
stych, i że podeszwy nogi, trzymając się na posadzce, formują z goleniami ką-
ty ostre; to czyni, iż w takowey posta-
wie, muszkuły naciągacze, naprężają się bardzo wiele. Jasna tedy rzecz, dla czego tu musimy więcej mordo-
wać się.

89. Nietrzeba się zatym dziwić, iż idąc pod górę, morduie się człowiek prędzey, i że oddech prędszym staje się, i człowiek bardziej zagrzewa się.

90. Sławny *Bernulli*, przez dostrzeżenia i doświadczenia wielokrotne doszedł, iż człowiek miernego wzro-
stu, zdrowy, i silny, ktorego ciało waży 144. funty, może zanieść, w na-
czyniu przyprawionym do siebie, dwie

stopy kubiczne wody, do wysokości pionowej stop. 1800, w jednej godzinie czasu; i ztąd wnosi, iż tenże sam człowiek, przechodząc się po płaszczynie, pochyloney 50. stopniami, może bez trudności odprawić w jednej godzinie, podróż od 3600. stop, albo może zanieść ciężar swego własnego ciała, do wysokości pionowej 1800. stop.

91. Zatem każdy widzieć może, iak to jest rzecz trudna, ustanowić reguły, i dać przepisy dla takowego poruszenia; ponieważ należy odmierzać wagę, różność płaszczyny pochyloney, i inne tym podobne rzeczy, według siły osoby, wieku, płci, i t. d. Wszakże z tych prawideł ogólnych, każdy miarkując się z swemi siłami, może doysć kwoty ruchu, iaka mu przypada w poruszeniu, czy, to

wstępując na pagórki wyniosłe i górzyste, czy po gładkiej chodząc ro-
wninie.

92. Jż jest rzecz nader morderująca, iść pod górę, rozumiałby każdy, że zchodzić na dół, będzie bardzo wygodna; bo zda się, iż ciało, ma spuszczać się przez własną swoje siłę ciężenia, bez żadney inney pomocy: ale że trzeba ruszać iedną nogą po drugiej, żeby nie przynosić o ieden raz spólnego środka wagi, nie mało się znużenia doświadcza.

93. Kto na dół zchodzi, przymuszony jest, zatrzymywać środek wagi, na stopie nogi wsparty; pod ten czas, kiedy podnosi i pomyka drugą stopę, i nieznacznie ściąga stawy, musi utrzymywać przez gwałt, iż tak rzekę, całą masę swego ciała, ażeby mógł wesprzeć się pomkniętą nogą na

plaszczynie pochyley. A że spuszczenie ciała, odprawia się przez siły mūszkułowe, przenoszące na dot ciężar; a stopy nog, czynią kąt ostry z udami: owoż takowa przechadzka, nie może się odprawiać bez znacznego znużenia mūszkułow wyprężaczow.

94. Nie potrzeba powiadać, iak wiele ta sposobność, przenoszenia się z jednego mieysca na drugie, jest użyteczną i wygodną dla życia ludzkiego; i należy uważać nogi, za tak potrzebne, iak ręce. *Prædon* tyran, który kazał ucinać nogi tym, co mu w ręce popadli, chciał ich przez to nieszczęśliwemi uczynić w tych wszystkich użytkach, ktore można otrzymywać przez ten sposob.

95. Starzy, znaiący lepiej od nas użyteczność .przechadzki,

do zachowania się od chorób, bardzo wiele zatrudniali się nad przysposobieniem sobie mieysc takich, na którychby mogli przechadzać się w każdej porze roku.

96. Te mieysca, za świadectwem *Vitruwiusza*, były pewne ganki, zamknięte i otwarte, z których wiele było obsadzonych drzewami, iako owe Akademii Ateńskiej otoczone jaworami. Budowano także ganki podziemne, dla przechadzki latem, i chronienia się od upału.

97. *Celsus*, prym daie przechadzcę, czynionę na słońcu, kto ją może wytrzymać; ale przechadzka w cieniu, jest przyjemniejszą w dni pogodne lata; przechadzka po polu, przekłada się także nad przechadzkę po mieście. Starzy *Gimnasci*, czynili wiele podziałów tey agitacyi, według potrzeb

i chorob, w ktorych je przepisywali; poniewasz dostrzegli rozmaitych skutkow, wynikających od iey miejsca, czasu, i kwoty.

98. Przechadzka, była także u nich w używaniu, dla przygotowania ciała do wszelkich innych poruszeń mocnych; rownie także przepisywali ją, iako zasitek poddycający, po poruszeniach mocnych, po purgansach, po ftaniu, lub siedzeniu, przez czas długi. Dostrzegali oni, iż przez ten sposob, orzeźwiały się osoby, parowanie ułatwiało się, wypogadzały się umysły, umacniały się żołądki, i że nakoniec cała machina lepiej się miała. *Hipokrat* sądzi, iż przechadzka, oczyszcza ciało, po wielkich znużeniach.

99. Przechodząc się po ziemi rowney, muszkuty spodnie, są w robocie,

cie, co ukazuje, dla czego przyspiesza się oddech, dla czego puls z słabego, jakim był, staje się pełnym i częstym (40. 41. 46. Rozd: II.) tak dalece, iż wyznać należy, że to porużenie służy wszystkim, ale w szczególności słabym, chudym it. d. Przez nie, ułatwia się strawność, utworzchilu, i rowny wydział onego po wszystkich częściach maszyny. Prawda! znana dostatecznie od *Celiusza Aureliana*, który przepisywał przechadzkę w złych trawieniach; a *Hippokrat* zalecał przechadzkę chudym osobom po iedzeniu, żeby ciała nabrali. Tey praktyki, naśladował także *Galen*.

100. Porużenie, czynione pod górę, przekłada się dla ludzi mocnych, iako oraz i przechadzka po mieyscach

piaszczystych lub nierównych; to jest zdanie *Antilla*. Ponieważ idąc pod górę, lub przechodząc się po miejscach piaszczystych i nierównych, trzeba daleko więcej zażywać siły żywotniej, i znużenie, które po tym przypada, daie nam poznać iey wydatek (88. 89.); owoż to może służyć za regułę do obrachowania kwoty czynionego poruszenia, i skutkow ztąd wynikających, podług prawideł stałych i nieodmiennych (w rozdziale II. w liczbie 40. 41. 42. 46.).

101. Zatem starzy przepisywali przechadzkę dla rozpędzenia zawaleń prostych, wnętrzości niższego żołądka. *Archigenes* mowi, iż uleczył przez to poruszenie mechaniczne, żołączki, i wiele nader otrzymał użytku w opóźnionych odchodach miesięcznych u Kobiet, w czwartaczkach, w ciężkości stolca lub uryny, i w choro-

bach skornych (Rozdział II. Artykuł II. N. 52. 53. 54. 60.)

102. *Acumenus*, *Isomachus*, i *Herestriatus* zalecali mocno przechadzki po miejscach piaszczystych ; gdzie nie było krain górzystych, i przepisywali to poruszenie, w szczególności, na czwartaczki, na reumatyzmy, sciatyki, podagrę, w paralizach, iako też osobom, zbyt otyłym. Naprzykład, *Nicomachus Smirneus*, który tak był zażył, iż niemógł ręką dostać wielkiego palca u nogi; wszelako przez dietę, i to lekarstwo mechaniczne, pozbył się otyłości. *Cezar August*, uleczył się na reumatyzm w lewym udzie, przechodząc się po piasku.

103. Niech tedy tego dosyć będzie o przechadzce po wzgórkach ; weryjemy teraz, w iakich okazyach i

choróbach starzy *Gimnaści* przepisywali przechadzkę po spadziści.

104. Starzy Doktorowie *Gimnaści* przepisywali przechadzkę po miejscach spadziwych, kiedy chcieli czynić folgę głowie, gardłu, i piérsiom; ponieważ sądzili, iż czyniły się większe ściągnięcia humorow do części dolnych, a przez to samo, części wyższe musiały otrzymywać folgę.

105. Zstępując na dół, same tylko części dolne są w robocie (92.93.) a całe ciało jest iakoby w ustawicznym wstrząśaniu. Fیزیologiści sądzą, iż w poruszeniach cząstkowych, czynią się w ciele ludzkim ściągnięcia szczegulne, tak dalece, iż w przechadzce po spadziści, części dolne powinny się obciążać, gdy tym cząsem częściami górnym będzie ulżywać.

106. Starzy, trzymając się przewodnictwa doświadczenia, przepisywali te porużenia, kiedy widzieli, że humory ciała ludzkiego spuszczały się pożytecznie ku częściom dolnym; wtedy to tym bardziey zażywali agitacyi po spadziłości, dla popędzenia i łatwiejszego wyprożnienia humorow; iako to: w odchodach miesięcznych u kobiet, w splewach hemoroidalnych u męszczyzn, w fluxach udow i goleni u starcow i cherlakow; w fistulach, iuż to pod czas naturalnie przypadłych, iuż też zrzadzonych przez operacye felczerkie.

107. *Antillus* podał na piśmie, iż użytecznie bardzo doświadczył przechadzki po spadziłości w fluxach oczu, gardła, i pierśi, nadewszystko kiedy te części, były obciążone hu-

morami. *Seneka*, dręczony śczeniem się humorow w gardle i pierśiach, wiele ulgi doznawał z tego mechanicznego sposobu, a *Celius Aurelianus* zalecał go w ciężkości oddechu.

108. Lubo przechadzka, iest w powszechności nader użyteczna dla zachowania ludzi w zdrowiu, i lubo iest także udzielnym prawie lekarstwem mechanicznym w wielu chorobach; z tym wszystkim, może być podczas szkodliwą, naprzykład w tych, co mają gorączki mocne i inflammacyjne; w tych, którzy cierpią mocz krwawy; i w tych, którzy plują krwią, nade wszystko gdy się zażywa przechadzki po mieyscach nierownych, i po wzgorkah, iako też podczas wiatru, i gdy niebo iest mgliste. W rzeczy samey, kiedy wiatry północne panują, wzruszają się kaszle, obrażają się

zmysły, choć się żołądek utwierdza i siły umacniają. Kiedy wiatry są południowe, głowa obciąża się, spirytyfy przydufzają się, i ciało z sił opada. Tych niedogodności i chorób unikamy, zażywając przechadzki w czasie, w którym łagodny zefir powiewa, trzeźwiący nas, iż tak rzekę, i ożywiający; albo też przechodząc się w miejscach, otwartych wprawdzie, ale zasłoniętych od tych wiatrow, iako to *Cornelius Celsus* zaleca.

O BIEGANIU
ARTYKUŁ III.

109. **B**ieganie, nic innego nie jest, iak tylko śpieszna przechadzka, ponieważz odprawia się tymże samym sposobem, i przez też same narzędzia (84.); a cała różnica, nie

zawiła tylko na wielkiej szypkości akcyi.

110. Starzy, mieścili raczey to poruszenie, wrzędzie ćwiczeń wojskowych, niż między lekarstwami Ginnastycznemi; ponieważ przywykły do biegania, z większą natarczywością uderzać mogli na nieprzyjaciela, i tym prędzey opanować wygodne miejsca w potyczkach. Wszelako iądżę ia być potrzebą wspomnieć eokółwiek o bieganiu; gdyż wydarzyć się mogą okoliczności, w których nie można się obeysć bez niego.

111. Osoby poważnieysze, nieznaiąc się na swych siłach, nieznaią przez to samo, z jaką szypkością biegać by mogły. Niepostrzegają utraty swey siły, gnią w nieczynności i miękkości.

112. Filozofowie, postrzegacze natury, wiedzą, iż niemasz zwierzę-

cia, wyiawszy ptaństwo, któreby nadane było muszkułami, zdatnemi do wytrzymania większych znużeń, nad człowieka. A lubo jest to axioma, powszechnie przyjęte, iż siła zwierząt, i ich szypkość, jest większą lub mniejszą w proporcyi wspaczney iedney do drugiey, tak dalece, iż im więcej mają siły, tym mniej mają szypkości, i przeciwnie, im więcej mają szypkości, tym mniej mają siły; z tym wszystkim człowiek, wyłącza się z tey powszechney reguły; bo im jest uwinnieyszy, tym też więcej ma siły.

115. Biegunowie Perscy, których jest profesyą bieganie, w przeciagu dnia iednego, ubiegają mil 30: a z historyi wędrownikow wiemy, iż dzicy ludzie, biegają chyżey nad lwa i nad ielenia Amerykańskiego, nazwanego *Original*, który szypko takóż

biega, i tak jest żartki iak nasze ielenie; równie także wymieniaią one, iż dżicy ludzie, w czasie sześciu tygodni, odprawiają podroże, na dwanaście set mil po strażliwych górach.

114. Prawdziwie do podziwienia szypkość! ale oraz nie wyciągniona nad miarę, jeżeli obeyrzemy się na chyżość wielu biegunow starożytności, u którey gonitwy trzymały pierwsze miysce między ćwiczeniami woyskowemi i zapasniczemi, co było początkiem igrzyšk Olimpowych.

115. Ci bieguni starożytności, zaczęli pospolicie te igrzyška od skokow, i wielorakich obrotow ciała, na pokazanie swoiey żartkości, i dla przygotowania się do ruchu tak gwałtownego; a skoro tylko znak był dany, widziano ich z takim pędem le-

cących, iż ledwo można było okiem ich doścignąć.

116. Czasem ci bieguni nie przedstawiali na samym tylko przebieżeniu raz ieden zawodu, który u Greków rozciągał się do 600. stop, iako mamy z *Herodota*; ale przebiegali go 20. i 30. razy.

117. Między biegunami starożytności, czynią wzmiankę o niektórych, dla ich nadpodziw szypk ości, która daleko przechodziła szypkość dzikich ludzi wyżey (115.) wspomnioną. *Anistus* Lacedemończyk, i *Filonides* biegun *Alexandra* wielkiego, ubiegał w iednym dniu, 1200. stajow *Sycyoińskich* w *Helis*; a za czasu *Nerona*, za konsulostwa *Fonteiusza*, było dziecko, mające lat 9, które 15. mil ubiegło, od południa do wieczora. Nieznaydzie się zapewne zwierz taki, któryby się mógł poro-

wnać z temi wprawnemi do biegu ludźmi, świeżo od nas wymienionemi.

118. Uczony Pan *de Haller*, chcąc zmierzyć i poznać chyżość w biegu tych biegunow, dociekł, iż w iedney drugiey minucie, mogli oni przebieżć przeciąg około 11. stop, co czyni cztery kroki i dwie piąte. A ponieważ w każdym kroku, podniesienie nogi, czyni się przez muszkuł prosty goleni, iako oraz przeniesienie i postawienie iey na ziemi, żeby modz drugi krok uczynić; wniośł, iż szypkość, użyta muszkułu w ściąganiu, jest tak wielka, że potrzebuie mnieyczasu nad iedną trzecią minutę.

119. Widzieliśmy dopiero, iak daleko człowiek, w agitacyi dosięgnąć może; ale to nie jest miarą poruszzenia, którego iako lekarstwa zażywać należy. Nie będziemy tedy mówili tu

o bieganiu, iak tylko o lekarstwie mechanicznym, którego zażywali starzy Gimnasci; o takim to, mówię, bieganiu, choć tu rzecz mieć, które jest określone w przepisanym wymiarach.

120. Nie trzeba mi powtarzać, iakie są części ciała, wchodzące do biegu (73. 74. 84. 85.); cała różnica zależy, na mniej lub więcej przyspieszonej czynności mięskuiów, iako się to już rzekło (109.)

121. Tym wzruszeniom pomnożonym, odpowiada przez prawa niewzruszone natury, częstsze bicie pulsui, szypkość oddechu, i ciepło po całym cieie (w Rozd: 11. Arty: 11. N. 40. 41. 42. 44. 46.) w tey samey mierze, wktórey *Brian Robinson* dostrzegł.

122. Oddziały i odchody humorow, są zawsze w proporcyi częstego bicia

pulsu, prędkości oddechu, i przybytku ciepła w ciele.

123. Owoż w bieganiu, w którym muszkuły działają z taką szypkością; wypróżnienia ciała, powinny się stosownie powiększać, i oddziały humorów stawać obfitsze.

124. Co więkza, człowiek zostający w biegu, musi doświadczać więkzey natarczywości powietrza; która jest w wymiarze płaszczyny, wystawioney sobie na przeciw, i kwadratu szypkości, w jakiej ciało na powietrze uderza.

125. Płaszczyna przednia człowieka mierney postawy, jest około 15. stop; okrom płaszczyny płuc, którą *Jurini* podnosi do 22,000. uncyi kwadratowych; lubo niektórzy rozumieją, iż ciśnienie powietrza na płuce, jest w wymiarze do ich płaszczyny: inni

sądzą, iż jest w proporcji wielkości *glottis* (h) co się redukuje do piątej części ciała kwadratowego.

126. W biegu, ciało ludzkie musi wytrzymywać skołatanie bardzo znaczne, tak w całej machinie, iako też w płucach, które boday czy nieczynią odporu tak wielkiemu wstrząśnieniu; ponieważ oddech pospiesza się, i staje się coraz krótszym w proporcji; to jest, iż lubo wciągania powietrza są częstsze, ale też za to są mniej głębokie.

127. Kiedy Doktorowie poznają, iż między lekarstwami mechaniczne-

(h) *Glottis*, jest to otwartość zwierchnia, czyli szpara, która daie się widzieć w środku *larinx*. *Larinx* zaś, jest część wyższa gardzielu. Otwartość iey, położona jest z przodu ust, a z tyłu podkładu języka.

mi naturalnemi, potrzeba tych, któreby miały więcej dzielności, do wyprowadzenia ludzi z pewnych chorob, na które nie są dostatecznemi owe umiarkowane poruszenia, któreśmy wyżej wymieniali; bieganie, nie będzie to rzeczą błahą, jeśli uważemy skutki, wynikające zeń na ciało ludzkie.

128. Zatem starzy, dostrzegłszy nieskuteczności wszystkich innych lekarstw mechanicznych, uciekali się do biegu, jako lekarstwa, które przepisywali cierpiącym fluxye reumatyzmowe, katarę chroniczną, dyaryę, i choroby uporne skóry. Przez ten sposób, humory zastałe i gnijące, zięczały się; a że bieg wzbudzał transpiracyą mocną, pociągał soki ku powierzchowności ciała; przez to samo leczył chorobę.

129. *Celsus*, zalecał wielce bieganie, w scyatykach, to jest w reumatyzmach przypadających w biodrach, zalecał ie także w trądzie, chorobie, która lekarstwu mierney dzielności bywa zawsze oporną. *Ætius*, kazał biegać chorującym na kamień, dostrzegłszy zawsze, iż takowe mechaniczne lekarstwo, nieskończenie im było pomocne.

130. W rzeczy samey, przez częstą i mocną czynność mięskulów lędźwi, i przez ruch udzielony nerkom, kamień musi się zawsze wypędzać na przod przez *uretry* (i), w pęcherz u-

P

(i) *Uretry*, są to dwie rurki błonowe, grube iak pióro od pisania; ciągną się one od nerek aż do pęcherza; służą do przyjmowania uryny, złączoney do naczynia spodniego nerek, i do przepuszczania oneyże do pęcherza.

rynny, a potem on wychodzi z ciała z uryną. Przyznać należy, iż to jest prawdziwie, dziwnie skuteczne lekarstwo w tej chorobie; ponieważ o krom działania czynności muszkułowej, przydać potrzeba bicia częstszego i mocniejszego arteryi ściągających – *emulgentes* (k), które w swym ganku, przez odprężenie – *diastole*, białą z większą mocą skład wewnętrzny nerek, a zatem mogą oraz ułatwić odchod tych proszkow piaszczystych, i tym sposobem wypędzać je do pęcherza.

131. *Ætius*, równie także uznał bieganie za nader skuteczne lekarstwo w zatkaniach wnętrzości niższego żołądka, a szeregulnie śledziony. Przez wstrząśnienie i częste wrzuczenie, nie tylko cyrkulacya krwi ożywia się,

(k) Są to kanały nerek.

ale też udziela się kanałom więcej mocy, co im pomaga do wyrzucania materyi zaślanych. *Orchomenius Laomedontski*, za poradą Doktora, zażywał z pomiarkowaniem biegu, i przez to, pozbył się zamuleń, tak dalece, iż stał się iednym z naylepszych zawodników.

132. Bieganie, niemnieyszey jest warte zalety, w kuracyach na ukąszenie zwierząt iadowitych, a nawet i pływ wściekłych. *Antillus*, który uznawał to lekarstwo mechaniczne, iako nader skuteczne w tego gatunku truciznach, tajł ie przed staremi, swoiemi współczesnemi, w wielkim sekrecie, pokrywając ie profzkami, które dawał do zażycia chorym pod ten czas. A za naszych czasow, widzimy bieganie zażywane ze skutkiem,

bardzo szczęśliwym, w podobnych okolicznościach; bez tych dzikich lekarstw, które niektórzy do biegania przydają, dla zamaskowania i pokrycia sekretu, prawdziwego lekarstwa, iaką jest sławna owa recepta z foku ruty i betoniki – *primula veris*, czosnku z solą i foku cytrynowego, które dają zażywać ukąszonym od bestyi wściekłych, a potem im każą biegać, aż poki oblani potem, nie padną zmordowani na ziemię; zkąd ich przenoszą do ciepłego łóżka, dla przedłużenia potow; sposob takowy, doświadczenie ukazało użytecznym w wielu przypadkach.

133. To wszystko, com o bieganiu napisał, ma się stosować do biegania przed się, a nie do kręcenia się w kołko, walcowania, które zawsze było szkodliwe na choroby głowy; do bie-

gania, umiarkowanego, i zażywanego z tą ostrożnością, którey wyciąga brane za lekarstwo, w jakim rozumieniu ja mam rzecz o nim; będąc nader przekonany, iż zażywanie poruszenia takowego bezmiernie, musi być niebezpiecznym. Poruszenie takowe, nadmiernie użyte, może nabawić suchot, dychawicy, i płucia krwią; owoż podlegli tym chorobom, powinni się wystrzegać biegania (1).

(1) Lubo rozum i doświadczenie codzienne zaręczają to, co my tu przywodzimy; z tym wszystkim płochosc, podczas tego dokazuje, czego doświadczenie niepozwała, iako to można widzieć w przypadku następującym:

Pewna osoba, mnie znaioma, bieganiem była uleczoną na krwią płucie, które cierpiała od wielu miesięcy, co ją znużyło i w prawdziwą konsumpcją wpędziło, dla której nieuleczoną prawie została, lekarstwami zwyczajnymi, któ-

O SKOKACH i TANCU.
ARTYKUŁ IV.

134. **S**kok, odprawia się przez też same muszkuły, mocą których człowiek stoi, przechadza się, i biega

re się zapisać w okolicznościach takowych. Tey osobie ktoś poradził, ażeby stanawszy między dwiema ludźmi mocuemi, i podawszy im ręce dla podpory, kazała im gwałtem biec z sobą na miejsce zamierzone, gdzie od dwóch innych ludzi przeięta, była nazad pociągana do biegu; i to pomy bieganie tam i sam trwało, poki omdlawszy z znużenia, niepadła na ziemię; wtedy ją zanoszono w ciepłe łóżko, z umysłu na to przygotowane. Takowe bieganie, odprawiła trzy razy, przepuszczając po kilka dni frysztu. Sposob ten, tak uleczył tę osobę, iż dziś ieszcz żyje w zdrowiu naylepszym.

Osoby godne wiary mówiły mi, iż znały pewnego młodziana suchotnika, który przystawszy za laufra, w krotkim czasie uleczoney został z suchot, i do zupełnego zdrowia przyszedł,

(73.74.84.85.109.) i niemasz inney różnicy między skokiem a drugimi poruszeniami, wyż wspomnionemi, iak tylko większe zgięcie stawow w częściach dolnych, do którego skok zawsze stołuie się.

135. Człowiek, prosto stoiący, mając stawy nateżone, nie może żadną miarą skoczyć, ieśli ich niezegnje; w tedy muszkuły wyprężacze, dotąd skurczone, wypinając się z impetem, skok sprawują. Ztąd czworonogie zwierzęta, które mają zadnie golenie, zawsze zgięte, mogą skakać, kiedy zechcą, nie odmienając postawy.

136. Co większa, w zgięciu stawow, kiedy kto chce skoczyć, robią się kąty ostre, i trzy łęki; w takowey postawie, im golenie i uda będą dłuższe, i im większa moc podrzucenia, tym też wyżey się poskoczy; ponieważż

te wszystkie przyczyny zbiegają się do powiększenia i pomnożenia sił, a żeby środek-wagi podniósł się rączey; wszakże można też przysporzyć sobie więcej sił do skakania, pobięga- wszy trochę przed skokami.

137. Nie łatwo jest ustanowić, aż do jakiego kresu człowiek skakać może; i zda się, że filenia, które czynią pewni skoczkowie, byłyby prawie nad- przyrodzone, gdybyśmy sami ich świadkami nie byli. Muszę tedy wy- znać, iż granice, do których natura dosięgnąć może w tych fileniach, nie są jeszcze zamierzone; a przynay- mbiey nie możemy ich dociec.

138. Siły, których człowiek w sko- ku zażywa, są bardzo wielkie, i można słusznie kłaść skok w rzedzie ruchow- gwałtownych i silnych; a znużenie,

którego doświadcza się w tey mierze, jest bardzo przykre, z przyczyny, iż pochodzi z gwałtownego filenia dobrowolnego, i zbytecznego rozwarcia muszkułow i sprężyn.

139. Czytelnicy moi, przystaną na to bez wątpienia, iż poruszenie przez skoki, o którym tu mowiemy, nie jest to samo, które starzy nazywali *Cubistica*; a chociaż mogłoby być użyteczne dla nadania giętkości barkom i udom, wszelako, iż jest bardzo gwałtowne, i tylko do widowisk publicznych służące, dla rozrywki i wprawienia w podziw ludu, nie powinienem się bardzo nad nim rozszerzać.

140. Owoż, o poruszeniu, nazwanym *Orchestica*, będziemy rzecz mieli, które u starych było w używaniu. Te poruszenia, były podobne do naszych tańców; wyjąwszy, iż dawni

Gimnaści, nie zażywali *Orcheſtiki*, dla ſiechtania i dogody namętności, iako to bywa w naszych tańcach; ale iedynie, dla zachowania ſię w zdrowiu, lub naprawy onego, przez tę agitacyą przyjemną. Gdy tym czaſem tańce nasze, zamiast zaſiłku i korzyści, ſą bardzo często wielu oſobom ſzkodliwe. W rzeczy ſamey, tańcowanie w nocy po kolacyi, ieſt ſzkodliwe, tym więcey, iż zazwyczaj złączone ieſt z paſsyami duszy, i nie-
rządnoſcią ciała, iż ſię odprawia w mieyſcach parnych, i ludem nabitych; co każdy uznać powinien, iak być muſi ſzkodliwym.

141. Taniec, był zawsze w użyciu u Narodow, tak polerownych iako też barbarzyńskich; co daie nam poznać, iż ludzie, od epoki uſtawienia towarzystw, uſiłowali rozry-

wać się i cieszyć tańcami, tak dalece, iż niewiele ważyć powinni wynalezcy tańców, u tych, którzy ich naczaią. Przecież *Lacedemończycy*, niepomalu uwielbiali *Kastora* i *Polluxa*, iż ich nauczyli sztuki tańcowania; niemniej i *Minerwa*, jest wielbioną za tańce swoje, po porażce Olbrzymow.

142. Taniec, jest to ruch ciała wymierzony, przy dźwięku muzyki i głosu. Wszyscy tanecznicy, postrzegaią prawideł równowagi w swych ruchach; ruchach, mowię, których uczyć się trzeba, żeby umieć ie wykonać w każdej postawie, według praw ważności: co pomaga do obrotow ciała, i w tyfiącznych okolicznościach użytecznym być może.

143. Ciało ludzkie, ukształcone jest tym sposobem, iż może odmieniać

wszystkie swoje poruszenia, podług potrzeby; że prawdziwie wydaie się to być rzeczą precudowną, weyrzawszy weń z uwagą. *Fosia Weitbrecht* obrachował, iż z dzieiesięcią muszkulami, i dwiema natężeniami, iak on wyraża, można wydać, więcej niż 1,048,575. ruchow odmiennych.

144. Owoż wynalazek wielorakich gatunkow tańcow, iest rzeczą nader wygodną, co do różnego czasu, miary, i ruchow odmiennych; iako to można widzieć w *Homerze*, *Platonie*, *Xenofoncie*, *Arystotelesie*, *Plutarchu*, *Strabonie*, *Galenie*, *Polluxie*, *Lucianie*, i iako to sami widzimy, przytomni będąc tańcom, tak publicznym iak prywatnym.

145. Wszelako, wszystkie balety, dzielono na trzy tańcow gatunki. To iest: na poważny, zwany *Emmelia*;

na wesoły, bardzo podobny do nasyżych kontredansów, zwany *Cordax*; i nakoniec na mieszany, to jest puł wesoły, puł poważny, zwany *Sicinnis*; z kąd wiele innych powychodziło.

146. Tańcować, jest to skutek dobrego humoru; albo też, po tańcu, następuje wesołość; z kąd każdy z doświadczenia znać może, iak daleko taniec jest użytecznym dla zdrowia, co i dowodzić będziemy. Jafna rzecz jest, iż przez silenie ciągle muszkułow (75.74.84.85.), aż do rozegrzania się znacznego, głowie, musi czynić się ulgą; bo humory opadają ku członkom, zostającym w ruchu. *Aretiusz*, zalecał to poruszenie w zażrzałych bólach głowy, w zawrotach, a nawet doświadczył bardzo pomocnym w kadukach; wszakże, kiedy bę-

dzie czynione podług przepisow *Gimnastyki* Doktorfkiey; ponieważ podług prawideł rewulsyi (w Rozdzia: II. Arty: II. Licz: 77. 79. 80.) głowa, staie się wolnieyszą, a przez pospieszenie cyrkulacyi, soki, z kleiowatych i zastałych, iakiemi były, stają się płynnieyszemi; a zatym, stofoownie też pomnażają się oddziały humorow, ciało musi się oczyszczać z humorow szkodliwych, tak dalece, iż taniec odprawiony podług reguł *Gimnastyki*, nie tylko może zachować ludzi od chorob wymienionych, ale też uleczyć ich, kiedy onym podpadną.

147. A ponieważ widzieliśmy, iż przechadzka, użyteczną jest w fluxyach pierśi, w katarze chronicznym &c. (28. 29. 41.) w złych trawieniach, w zartwardzeniach, i zamuleniach niższego żołądka; owoż taniec, bywał przepi-

fiwany od starych, iako bardzo skuteczny na też same choroby; takoz w droszczach czwartaczki i trzeciaczki, których wielu chorych pozbyło się łacniuchno; poniewasz przez taniec, niedopuszczając przystępu atakom gorączki, wszelkie inne także symptomata gorączkowe muszą się rozpędzić.

148. Taniec, bywał także od starych *Gimnastow* zalecany dla przywrocenia sił słabym goleniom: zalecali go niemniej i na opieźzałość odchodow miesięcznych u kobiet, ściekow hemoroïdalnych u męszczyn; przez to lekarstwo mechaniczne, rozpędzali także *clorosim*, czyli gorączkę dziewcząt, białą nazwaną. Nareszcie taniec, nie tylko powinien być miany za sposób nader użyteczny do zachowania się od wielu chorob, ale oraz i iako lekar-

stwo mechaniczne naturalne w wielu niemocach, za każdym razem, kiedy tylko odprawiać się będzie z temi warunkami, iakich sztuka lekarska wyciąga, i o których przy końcu tych materyi, rzecz mieć będziemy. Ostrzegając wszakże, iż starzy dostrzegli, że tańce z kręceniem się w kołko, były zawsze niebezpieczne dla cierpiących zawrot głowy, i dla tych wszystkich, którzy mają oczy płacziwe, lub wzrok słaby, równie i dla tych, którzy cierpią bole głowy.

O ZAPASNICTWIE

Nazwanym *Cum umbra*

ROZDZIAŁ V.

ARTYKUŁ I.

149. **N**aywiękfi bohaterowie starożytności, nie tylko byli uftanowi-

nowicielami zapaśnictwa , ale oraz i sprawcami onego. Oni sami chodzili w zapasy, i walczyli na igrzyskach; iako to można widzieć w pochwałach, któremi nayślawniejszy w starożytności Poetowie, zaszczycałi tych, którzy się naylepiej popisali w tey mierze.

150. Grecy, pilni w kształceniu ciała i duszy od młodości, zaprowadzili to ćwiczenie u siebie, dla sposobienia się do wojny, umacniania swego zdrowia, i zahartowania się do wielkich znużeń. Z początku, zapaśnictwo u Greków, w bardzo wielkiej odprawiało się prostocie, i w sposobie naturalnym, gdzie siły muszkułowe działały więcej niż zręczność. Ale *Tezeusz* był pierwszy, który przyłączył zręczność, ułożoną podług re-

guł i pewnego sposobu , i pierwszy za-
łożył na to szkoły publiczne, nazwa-
ne *Palestra*.

151. To ćwiczenie , tak znakomi-
te od swego wynalazcy , iako też u-
żyteczne dla końca , na który było
wynalezione , jest prawie toż samo,
co u nas fechtowanie ; którego nay-
pierwszym zamiarem, jest nauka mło-
dzieży , iak orężem wyrabiać , iak
przystoynnie trzymać się, iak siły i od-
wagi nabrać , i iak, w podaney okoli-
czności, zostać nie tylko własnym, ale
i oyczyzny obrońcą. O ćwiczeniach,
tak *Palestry*, iako też wszystkich in-
nych, w innym zamiarze wynalezio-
nych, niż jest zachowanie zdrowia,
nie będziemy tu mówili ; rzecz nasza,
cała będzie o tym tylko gatunku za-
paśnictwa , który Łacinnicy nazywa-

li, *luctatio cum umbra* (m).

152. Zapaśnictwo, którego starzy zażywali po prostu, iako agitacyi, i które miano za obroty rąk, odprawiało się wielą sposobami. Raz wymierzając ciosy ku znakom, wyrażonym na murach, lub na słupach &c. Drugi raz mając ręce obciążone ciężarem, poruszali się i wstrząsali całą swoją osobę. Brali takż ciężar blisko funta w ręce, i miotali ramionami w różne strony, iak gdyby ucierali się z kim; także w obu rękach trzymali kiy długi, na którego końcach było po funcie ołowiu, zostawując między obiema rękami przeciąg od 4. stop, i machali rozmaicie rękoma, iako się wyżej rzekło.

Q 2.

(m) - - - - - alternaque iactat

Brachia protendens & verberat ictibus auras.

153. Tak właśnie czynili zapaśnicy skoczkowie, którzy, dla popisu z sił swoich, nosili w ręku, rzeczy bardzo ciężkie, i włożywszy obuwią podciągnione ołowiem, skakali, i wstrząsali silnie wszystkie członki swoje, z prawey strony w lewą, i z lewey w prawą, podzucając w górę ręce i nogi, obciążone ciężarem, a potem je nagle w dół spuszczać: tak dalece, iż dla ciężaru, którym mieli obciążone ręce i nogi, musieli znosić wielkie targania w ręku, w łopatkach, w pierśiach, w nogach, w goleniach, w udach, i nakoniec w całym ciele.

154. Agitacya, określona w granicach przepisów dietetycznych, ma być umiejsczczona w rzędzie porużeń *Orchestycznych* raczey, niżeli *Palestrycznych*; ponieważ ci, którzy się agitowali w pierwszym gatunku zapaśnictwa, mogli je odprawiać, przy dźwię-

ku muzyki i głosow, a przez to samo, przy rozerwaniu umyślu, dwoiaki pożytek odnosić.

155. To poruszenie, które Grecy nazywali *Schiamachia*, jest raczey ogulnym, niż szczegulnym; poniewasz cała machina, wiele zeń poczuwa; lubo to z samego wzruszenia członkow pochodzi. Wszakże, iż muszkuły pierśi i łopatek, wstrząsają się między innemi, i że w środku prawie cyrkulacyi, są ustawione; owoż ruch tych muszkułow, powinien wiele wpływać do ogulnego składu ciała. Co było powodem pewnemu Autorowi Angielskiemu, do przepisywania zapaśnictwa, dla zachowania się w zdrowiu, tym, którzy czuli się być skłonnemi do iakowey niemocy. Przez ten sposob, bez żadnego innego zasitku Medycyny Apteczney, pewny

zapaśnik Angielczyk, dożył za naszych czasów lat 115. wieku.

156. Przez mocą zapaśnictwa, w ciągu pewnego czasu zażywaną, puls staje się mocniejszym, oddech częstszym, i ciepła przybywa; ztąd oddziały i odchody humorów pomnażają się (Rozd. II. Art: II. N. 40. 41. 42. 46.) Z tego powodu starzy, przemieśli to lekarstwo mechaniczne, z medycyny *Profilaktyczney*, czyli prezerwatywney, do medycyny, kurującej największą część chorób, dostrzegli, iż przez ten zasilek, potrafiliby otrzymać to wszystko, czego by tylko ze wszystkich innych puruszeń życzyć sobie mogli. Zalecali więc mocno zapaśnictwo, wszystkim melancholikom, mającym pełność złych humorów, cierpiącym zamulenia we wnętrznościach niższego żołądka i t.d.

nie mogąc lepiej wypędzić z ciała ludzkiego nieczystości humorow, ani lepiej oczyścić masę sokow, iak tylko przez pomnożenie odchodow; ani przywrócić zdrowia w całym ciełe, iako przez przywrocenie zupełne wolney cyrkulacyi, a nadanie częściom stałym, ich sprężystości, i siły przyzwoitey.

157. Rozciągnąłbym się zbytecznie w tym Artykule. gdybym chciał wymieniać wszystkie te choroby, które od Profesorow medycyny praktyczney. ściągają się do wyżej wymienionych przyczyn; i przestąpiłbym zamierzone dziełu temu granice, gdybym chciał opisywać każdą chorobę, i dowodzić, iak wiele zapaśnictwo, może być na nią użyteczne, i z iakich powodow ma być przekładane nad wszelkie inne lekarstwo, które nie jest me-

chanicznym i naturalnym; co mi się zdaie być niepotrzebnym, ile że się dostatecznie powiedziało, o skutkach agitacyi w powszechności.

158. Zapaśnictwo, iest prawdziwie iednym z poruszeń naylepszych, które nam przesała *Gimnastyka*, iuż to dla wielkiej użyteczności swoich przymiotow, iuż też iż żadnych nie wyciąga przyśad, i że może się odprawić na każdym mieyscu, w każdey porze roku, i nakoniec od każdego stanu i kondycyi osob. Ludzie, naukami i sedentaryą bawiący się, ieżeli mają troskliwość o zachowanie zdrowia swego, powinni się ćwiczyć w zapaśnictwie co poranek, przynaymniey przez godzinę, wprzod, nim się udadzą do pracy; iako to czynił sławny *Boerhaave*. Uczony *Adifson*, pisząc o sobie mowi, iż kiedy był młodym, zaży-

wał mocno tego poruszenia, które mu wielce pomagało do zdrowia, i że zażędszy w lata, iężdżił na koniu, kiedy znaydował się na wsi, a mieszka- iąc w mieście, zażywał agitacyi w buianiu dzwonu bez ferca, osadzo- nego w kącie swoiey izby.

159. Dzwonić we dzwony, ciągnąć wodę ze studni, kuć młotem, i tym podobne, są to wszystko poruszenia tego gatunku; ale są one niższe od zapaśnictwa; nie będę się więc nad niemi zastanawiać z osobna, chociaż wszystkie są warte zalety. Filozof *the spectator Angielczyk*, przywodzi nam o pewnym Greckim Monarsze, iż ten choruiąc na trąd, i nie mogąc być wyleczonym zwyczajnemi lekar- stwy; pewny biegły Doktor, ule- czył go następującym sposobem: Doktor ten, widząc, iż agitacya mo- cna i ciągła, była by mu użyte-

cznieyszą nad wszelkie inne lekarstwo, i że trędowaci, są skłonni do gnuśności, wymyślił on, żeby wyświdrować dziurę w rękoieści wielkiego młota, i zasadzić w nią pewne apteczne lekarstwo, które temu Monarsze zapisał, a potem rzekł do Króla, żeby wzięwszy w ręce ów młot, bił nim filnie bryłę ołowiu póty, póki część spirytusowa lekarstwa nie weydzie w jego ciało; to zaś po tym pozna, gdy mu ręka dobrze zpotnieie. Gdy takową operacyą Król po wielekroć powtórzył, tak mu to skutkowało, iż zupełnie z trądu wyprowadzony został. O iakieyże jest pochwały godzien ten Doktor, o którym opiewaią *Powieści Arabskie*, za ten tak przemyślny wynalazek, przywiedzenia Króla do agitacyi dla wyprowadzenia go z trądu! Z tego przykładu można ieszcze widzieć, iż

niemasz pewnieyszego i lepszego lekarstwa dla człowieka , iako zażywać tych sposobow, które mu dobroczynna natura podzie , chcąc żeby przez onych użycie , zachował się w czerstwości zdrowia, i leczył się w chorobach.

O GRZE w PIŁKĘ
ARTYKUŁ II.

Wynalazek gry w piłkę, jest bardzo starożytny, i rozumiem, iż sam przez się utworzył się, wraz z zabawkami dziecinnemi, raczey, niż żeby go przypisywać *Lacedemończykom*, iako to niektórzy czynili; albo *Nicyończykom*, *Pytończykom*, *Lidyjczykom* i *Nausimace*, córce *Alcinoufa*, iako sądzą niektórzy. Dla wielkiej użyteczności, którey praktykujący tę grę doświadczali, starano się ją ulepszyć,

i między rozrywkami Panow umieścić. Ztąd tak wiele powprowadzano rozmaitości i odmian w tę grę, a żeby ją uczynić zabawnieyszą i skutecznieyszą.

160. Grecy, którzy wielce poważali wszelkiego gatunku agitacye, a w szczególności te, w których upatrywali więcej korzyści dla zdrowia, zażywali często gry w piłkę, sądząc, iż gra takowa, powinna być mianą za część *Orchestyki*, i między szlachetnemi poruszeniami być policzoną. Na ten koniec, postanowili Urzędnika, nazwiskiem *Spharisticus*, który powinien był znaydować się na *gimnazach*, a żeby zabawiający się tą grą, tym więcej odnosili z niey pożytku.

161. Gra w piłkę, czyniona na miejscach, które *Xysti* zwano, nazywała się *spharistica*; a gra w falach lub

izbach &c. nadawała im nazwisko *Sphæristeri*, które budowano pospolicie, przy izbach łaźniennych; ponieważ było u nich zwyczajem, do każdej mocy, przygotowywać się łaźnią. *Galen*, który wielce sobie cenił skutki tej gry, przenosił ją nad wszelkie inne poruszenie, i ukazał w swoim małym dziele, iż gra w piłkę, powinna być przekładana nad wszelkie inne gimnastyczne ćwiczenie, już to dla folgi duszy, już też dla użytku, który ciało z tego poruszenia odnosi, z przyczyny rozmaitych postaw i obrotów, jakie wypadają w tej grze, biegnąc, skacząc, i na różne wykręcając się sposoby. Grecy i Łacinnicy, zażywali wielorakich gatunków piłek, różnej wielkości, i różnemi napełnionych rzeczami, i mieli też piłki czerce, to jest napełnione powietrzem.

iąką była wielka kula wietrzna, której podziś dzień ieszcze zażywiają we Włoszech.

162. Gra w *Coryco* u Greków, była wprowadzona od Doktorów *Gymnastów*, i nazwana *Corico-machia*, iako o tym świadczy *Hipokrat*. Piłka, była napełniona, albo mąką, albo iąderkami figowemi dla słabych osób, a dla silnych, piaskiem. Co się tycze wielkości, ta była proporcjonalna do sił i do wieku grających. Zawieszano ją pośrodku izby na sznurze, długim po pas grającemu. Gracz, podrzucił ją najprzód obiema rękami, potym rzucił ją tak daleko, iak starczyła długość sznura, do którego była piłka przyczepiona, i cofał się wstecz natychmiast w teyże samej linii, żeby ją przejąć znou, i nazad odbić. Gra ta, nie była tak prosta, iak się na po-

zor wydaie , bardzo wiele tu wcho-
dziło sztuki i rozrywki ; poniewasz
odbiiając piłkę w różne sposoby, wy-
padały skoki i gibania.

163. Gra w małą piłkę, była bar-
dziej zalecaną od Doktorow , i w wię-
kszym używaniu , a to w różnych
sposobach ; ztąd też ta gra, miała ro-
zmaite nazwiska : *Faininda* , *Urania* ,
Aporrhasis , *Harpasto* i t. d. Gra w pił-
kę wietrzną, jest zapewne naypraco-
witzsza i naytrudnieysza. Kładzie się
do niey na prawą rękę rękawica dre-
wniana, w którą ręka wchodzi; a gra-
cze, stanąwszy ieden od drugiego o
80. lub 100. krokow, odbiiają na prze-
mianę tę piłkę, która jest mniey lub
więcey wielką i ważną, biegając, pod-
skakując, podług potrzeby; i łatwo do-
myślić się, iak wiele sił w tey grze
trzeba zażywać.

164. Do takiego gatunku gry, potrzefli terażnieyfi przydać grę inną, wygodnieyszą i stofownieyszą do delikatności obyczaiów dzisieyłych, a żeby co naypoważnieysze i nayślabze damy, mogły się nią zabawiać: grę w wolanta rozumiem. Po salach odprawia się ta gra, i pospolicie nie nadto wielkich potrzebuie obrotow; ze wszystkich tego rodzaju grow, iest najmniej nużącą.

165. Grając w piłkę, okrom potrzeby skakania, i biegania, iest także poruszenie rąk, barkow, i kadłuba; których czynności, wzięść należy na uwagę, poniewasz wszystkie części ciała, są w ruchu ustawicznym. Wrzeczy famey, nie można kiwnąć ręką, bez poruszenia wszystkich muszkułow barki i łopatki; te muszkuły, służą także

że do obracania ręką. Między mu-
szkułami, które należą do *scapulae*,
czyli kości łopatkowej, są: muszkuł
wielki zębaty – *dentatus* (n.) i muszkuł
trapez, nazwany kaptur (o.). Pierwszy
z tych dwóch muszkułów, jest nay-
przedniejszym ruchaczem łopatki, a
trapez, jest niby posiłkowym onego.
Kiedy fibry *trapezu*, które przyczepio-
ne są do tyłu głowy, do karku, i do
wszystkich pacierzy grzbieta i do ko-

R

- (n) Muszkuł wielki zębaty, położony jest
na części boczney pierśi; idzie pozad
całego podkładu *scapulae*, i wpada z przod-
du do siedmiu prawdziwych żeber, i do
pierwszego z fałszywych, przez tyleż
wydziałów osobnych, które mają podo-
bieństwo do zębów piły. Ten muszkuł,
służy do przyciągania łopatki na przod.
(o) Muszkuł *trapez*, nazwany kaptur, gdyż
kopicę Mniszą wyraża, jest naysprzedniejszy
i naywyższy z muszkułów kości łopa-
tki, nazwaney *scapula*.

ści *scapula*, ściągaia się, łopaska podnosi się; a kiedy ściągnięcie tego muszkułu ustanie, łopaska opada dobrowolnie, zasilana od muszkułów podnoszących i *romboidy*.

166. *Scapula*, jest uznana od Anatomicystów, za podporę i zasadę wszystkich ruchów, prostych i złożonych, i wszelkich największych fileń barki; lubo ta kość, nie jest ustanowiona na żadney stałej podporze. Okrom muszkułów wymienionych, wspomnieć należy, wielki *grzbietowy* i wielki *praszowy*, które służą po części do kości ramienia; iako też muszkuły *łędzwi* i *brzucha*, które działają w wykręcaniach różnych podczas gry w piłkę.

167. Niemasz żadney części, ani żadnego muszkułu, któryby nie zostawał w ruchu, podczas gry w piłkę;

poniewasz gracze, poruszają się często-
kroć z większą lub mnieyszą szypko-
ścią, ile ciało, wiek, siły, i gátunek
gry wyciągają, a przez ten rodzaj
ruchów, muszkuły stóp, goleni, udów,
i biodrow wyprężają się w różne spo-
soby; podczas się zwalniają; gdyż
raz się bieży na przod, drugi raz u-
stępuie się wstecz; to się rzuca w pra-
wą, to w lewą, tak dalecé, iż wży-
stkie żyły suche, i muszkuły, ruszają
się na przemianę, co w bieganiu i
przechadzkach nie zdarza się.

168. Gra w piłkę, nie tylko służy
do poruszenia, ale też i do rozrywki
duszy; a iezeli ci, którzy zalecali ło-
wy, dla agitacyi i rozrywki, są godni
pochwały, tym więcey warci są iey
ci, którzy zalecili też grę, i o niey na-
pisali przepisy. W rzeczy samey, po-

ruszenie umysłu, jest tak wielkie w tęg grze, iż według tego, co nam *Galén* o niey podał, bardzo wielu uchroniło się licznych chorob. A ponieważ affekcy fizyczne ciała, w porównaniu z affekcyami duszy, są daleko mnieysze w człowieku, żyjącym w towarzystwach cywilnych; z których wielu popada w choroby, i umiera; tedy należy mieć więcey pieczołowitości względem chorob duszy, niż o choroby proste fizyczne, i zażywać tych lekarstw, które nad niemożna znaleźć lepszego, iako jest przedziwne lekarstwo mechaniczne gry w piłkę lub wolanta: ponieważ, okrom agitacyi ciała, wiele tu wchodzi bacznego i troskliwości umysłu, która bez mała nie byłaby niebezpieczną, gdyby z poruszeniem ciała złączoną nie była, i z chęcią, którą ma w so-

bie każdy, pochwały; a że pospolicie gra ta kończy się wesoło, ztąd wypada lekarstwo nader użyteczne zdrowiu ciała, i spokojności umysłu.

169. Jak daleko jest użyteczną gra w piłkę lub wolanta, dla sprawienia w ciele ludzkim skutków, potrzebnych do zachowania go w zdrowiu i sile, i iak daleko przewyższa gry *orchestyczne*, względem zachowania ludzi od wszelkich niemocy, łącno doysć można, z tego co się powyż mowiło. W rzeczy samey, uczony *L'Abbè Quadrio* wniósł, iż musiały rozkrzewić się na świecie choroby, kiedy, przez iakowąś ociążałość, zarzuconą i zaniedbaną została *Sferystyka*. Ztąd zamulenia wnętrzości, niestrawności, reumatyzmy, konwulsye, kataru chroniczne, podagra, i wszystkie prawie choroby, które Doktorowie

Kliniczni, upatrują w ludziach, chorujących obłożnie.

170. Jeżeli *Sferystyka*, jest lekarstwem mechanicznym naturalnym, nader skutecznym do zachowania ludzi od chorób; tedy nie musi działać inaczej, iak tylko zcieczając humory, wypędzać materye odchodowe własnymi ich drogami, i regularnie powiększać sprężystość i krzepkość części stałych, przyspieszać oddziały, a pomnażając ciepło naturalne, sprawować wesołość i dobry humor, iako to *Hipokrat*, *Alexander Trullianus*, *Avicennas*, i wielu innych dostrzegło. W rzeczy samey, przez to poruszenie, spólne wszystkim muszkułom *machiny* (167.), pospiesza się cyrkulacya krwi, oddech staje się częstszym, i ciepło pomnaża się proporcjonalnie; a przez te odmiany fizyczne naturalne, odchody

powinny się czynić łatwiej, i oddziały być obfitsze (Rozdz: II. Arty: II. licz: 52. 53. 55. 60.)

171. Niemasz tedy nic dziwnego, iż gra w piłkę, staie się lekarstwem, kurującym w wielu niemocach. Osoby tłuste, pozbywają łącno otyłości przez tę grę; takim to sposobem *Lucilius*, pozbył się zatyłości. Kiedy ciało iest w ruchu we wszystkich częściach swoich, tłustość nabita, rozciera się, iż tak rzekę, i zostawszy płynniejszą, bywa wciągana od żył krwistych, a cyrkulując coraz ze krwią, wyprożnia się po części przez parowanie, poty, i uryny. *Ogul*, ieden z pierwszych Sułtanow Tureckich, wpadłszy w zbytnią zatyłość, Doktor iego nadworny przepisał mu bazyliżka, gotowanego w wodzie rożaney; ale mądry Filozof *Zadig*, zganiwszy

mu zażywanie bazyliżka , opowie
dział , iż kuracya iego, powinna być
przez proy skróne ; kazał tedy gry-
wać mu w wielką piłkę , zalecając
przytym wielką trzeźwość ; w kro-
tkim czasie, nabrał snu, sił, letkości, i
zdrowia, iak gdyby odmłodniał. Do-
niósł mu potym ten Filozof, iż nie-
masz bazyliżka w naturze, to jest
medycyny Aptekarskiej ; i że zawsze
w dobrym zdrowiu człowiek trzyma
się, iedynie przez trzeźwość i agita-
cyą. Sztuka, utrzymująca razem, nie-
wstrzemięźliwość, gnusność, i zdro-
wie, jest to sztuka chimeryczna, tak
iak kamień Filozoficzny, albo wie-
szczbiarstwo gwiazdowe.

172. *Sferytyka*, niemniey także jest
skuteczną na leczenie wszelkich cho-
rob skornych, kiedy uważemy pilnie
skutki tego mechanicznego lekarstwa.

Przez nie, odchody pomnażają się, a osobliwie parowanie (Rozd: II. Art: II. Licz: 55. 56.) tak dalece, iż nieczystości humorow, zaślających w drobnych gruzółkach, giną, i chorzy do szczęśliwego stanu przychodzą. *Aretus*, iako Doktor biegły, kazał grywać w pilkę, chorującym na trąd, *Elephantiasim*, i *Satiriasim*, i moglibyśmy leczyć łacniej, liszaje gryzące, piegi, i wszelkie inne skurme choroby, pochodzące z ostrości solney, tym lekarstwem mechanicznym, niż wszelkim innym, łagodzącym, nawodzącym i t. d. bez boiaźni, żeby humory solne nie wpłynęły w krew, i nie zarażyły iakich części przednieyszych, potrzebnych do życia.

173. Równie takóź żadne lekarstwo apteczne, nie wyłączaiać nawet cykutę czyli świnią-wesz, i tyle innych nie

wartych lekarstw tego rodzaju, którym uroienia szpekulne, przypisały tyle skutków przecudownych, a z których żaden, nie mógł być zawarowany od Doktorów nieuprzedzonych; żadne, mowię, lekarstwo, nie może być przeniesione nad grę w piłkę, w mocnych zamuleniach i nabręknieniach wnętrzości dolnego żołądka; zkaąd tyle dolegliwości, niszczących zdrowie ludzkie pochodzi. Niepodobna oderwać i zięczyć humorów zastałych, i w wspólny tok z masą humorów ie wprowadzić bezpieczniey, iak przez dzielność mechanicznych ściągania muszkułowych, które czynią się w *Sferystyce*. Zkaąd więc wypada, iż to lekarstwo mechaniczne, powinno służyć we wszelkich chorobach chronicznych i ciągłych, wnętrzości niższego żołądka. *Celsus* i *Celius Au-*

relianus, zostawili nam na piśmie, iż zażywali tego lekarstwa bardzo pomyslnie w affekcyach hipokondrycznych, w kolkach wietrznych, w słabości żołądka, w zatkaniach śledziony, wątroby i t. d. Starzy także uważali *Sferystykę* za nader skuteczne lekarstwo na kamień, który by nie był złączony z moczem krwawym. Nie można mieć nadziei wypędzenia łatwiejszego małych kamyczkow, zagnieżdżonych w nerkach, w nretrach, i w pęcherzu, iak przez skutek sił mufzkulowych, których zażywa się w bieganiu, skakaniu, i wykręcaniu się, iako ruchów, które w rozmaite sposoby, przyciskaia i wzruszaia zwolna nerki, uretry i pęcherz, co wypędza z ciała, małe kamyczki, tam zawiązane.

174. Jeżeli gra w piłkę, jest udziel-
nym lekarstwem na wszelkie choro-
by, pochodzące z zatkań wewnątrzno-
ści niższego żołądka, które są bardzo
liczne, i do leczenia nader trudne; ia-
kiedyż dopiero nie zostanie warta za-
lety, kiedy będzie przepisana w ru-
matyzmach, fluxyach, i chorobach sta-
wowych, które częstokroć przez
wiele miesięcy i lat dręczą? W rze-
czy famey, któryż Doktor, potrafi
wynaleść takie lekarstwo, któreby
miało tyle dzielności, ile gra w piłkę,
zażywana podług przepisow zdro-
wey *Gimnastyki*, nam podaney, na wy-
tępienie wady reumatyzmowey, i za-
stałości stawowych? żadne inne bez
wątpienia. Prawda to jest, iż przeraźli-
we boleści trzeba wytrzymać; ale za
to nic bezpieczniey nie skutkuje, nad
czynność sił muszkułowych.

175. Y to także jest oczywista, dla czego starzy odrzucali wszelkie inne lekarstwo, kiedy szło o leczenie słabości goleni i udow, pochodzący z iakieykolwiek bądź przyczyny; ale iedynie do gry w piłkę uciekali się. *August*, iako świadczy *Swetoniusz*, ćwiczył się z iak naywiększą ufilnością w *Sferystyce*, dla pozbycia słabości w iedney goleni. Niekończylibyśmy nigdy, gdybyśmy chcieli przywodzić wszystkie dowody, i wszystkie doświadczenia, wskazujące za grą w piłkę, iż iey się prym należy, nad wszelkie inne lekarstwo apteczne, we wszystkich chorobach, wzmiankowanych w tym artykule. Możemy zatem śmiało życzyć, iżby zażywanie tej gry, tak użyteczney graczom, a patrzącym na nich tak zabawney, było wprowadzone we wszystkie niemal

towarzystwa dla pożytku powszechnego.

176. Lubo wiadomo, iak daleko to lekarstwo mechaniczne, uzyteczne jest dla zachowania człowieka w zdrowiu, i leczenia go w chorobach; z tym wszystkim wiedzieć należy, iż może być szkodliwe w pewnych przypadkach; naprzykład tym, którzy cierpią zawrot głowy, i co mają oczy płaczliwe.

177. Po roztrząśnieniu gry w piłkę, zdawać się może, iż przystąpię do wielu innych grów i poruszeń iako to: billaru, naciągania łuku, brzękania w rozmaite narzędzia, bębnienia, i tym podobne. Wszakże, lubo one miane są za dosyć pomocne; nie zamykają jednak w sobie wszystkich skutków *Sferystyki*: owoż nie zdaie mi się, roztrząsać je w artykułach szczególnych, iako mniej znaczące. Niechcę

jednak , żeby kto ztąd wnosił , iż te poruszenia , nie mam za warte zalety , iż zosobna o nich nie piszę ; przeciwnie owszem , wielce ie załęczam . Teraz zostawiwszy na stronie wszelkie inne gry , będziem rzecz mieli o polowaniu ; poniewasz *Galen* utrzymuie , iż ma tyle ważyć co *Sferystyka* .

O P O L O W A N I U
ARTYKUŁ III.

178. *Galen* rozumie , iż gra w piłkę , jest ze wszystkim podobna do polowania , nie przypuszczając inney między niemi różnicy , tylko łatwiejszą i trudniejszą pozorność . Polowanie , u dzikich ludzi , jest zasadą ich życia . Agitacya na polowaniu , była prawem natury nadana człowiekowi . Między nayspołeczniejszymi narodami starożytności , iakimi byli Persowie

Grecy, i Rzymianie, polowanie, było jedną z' najmilszych ich rozrywek. W polowaniu, zaprawiały te narody młodzież, żeby przywykała znosić głód i pragnienie, wytrzymywać zimno, upał, flagę, i szarugi, niezrażać się przeciągiem podróży, i niedostępem miejsc, a nakoniec nabrać sił i mężności, i zahartować się na wojnę dla obrony oyczyzny. *Xenofon*, zacny rycerz i Filozof, nielenił się napisać dzieło, traktujące o myśliwstwie, i najdrobnieysze onego okoliczności wyłuszczyć.

179. Rozmaicie polnie się: pieczo, konno, podług gatunku zwierzyny; ale iakieżkolwiek będzie polowanie, to pewna, iż człowiek wielkiej nader agitacyi zażyje; ponieważ kto pieczo polnie, przymuszony bywā pod-

czas, biegać, skakać, krzyczeć, iść pod górę, spuszczać się po miejscach pochyłych; a już się powiedziało, jakie są skutki, wynikające z tych porużeń, dla ciała ludzkiego, kiedy rzecz była o krzyczeniu, przechadźce, bieganiu, i skakaniu. A ponieważ wszystko to się samo na polowaniu przytrafia; owoż nie będę się daley w tey mierze rozszerzał, mając dosyć na tym wniesieniu, iż z polowania, powinny spływać na zdrowie te wszystkie korzyści, które wynikają ze wszelkiego innego gimnastycznego lekarstwa. Chcąc się dowiedzieć, iak wiele użytku myśliwiec odnosi z tego lekarstwa mechanicznego, polując na koniu; dosyć jest rzucić okiem na następujący Rozdział. Odmienia się nastannie na polowaniu powietrze, już

to po rozmaitych mieyscach i widokach nieba, iuż to w rożnych dnia godzinach ; przydaymyż do tego owę troskliwość duszy , do którey wiąże się ukontentowanie, śledząc zwierza, albo go ścigając ; a z tego wszystkiego sądzę, iż owi myśliwi, o których *Rafes*, pisarz Arabski wspomina, uzli morowey zarazy, gdy inni ludzie przez nią poginęli.

180. Chodzący często na polowanie, z takimi warunkami, iakich postrzegają ludzie mądrzy i roztropni, mając wzgląd na czas, na mieysce, na wiek, i na siły, nie tylko przyczynią sobie codziennie coraz więcey sił, ale też rozrywają umyśły, pędzą lata spokojnie, pomysłnie, i nie doznają tych nud i tęsknot, które wszędzie cierpią ludzie gnuśni. Przez polowanie, osoby słabe nabierają sił, melancholicy, i za-

twardzenia cierpiący, pozyskują zdrowie; apetyt zaostrza się, każda potrawa smakuje, nabywa się snu spokojnego, choć na twardym pościeliu. A któreż znajdzie się lekarstwo fizyczne, któreby zawierało w sobie tak wiele skutków? żadne.

REGISTR MATERYI

Części Drugiej Tomu I.

- D**e Epidemiorum & contagiorum natura & proprietatibus Disquisitio.
Przemowa zamykająca Historyą krytyczną Medycyny, od iey pierwiastek, aż do naszych czasow.
O siłach Muszkułowych Rozdział I na karcie II.
O skutkach szczególnych, wynikających z ruchu cząstkowego Rozd: II. 28
O Porużeniach piersi Rozd: III. - 40
O przytrzymaniu, zmuszonym przez siłenie, powietrza wciągnionego w pierśi Artykuł I. - - na kar: 51
O krzyczeniu głośnym, śpiewaniu, kanzaniu i rozmowie. Artykuł II. - 63
O śmiechu Artykuł III. - - 69
O płaczu Artykuł IV. - - 75
O kichaniu Artykuł V. - - 79
O stanie Rozdział IV. Artykuł I. - 84
O przechadzce Artykuł II. - - 93
O bieganiu Artykuł III. - - 109
O skokach i tańcu Artykuł IV. - 124
O Zapaśnictwie nazwanym *cum umbra* Rozdział V. Artykuł I. - - - 134
O grze w piłkę Artykuł II. - - 145
O polowaniu Artykuł III. - - 165.

Koniec Drugiej części Tomu I.

BIBLIOTE. UNIV.

JAGIELLOŃSKA

3
9
5
9
4
3
9
4
4
5
5

Biblioteka Jagiellońska

stdr0025239

